TÜRKLÜK BİLİMİ YAZILARI

AHMET BİCAN ERCİLASUN

Bilge
Kültür·Sanat

TÜRKLÜK BİLİMİ YAZILARI

YAYIN NO: ..

TÜRKLÜK BİLİMİ YAZILARI
Ahmet Bican Ercilasun

© Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sertifika No: 16228

1. Basım: Ekim 2020

ISBN: 978 - 975 - .... - .. - .

Kapak: *Kenan Özcan*
Sayfa Düzeni: *Nurel Naycı*
Baskı-Cilt: *Çevik Matbaacılık*
Davutpaşa Cad. Besler İş Merkezi No: 20/18-19 Topkapı / İstanbul
Tel: (0212) 501 30 19
Kapak Baskı: *Saner Matbaacılık*

BİLGE KÜLTÜR SANAT
Nuruosmaniye Cad. Kardeşler Han No: 1 Kat: 1 34110 Cağaloğlu / İstanbul
Tel: (0212) 520 72 53 (Pbx) Faks: (0212) 511 47 74
bilge@bilgeyayincilik.com www.bilgeyayincilik.com

TÜRKLÜK BİLİMİ YAZILARI

AHMET BİCAN ERCİLASUN

Bilge
Kültür·Sanat

İÇİNDEKİLER

Söz Başı . . . 9

TÜRK VE TÜRKÇE ÜZERİNE . . . 13
Türk'ün Tarifi . . . 13
Ne Zamandan Beri Türk'üz? . . . 15
Türk Adı . . . 17
Köktürklerde Devlet Dili Türkçe İdi . . . 19
Bengü Taşlar . . . 21
Köktürk Harfleri İstanbul'da . . . 23
Kâşgarlı Mahmud'da Türk . . . 25
Dîvânu Lugâti't-Türk ve Eserin Girişinde Türkler . . . 27
Kutadgu Bilig'de Türk ve Türkçe . . . 29
Kutadgu Bilig Yazılalı 950 Yıl Oldu . . . 31
Buket Uzuner'in Yeni Romanı . . . 33
Defne Kaman'ın Maceraları "Toprak" Romanıyla Sürüyor . . . 35
Manas'tan Karacaoğlan'a . . . 37
Ali Şiir Nevâyî . . . 39
Bengü Taşlardan Daha Eski Türkçe Sözler . . . 41
Altın Elbiseli Adam Yazıtı . . . 43
Ömer Seyfettin'i Yüz Yıl Önce Kaybettik . . . 45
Türk Kavramı . . . 47
Türk Kavramı ve Sözlüğe Bakmak . . . 49
Türk Sözünün Anlamları . . . 51
Sözlük Yine Sözlük . . . 53
Türk ve Türkçe Kavramları Konusundaki Tutumumuz . . . 55
DiL Üzerine . . . 57
Türkçe Hakkında . . . 59
Yine Türkçe Hakkında . . . 61
Türkçe Hakkında . . . 63
Türkçecilik . . . 65
Yine Türkçecilik Üzerine . . . 67
Türkçecilik Konusuna Devam . . . 69
Hangi Kelimeler Türkçedir? . . . 71
Türkçe Nedir? . . . 73

Benim Dilim ... 76
Cengiz Dağcı Mucizesi ... 78
Şehriyar ... 80
Ah Bahtiyar Muallim! ... 82
Kosova'da Türkler Ve Türkçe ... 85
Dil Kullanımı ... 87
Ölçünlü (Standart) Türkçe Ve Ağızlar ... 89
Dil - Lehçe - Şive ... 91
Kelimeler ve Sesler Arasında ... 93
Tarihî Sözlükler Ve Tebdiz ... 95
Adlarımız ... 98
Alfabe Konusu ... 100
Alfabeye Stalin'den Daha Büyük Kötülük ... 102

TÜRK TARİHİNDEN YANSIMALAR ... 105
İstemi Kağan ... 105
Köktürk Olmak İsteyen Çin Şehzadesi ... 107
Köktürk - Kore İlişkileri ... 109
Walker Connor'ın Altay Türkleri Kim? ... 111
Çin İmparatoriçesi Türkçe Biliyor muydu? ... 114
Köktürk Kağanlığı Nasıl Çökertildi? ... 116
Osman Sertkaya'nın Kür Şad Yazısı Hakkında ... 118
Kür Şad Vardır! ... 120
Gülçin Çandarlıoğlu'na Teşekkür ... 123
Uygurlar ... 126
Tarihten Bugüne Uygurlar ... 128
Karakoyunlu ve Akkoyunlu Olmadan
Anadolu Tarihi Eksik Kalır ... 130
125 Yıl Önce ... 132
"Azerbaycan Tarihi" ... 134
Azerbaycan Cumhuriyeti Yüz Yaşında ... 137
Azerbaycan 100 Yaşında ... 139
Nahçıvan ... 142
Azerbaycan Kültür Derneği 70 Yaşında ... 144
Alaş'ın Alihan'ı ... 146
Türk'ün Yakın Tarihi ve "Altay Kazakları" ... 148

EFSANE - DESTAN ... 151
Efsane, Destan ve Menkıbe Üzerine ... 151
Niçin Efsane ve Destanlarla Uğraşıyorum? ... 153

Türk Destanı ... 155
Türklerde Ata Kültü ... 157
Türklerin Türeyiş Efsaneleri: En Eski Kayıt ... 159
Türklerin Türeyiş Efsaneleri: İlk Atalar ... 161
Türklerin Türeyiş Efsaneleri: Alp Kara Arslan ... 163
Türklerin Türeyiş Efsaneleri: Ulu Han Ata Bitigçi ... 165
Türklerin Türeyiş Efsaneleri: Oğuz Kağan Destanı ... 167
Türklerin Türeyiş Efsaneleri: "Yeniden Türeme" ... 169
Ergenekon Destanı ... 171
Şu Destanı ... 173
Oğuzname ... 175
Oğuzname Nedir? ... 177
Yine Oğuzname ... 179
Zeki Velidî Togan Bir Kitap Kurdu idi ... 182
Oğuznameler Ne Zamandan Beri Biliniyor? ... 184
Oğuz Kağan Kimdir? ... 186
Dede Korkut Kitabı ... 188
Dede Korkut ve Deli Dumrul Hakkında ... 191
Dede Korkut'un Yeni Nüshası ... 193
Dede Korkut'un Yeni Yazmasını Bakü'de Tartıştık ... 195

TÜRKLÜK BİLİMİ ÇALIŞMALARI ... 199
Türkiye'de Türkoloji Çalışmaları ... 199
Türkoloji Kongreleri ... 202
Türk Lehçeleri Arasında Aktarma Çalışmaları ... 204
Bir Kültür Şöleni: Türk Dünyası Kültür Kongresi ... 206
Balkanlarda Türklük Bilimi ... 208
Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü ... 210
Şükrü Elçin ... 212
Moğolistan'da Yazıtları Görmek ... 214
Türkologlar Ayakta ... 216
Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü ... 218
Cevat Heyet ... 220
Bir Sempozyum ve Bir Kitap ... 222
Altay Toplulukları Sempozyumu ... 224
Orhun'dan Anadolu'ya ... 226
Şükrü Elçin'i Hatırlamak ... 228
İştvan Mandoki Kongur ... 230
Yetik Ozan ... 233
Kıbrıs Türk Edebiyatı Tarihi ... 235

SÖZ BAŞI

2008 yılının 06 Ağustos'undan beri *Yeniçağ* gazetesinde yazıyorum. Haftada bir kez. *Yeniçağ*'daki yazılarım son yıllarda eş zamanlı olarak Milliyetçi Düşünce Merkezi'nin sitesinde de yayımlanıyor. Yazıları kendi sitelerinde paylaşan birçok meslektaş ve okuyucum da var. Bir aydın olarak elbette ülkenin meselelerine dokunan, siyasetle ilgili yazılar da yazıyorum. Fakat ben bir Türkolog ve bir Türkçüyüm. Dolayısıyla yazılarımın birçoğu bu iki konuya odaklanıyor. Siyasetle ilgili yazılar gelip geçici olabilir ama bu iki konudaki yazılar kalıcı olmalı diye düşündüm. Bilge Kültür Sanat Yayınevi sorumlularından Ümit Derinöz'den de teklif gelince söz konusu yazıları iki kitap hâlinde derleyip toparladım: *Türklük Bilimi Yazıları*, *Türkçülük Yazıları*.

Türklük Bilimi Yazıları'nı konularına göre dörde ayırdım: Türk ve Türkçe Üzerine, Türk Tarihinden Yansımalar, Efsane - Destan, Türklük Bilimi Çalışmaları.

Konuları birbirinden kesin çizgilerle ayırmak kolay değil. Bazı yazılar birkaç konuyu birden ilgilendirebiliyor. Hatta bazı yazılar, Türkçülük Yazıları olarak ayırdığım kitaba da girebilir. Ancak yine de ağırlıklı olan konuları dikkate alarak yukarıdaki sınıflandırmayı yaptım ve yazıları ilgili bölümlere yerleştirdim.

"Türk ve Türkçe Üzerine" başlıklı bölümde Altın Elbiseli Adam yazıtından Cengiz Dağcı'ya, Orhun anıtlarından Şehriyar ve Vahapzade'ye uzanan yazı dili tarihimizden kesitler var. Yusuf Has Hâcib, Kâşgarlı Mahmud, Ali Şir Nevâyî, Manas, Karacaoğlan… Bu tür yazılarda genel bilgiler yanında bazı özel dikkatler de bulacaksınız. Buket Uzuner'in romanlarıyla ilgili iki yazı da modern edebiyatımızda Kutadgu Bilig beyitleri şifre olarak kullanıldığı için buraya alındı.

Bu bölümde yoğunlaşılan konulardan biri de Türk ve Türkçe kavramlarıdır. Bu kavramlardan ne anlamalıyız, Türkiye'de ve Türk Dünyası'nda bu kavramlardan ne anlaşılıyor? Sözlüklerden ve dil politikalarından hareketle bu sorulara cevap verilmeye çalışıldı. Bölümün ilk yazısı ise Türk'ü tek cümleyle anlatma denemesidir.

Türkçe kavramı içine girebilecek bir başka konu da Türkçecilik meselesidir. Hangi kelimeler ve niçin Türkçe sayılmalı? Özleştirme hareketi günlük dildeki kelimelere dokunmalı mıydı? Yanlış türetilen, fakat şu anda dile mal olmuş bulunan kelimeler… Bunların hepsi de ilk bölümün konuları arasındadır. Kazakistan'daki alfabe değişimi süreci dolayısıyla iki yazı da bu konuya ayrılmıştır.

"Türk Tarihinden Yansımalar" bölümünde önce Köktürk tarihiyle ilgili yazılara yer verilmiştir. Tarih kitaplarına pek girmeyen, Köktürk olmak isteyen Çin şehzadesi, bir Çin hükümdarının Türkçe bilme ihtimali, Çin'in ünlü bir casusunun faaliyetleri, Köktürk - Kore ilişkileri gibi konuların ilgi çekeceğini sanıyorum. Kür Şad adı konusunda neler düşündüğümü de bu bölümdeki iki yazıda ele aldım.

Köktürklerden sonra Uygurlar da işlenen konular arasında bulunuyor. Şu anda devam eden Çin zulüm ve işkencesini her gün gazetelerden okuyoruz. O hâlde Uygur adlı bu kardeşlerimizin en kısa ve özet bir tarihini bilmemiz gerekmez mi?

Bence tarihimizin ihmal edilmiş bir konusu da Karakoyunlular ile Akkoyunlulardır. Onlar olmazsa Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun tarihinin eksik kalacağını her zaman düşündüm ve söyledim. Bir yazıda da bu konuyu ele aldım.

Daha sonra Türk Dünyası'nın yakın tarihiyle ilgili yazılar. Özellikle Azerbaycan ve Kazaklar. Hem bu konularda bilgi vermeye, hem de bu konuları işleyen kitapları tanıtmaya çalıştım.

"Efsane - Destan"… Benim vazgeçemediğim konulardan biri de Türk destanı. Bir yandan en eski kaynaklara dayanarak Türklerin türeyiş efsanelerini, bir yandan da bugün artık büyük bir külliyat oluşturmuş bulunan Oğuznameler konusunu ele aldım. Bu bölümde bunlarla ilgili birçok yazı bulacaksınız. Oğuzname denince ilk akla gelen eserlerden biri hiç şüphesiz *Dede Korkut Kitabı*'dır. Oğuzname ile Dede Korkut hikâyelerinin ilişkisi üzerinde ısrarla durdum. Tabii son yıllarda Türkoloji dünyasını heyecanlandıran ve hatta bir yarışa sokan Dede Korkut'un yeni bulunan yazması da bu bölümde ele alındı.

Eserin son bölümü "Türklük Bilimi Çalışmaları" adını taşımaktadır. Bilim adamlarının kaçınılmaz bir görevi de alanlarındaki çalışmaları takip etmektir. Ben hem takip etmeye, hem de günlük yazılarla onları tanıtmaya çalıştım. Kurumlar, şahıslar,

eserler ve sempozyum, çalıştay gibi toplantılar. Son yirmi otuz yılda ülkemizdeki Türklük bilimi çalışmaları çok artmıştır. Millî ve milletlerarası bilim toplantılarının sayısı bazen birkaç ay içinde dördü beşi bulmaktadır. Aynı şekilde yayınlar da son derece artmıştır. Bunların tamamının izlenmesi mümkün değildir. Ben yine de birçoğunu izlemeye çalıştım. Türklük bilimindeki gelişmeleri Türk okuyucusunun da bilmesini istedim. Bu arada hizmetlerinin unutulmaması gereken kurum ve şahısları da ihmal edemezdim. Özellikle benim hayatıma dokunmuş olanları. Onlar da yazılarımda işlenmiştir. İleride Türkiye'deki Türklük biliminin kapsamlı bir tarihini yazacak olanlar eminim ki bunlardan yararlanacaklardır.

Kitaptaki yazıların günlük bir gazetede çıkan yazılar olduğu unutulmamalıdır. Türklük bilimini diğer bilim dallarından ayıran en önemli yönlerden biri millî olmasıdır. Bu sebeple Türklük bilimi, meslek mensuplarının dışında kalan geniş bir okuyucu kitlesini de ilgilendirmektedir. İşin tabiatında var olan bu ilgiyi ben bizzat yaşayarak da gördüm. Dolayısıyla Türklük bilimine ait temel bilgilerden, bu bilim dalındaki gelişmelerden, vurgulanması gereken hususlardan, bazen ilgi çekici, şaşırtıcı olabilecek ayrıntılardan Türk okurunun da haberdar olması gerektiğini hep düşündüm. Düşünmekle kalmadım, Türklük bilimciler için bunun bir görev olduğuna da inandım. Bilim, kapalı kapılar ardında kalamaz. Türklük bilimi ise hiç kalamaz. Bilgiler üniversitelerin, araştırma kurumlarının odalarından çıkmalı; ilgili ve meraklı Türklere ulaşmalıdır. Bunu da elbette Türklük bilimiyle uğraşanlar yapacaktır. İşte ben de bunu yapmak istedim. En temel bilgileri en sade ve anlaşılır bir şekilde okuyucuya ulaştırmaya çalıştım. Genel okuyucuya hitap edebilmek için elbette tumturaklı olmayan, sade bir dil kullanmak şarttır. Sade, anlaşılır olacaksınız, fakat bilimden de fedakârlık etmeyeceksiniz; bilim dışına çıkmayacaksınız. Bunu başardığımı sanıyorum.

Ben tarihin, destanın konularını işlerken kendimi o dönemlere doğru yolculuğa çıkmış gibi hissediyorum. Okuyucular da kendilerini destan ve tarih dönemlerine bırakabilirler.

Bu kitabın oluşmasında Ümit Derinöz'ün teklifinin rolü var. Kendisine ve Bilge Kültür Sanat Yayınevi'ne teşekkür ederim.

01.10.2020

TÜRK VE TÜRKÇE ÜZERİNE

TÜRK'ÜN TARİFİ

TÜRK;

Kendi efsanelerine göre Ulu Ay Ataçı ve Ulu Ay Anaçı adlarını taşıyan ilk iki insana; İslami inanış ve efsanelere göre Hz. Nûh'un oğlu Yâfes'e; Fars efsanelerine göre ilk insan olan Keyûmers'in beşinci göbekten torunu Firîdûn'un oğlu Tûr'a dayanan;

Muhtemelen M.Ö. 8. yüzyıldaki Sakalarla, kesin olarak M.Ö. 318'de Hunlarla tarih sahnesine çıkan;

M.Ö. 3. yüzyıl - M.S. 840 arasında Hunlar, Tobalar, Köktürkler ve Uygurlarla Orhun Vadisi merkezli büyük imparatorluklar kuran ve kudretli zamanlarında sınırları doğuda Büyük Okyanus'a, batıda Kırım Yarımadası'na uzanan;

4. yüzyıl ortalarında Akhunlarla Afganistan ve Hindistan'a hükmeden;

374 yılında Batı Hunlarıyla İdil Irmağı'nı geçip Macaristan Ovası'na yerleşerek neredeyse bütün Avrupa'ya hâkim olan;

Batı Hunlarıyla başlayan ve asırlarca süren kavimler göçüyle Avrupa'nın beşerî coğrafyasını belirleyen başlıca âmillerden biri olan;

9.-12. yüzyıllar arasında Uygurlar, Karahanlılar, Gazneliler, Bulgar Türkleri ve Selçuklularla Doğu ve Batı Türkistan'da, Afganistan'da ve Hindistan alt kıt'asında, İdil-Ural bölgesinde, İran, Anadolu, Irak ve Suriye'de hükümranlıklar kuran;

13.-19. yüzyıllar arasında Çengizliler, Çağataylılar, Altın Ordu, İlhanlılar, Memlükler, Temürlüler, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Şibanlılar, Babürlüler, Safeviler ve Osmanlılarla Moğolistan, Türkistan, Avrasya bozkırları, Afganistan, Hindistan, İran, Anadolu, Irak, Suriye, Mısır, Balkanlar ve nihayet bütün Ortadoğu ve Kuzey Afrika'ya hükmeden;

19.-20. yüzyıllarda bağımsız ve bağımlı devlet ve topluluklarla doğuda Yakutistan'dan, Moğolistan ve Çin içlerinden batıda Kosova'ya; kuzeyde Tataristan ve Çuvaşistan'dan güneyde Irak, Suriye içlerine ve Kıbrıs Adası'na uzanan coğrafyada yayılmış bulunan;

21. yüzyıl başlarında yedi bağımsız devlet ile birçok federe ve özerk devlet içinde, üst paragrafta belirtilen coğrafyada 200 milyonu aşan bir sosyolojik varlık olarak yaşayan;

6. yüzyıldaki Köktürklerden itibaren yerli ve yabancı on binlerce eser ve belgede adları TÜRK olarak geçen;

Son yüzyıllarda bu adlandırmanın siyasi ve hukuki bir anlam da kazanmasıyla, bağımsız devletimizin bütün teb'asını kapsayan;

Bilge Kağan'a göre yukarıda gök çökse, aşağıda yer delinse devlet ve yasasını bozdurmama azminde olan, dürüst ve âdil; fakat aynı zamanda bir doyunca bir daha aç kalacağını düşünmeyen, düşman hilelerine çabuk aldanan ve birbirine çabuk düşen;

Kâşgarlı Mahmud'a göre adları Allah tarafından verilen ve güzellik, tatlılık, aydın yüzlülük, edep, yaşlılara hürmet ve riayet, ahde vefa, alçak gönüllülük, yiğitlik hasletlerine sahip bulunan;

Ali Şir Nevâyî'ye göre ilim, marifet ve tefekkürde fazla derinlik sahibi olmama; buna karşılık pratik düşünceli ve yüksek kavrayışlı olma, yaradılış bakımından saflık ve temiz yüreklilik gibi özellikleri olan

Biyolojik / sosyolojik, siyasi / hukuki bir varlık, bir MİLLET'tir.

31.03.2013

NE ZAMANDAN BERİ TÜRK'ÜZ?

Son zamanlarda kara propaganda aldı yürüdü. Atatürk'ten önce Türk adı yokmuş gibi bir izlenim doğdu. Bu sebeple bu yazıyı yazmak da vacip oldu.

Hiç şüphe yok ki Türkler milattan önceki üçüncü, ikinci binlerden beri mevcuttur. Çivi yazılı Sümer metinlerinde bulunan *di* (demek), *dingir* (tanrı), *dug* (dökmek), *uş* (iş), *zag* (sağ taraf), *şurim* (yarım), *kabkagak* (kap kacak) vb. 330'dan fazla Sümerce-Türkçe ortak kelime ile bu durum apaçık ortadadır. Ancak o zamanlar Türk adı yoktu. Büyük bir ihtimalle elimizdeki kaynaklarda bulunmuyor. Göktürklere gelinceye kadar Hun, Kırgız, Usun, Toba, Tabgaç, Ogur, Sabir, Töles gibi adlar taşımışız. Altıncı yüzyılda ortaya çıkan Göktürklerden beri de Türk adını kesintisiz olarak bugüne dek getirdik. Çinliler, *r* sesini söyleyemedikleri ve hece sonunu da kapatamadıkları için Türk diyememişler; Tukyu demişlerdir. Türk kelimesi, Köktürkler çağına ait Soğdak (bir Doğu İran kavmi), Orta Fars ve Arap kaynaklarında Turk, Süryani kaynaklarında Turkaye, Yunan kaynaklarında Turkos, Sanskrit kaynaklarında Turuşka, Tibet kaynaklarında Drug olarak geçer (bk. Peter Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, s. 94). O dönemlerde biz de artık kendimize Türk diyoruz.

"Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağan" diyor ki: "Üstte mavi gök, altta kara yer yaratıldığı zaman ikisi arasında kişi oğlu yaratılmış. Kişi oğlunun üzerine de atalarım Bumın Kağan, İstemi Kağan hükümdar olarak oturmuş. Oturup Türk milletinin ilini töresini tutmuş, düzenlemiş."

Bu sözler taşa yazılıdır ve tarihi de günü gününe bellidir: 21 Ağustos 732. Göktürklerin "bengü taş" dediği anıt bugün de Moğolistan'ın ortasında, Orhun Irmağı kıyısında durmaktadır. Türkçe bilmeyenler, Türkçeye güvenmeyenler bu taşlarda neler yazdığını dünyanın çeşitli dillerinden okuyabilirler: Almanca, Fransızca, İngilizce, Rusça, Macarca...

10. yüzyılda Uygur Türkçesine çevrilmiş bir kitap var: *Maytrisimit*. Hangi dilden hangi dile çevrildiği bakın kitabın kendisinde nasıl ifade edilmiş: "İl-Balık şehrinde doğmuş olan üstat Prajnâraksita'nın Tohar dilinden Türk diline çevirdiği *Maytrisimit*

adlı kitap...” Demek o zaman da Türk imişiz ki dilimizin adı da Türk dili diye geçiyor.

Gelelim Kâşgarlı Mahmud’a. 1072 yılının 25 Ocağında bir kitap yazmaya başlıyor; 09 Ocak 1077’de bitiriyor ve Bağdat’ta Halife el-Muktedî bi-Emrillah’a sunuyor: *Dîvânu Lugâti’t-Türk*. Bakın, bu kitabın 177. sayfasında, İbni Ebiddünya’nın kitabından nakledilen kudsi hadiste ne deniyor: “Benim bir ordum vardır; onları Türk diye adlandırdım ve doğuya yerleştirdim...” Anlamayanlar için Arapçasını yazıyorum: “Liye cunden semmeytuhum et-turk ve eskentuhum el-maşrık...” Hadisi aktardıktan sonra Kâşgarlı Mahmud şöyle diyor: “Bu, diğer bütün insanlara karşı, onlar için bir üstünlüktür; çünkü onların adını bizzat O (celle ve azze) vermiştir.” Başka hiçbir kavme Allah tarafından isim verilmediğini söyledikten ve Türklerin birçok meziyetini saydıktan sonra Kâşgarlı şöyle devam eder: “Onlardan biri için de Türk denir; hepsi için de. ‘Kimsin’ anlamında *kim sen* denir; ‘Türküm’ anlamında *Türk men* diye cevap verilir.”

Anlamayanlara bu kısmın da Arapçasını verelim: “el-vâhidu minhum turk ve’l-cem’u kezâlik. Yukâlu kim sen, ma’nâhu ‘men ente’; fe-yekûlu türk men, ey ‘innî turk”. Demek ki “kimsin” diye sorulduğu zaman ne derlermiş: *Türk men,* yani Türküm. Mehmet Emin Yurdakul’un “Ben bir Türküm, dinim cinsim uludur” şiirini yazmasından tam 820 yıl önce. Üstelik Kâşgarlı kitabını yazarken, yani hemen o yıllarda da böyle demeye başlamamışlar. Yüzlerce yıl öncesi de var. Bunu nereden anlıyoruz? İsterseniz Dîvân’ın bir de 20. sayfasına bakalım:

“Türkler aslında 20 boydur (Arapçası kabîle). Bunların hepsi Nuh Peygamber’in (s.a.) oğlu Yâfes oğlu Türk’e dayanır... (Bunları) Rum (Bizans) yakınlarından doğuya doğru sırasıyla beyan ettim. Rum’a yakın boyların birincisi Beçenek’tir. Sonra sırasıyla Kıfçak, Oğuz, Yemek, Başgırt, Basmıl, Kay, Yabaku, Tatar, Kırkız... Daha sonra Çigil, Tohsı, Yağma, Uğrak, Çaruk, Çomul, Uygur, Tangut, Hıtay -bu Çindir-, sonra Tavgaç -bu da Mâçindir-. Bunların hepsini bu harita içinde gösterdim.” Kâşgarlı’nın kitabını yazdığı tarihlerde bile yirmi boy hâlinde yaşayan Türklerin daha önce nerelere kadar gittiklerini siz düşünün. Yer kalmadı. Haftaya Selçuklulardan devam ederiz.

29.06.2011

TÜRK ADI

Kâşgarlı Mahmud yirmi Türk boyu arasında Oğuz boyunu en önemli boy kabul ettiği için sadece onun alt boylarını ve damgalarını verir. Bu boyların başında Kınık boyu vardır ve Selçuklular, Türklerin Oğuz boyunun Kınık alt boyundandır. Selçuklular yerli ve yabancı tarihlerde bazen Türk, bazen Oğuz bazen de Türkmen olarak anılırlar. Gürcü tarihlerinde Türk olarak anıldığını Golden'in kitabından izleyebiliriz:

"Melikşah'ın yönetiminde (1072-1092) Büyük Selçuklu İmparatorluğu gücünün zirvesine ulaştı... Gürcü tarihçilerinde "*did t'urk'oba* (Büyük Türk Çağı)" (Peter Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş,* Ankara 2002, s. 184) ibaresi geçer. Görüldüğü gibi Gürcü tarihleri Selçuklu Melikşah'ın çağını Büyük Türk Çağı olarak adlandırmaktadır.

Bir başka kaynağı Osman Turan'ın eserinden alıntılayalım:

"Sultanın (Sançar'ın) hususi tabibi Ali bin Mehmed Kayinî tarafından onun adına yazılan *Mefâhiru'l-Etrâk*..." (O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti,* İstanbul 1969, s. 2.) Görüldüğü gibi burada Selçuklu Sultanı Sançar için yazılan kitabın adı *Mefâhiru'l-Etrâk* yani "Türklerin Övülecek Özellikleri"dir.

Selçukluların Türkmen ve Oğuz olarak anıldıklarına dair kaydı da Faruk Sümer'den nakledelim:

"Gazneli müverrihler Beyhakî ve Gerdizî, Selçuklu Oğuzlarını Türkmen diye zikrederler. Buna karşılık Yakın Doğu müellifleri el-Guzz (Oğuz) şeklinde anarlar." (F. Sümer, *Oğuzlar*, İstanbul 1992, s. 95.)

Selçukluların Türk olarak anılmaları Anadolu'nun da Türkiye olarak adlandırılmasına yol açmıştır: "Nitekim Batı dünyasının tarihçileri, II. Haçlı Seferi sırasında Türklerle dolu olarak gördükleri ve onların büyük bir gayretle savundukları Anadolu'yu, bundan böyle Türkiye (Turkhia, Turquia) adıyla anmaya başlamışlardır (1148)." (Salim Koca, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri,* Ankara 2011, s. 226.)

Bu durumu Jean-Paul Roux da şöyle ifade eder:

"Asya'nın ortasından gelen boyların birbirleri üstüne yığıldıkları çıkmaz sokak Küçük Asya, Türkiye olmak hakkını kazanmış bulunuyordu." (Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi*, 1998, s. 131.)

Beylikler ve Osmanlı döneminde de Azerbaycan ve Anadolu'daki Türkler, Türkmen veya Türk olarak anılır. İşte Âşık Paşa'nın 1330 tarihinde Kırşehir'de yazdığı *Garibname*'den birkaç mısra:

Türk diline kimse bakmazıdı / Türklere hergiz gönül akmazıdı / Türk dahı bilmezidi bu dilleri / İnce yolı ol ulu menzilleri.

Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşikî de *Tevârîh-i Âl-i Osman*'da Osman Gazi'nin dedesi Süleyman Şah'ın Anadolu'ya gelişini anlatırken "Bu göçer evli halkdan Acem padişahları ihtirâz etdiler (çekindiler). Hem tedbir etdiler. İttifak etdiler kim bu göçer evlü Türki kendülerün üzerinden irağ edeler. Süleymanşah Gazi'yi ilerü çekdiler kim ol göçer evlerün ulularından idi." demektedir. (*Osmanlı Tarihleri I*, İst, 1949, s. 92.)

Görüldüğü üzere Âşık Paşa, Anadolu'daki insanlardan "Türkler", Âşıkpaşaoğlu da Osman Gazi'nin dedesinden "göçer evli Türk" diye bahsetmektedir.

II. Murad devrinde yazılan birçok tarih Osmanlı hanedanını Oğuz Han'a bağlar. Oğuzlar da Türklerin en büyük boylarından biridir. Fatih Sultan Mehmed'den itibaren kanunnamelerin dili de hep Türkçedir.

Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebir* (yazılış tarihi: 1545) adlı sözlüğünde Arapça cîl kelimesini açıklarken Türk ve Rum millet-lerini örnek verir: "cîl. Cemaat ve nâstan bir sınıf adamlar... cîl Türkler bir nesildir, bir millettir. Rumlar bir nesildir, bir millettir, denir." (Ankara 2009, 134.)

Selçukluların, beyliklerin ve Osmanlıların Türklüğüne dair daha yüzlerce örnek verebiliriz. Fakat zannederim anlamak isteyenler için bu kadarı kâfidir. Bazılarının zannettiği gibi bu millet, Türk adını Cumhuriyet döneminde kullanmaya başlamış değildir; yüzlerce yıldan beri kullanmaktadır.

06.07.2011

KÖKTÜRKLERDE DEVLET DİLİ TÜRKÇE İDİ

"Devlet dili, resmî dil" gibi kavramlar ve bu kavramların yasalarda, anayasalarda yer alması modern zamanlara aittir. Ancak bu kavramları ifade eden terimlerin kullanılmadığı zamanlarda da devletlerin resmî belgelerinde, yazışmalarında, kanunlarında kullandıkları bir dil veya diller vardı. Dolayısıyla resmî yazışma ve belgelerde kullanılan dili modern zamanların terimiyle "devlet dili" olarak adlandırabiliriz.

Türklerde "resmî dil" terimi, 1876'daki ilk anayasa ile kullanıma girmiştir. Bu anayasanın 18. maddesi şöyledir: "Tebea-i Osmâniyyenin (Osmanlı teb'asının) hıdemât-ı devletde (devlet hizmetlerinde) istihdâm olunmak için devletin lisân-ı resmîsi (resmî dili) olan Türkçeyi bilmeleri şarttır."

1876 anayasasının 57. maddesinde de meclisteki müzakerelerin Türk dili ile yapılacağı belirtilmiştir.

Osmanlı Yüce Devleti'nde 1876'dan önce de bütün resmî mevzuat ve yazışmaların dili Türkçe idi. Dolayısıyla Osmanlılarda devlet dili Türkçe olmuştur. Mesela Fatih Sultan Mehmed ile başlayan sultan kanunnameleri hep Türk diliyle yazılmıştır. Örnek olarak Fatih Kanunnamesinin 12. maddesini aşağıya yazıyorum:

"Eğer bir kişi zinâyı bilse, gelüp kadıya demese cürm yok. Ammâ uğruluğın bilse, gelüp demese, 15 akçe cürm alına."

Osmanlı kanunnameleri, Ahmed Akgündüz tarafından dokuz büyük cilt hâlinde yayımlanmıştır.

Altınordu'da, Kazan ve Kırım Hanlıklarında da devlet dili Türkçe idi. Bu hanlıklara ait fermanlar, yarlıklar Akdes Nimet Kurat ve Melek Özyetgin tarafından yayımlanmıştır.

Selçuklularda devlet dili olarak Farsça kullanılmıştır; Nizâmü'l-Mülk'ün siyâsetnâmesi Farsçadır.

Karahanlılarda devlet dilinin Türkçe olduğunu söyleyebiliriz; çünkü onlardan bazı Türkçe hukuk belgeleri günümüze ulaşmıştır. Bu belgeleri ünlü Türkolog Şinasi Tekin yayımlamıştır. Karahanlı devlet dili için *Kutadgu Bilig*'i de tanık olarak gösterebiliriz. 1069'da yazılan bu eser bir siyasetname idi ve yazarı Balasagunlu Yusuf, Karahanlı hükümdarının has hâcibi, yani başmabeyincisi idi. Türk hukuk tarihi disiplininin kurucusu Sadri Maksudi Arsal,

Kutadgu Bilig'i Türk hukukunun önemli bir kaynağı olarak değerlendirir.

Köktürklerden kalmış bulunan 8. yüzyılın ilk yarısına ait Tonyukuk, Köl Tigin ve Bilge Kağan anıtları da resmî belgelerdir. Çünkü Köl Tigin anıtının tamamı ile Bilge Kağan anıtının üçte ikisinin yazarı bizzat Bilge Kağan'dır. Anıtın üçte birinin yazarı ise onun oğlu Tengri Kağan'dır. Tonyukuk anıtı Bilge Tonyukuk'un kendisi tarafından yazılmıştır. Tonyukuk da devletin başveziri ve başkumandanıdır. Bu devlet adamları diktirdikleri bu anıtlarda yaptıklarını halka anlatmışlar; bir bakıma hesap vermişlerdir. Bilge Kağan'ın, Türk milletinin karakteriyle ilgili ciddi tespitleri ve millete verdiği önemli öğütler de anıtlarda yer alır. Ayrıca devletle ilgili birçok önemli kavram, "kanun yapmak, devleti korumak ve teşkilatlandırmak, makam ve mansıplar vermek, uluslararası ilişkiler, uluslararası ticaret, sosyal devlet, refah devleti, yöneticilere ait nitelikler, ülke sınırları" gibi kavramlar anıtlarda yansımasını bulur.

Köktürklerden sonra Türk devletinin başına geçen Uygurlarda da kağan yazıtları vardır. Bunlara bakarak onlarda da devlet dilinin Türkçe olduğunu söyleyebiliriz. Bugünkü Doğu Türkistan'da 9. asırdan itibaren hüküm sürmüş bulunan Turfan Uygurlarından da Türkçe yazılmış birçok hukuki belge kalmıştır. Wilhelm Radloff, Reşid Rahmeti Arat, Larry Clark, Özkan İzgi, Nobuo Yamada gibi yerli ve yabancı araştırıcılar bu belgeleri yayımlamışlardır.

Devlet dili olarak Türkçenin Köktürklere kadar uzandığı böylece anlaşılmış olmaktadır. Öncesi de var mıydı? Bunun cevabını da başka bir yazıda verelim.

05.05.2013

BENGÜ TAŞLAR

"Lekeli" ve "lânetli" gibi sözleri bir yana bırakıp atalarımın tam 1279 yıl önce Orhun Irmağı kıyısına diktiği bengü taşa bakarak içimdeki karanlığı boğuyorum. Bilge Kağan şöyle diyordu: "Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağan... Bu döneme ben hükmediyorum... Sözlerimi iyice işitin, iyice dinleyin. Doğuda güneşin doğduğu yere, güneyde gün ortasına, batıda güneşin battığı yere, kuzeyde gece ortasına kadar bütün milletler bana bağlıdır. Bunca milleti hep düzenledim. Şimdi artık kötü bir durum yok. Türk kağanı Ötüken yaylasında oturdukça da ülkede sıkıntı olmaz."

"Ebedî olan Tanrıdır"

Yukarıdaki sözler Köl Tigin bengü taşının ilk satırlarında yer alıyor. Kağanın kardeşi Köl Tigin nice kahramanlıktan sonra, ailelerin de bulunduğu karargâhı beklerken düşman saldırısına uğruyor ve savaşarak can veriyor. 27 Şubat 731 tarihinde. Bu olay Bilge Kağan'ı çok sarsıyor. Duygularını şöyle ifade ediyor: Köl Tigin olmasaydı hepiniz ölecektiniz. Kardeşim Köl Tigin vefat etti, ben düşünceye daldım. Görür gözüm görmez gibi, bilir aklım bilmez gibi oldu. Şöyle düşündüm. Ebedî olan Tanrıdır; insanoğlu hep ölmek için türemiştir. Böyle düşündüm ve gözümden yaş gelse durdurdum; gönlümden feryat etmek gelse geri çevirdim. Ben ağlasam bütün yakınlarımın, beylerimin, milletimin gözü kaşı fena olacak diye düşündüm."

Çok sevdiği kardeşini, devletin başkomutanını kaybeden bir hükümdarın içinde bulunduğu trajik durum bundan daha etkili bir dille nasıl anlatılabilir? Üstelik bu ifadeler tam 1279 yıl önceye ait. Kağan, kardeşinin hatırasını ebediyen yaşatmak için 21 Ağustos 732 tarihinde Orhun kıyısında onun adına bir anıt kabir yaptırıyor. 2,5 km uzunluğunda balballı yol, iki koç heykelinin beklediği kapıdan anıt kabir alanına giriş, kaplumbağa kaidesiyle birlikte yaklaşık beş metre yükseklikteki yazılı bengü taş, iki yanında heykeller bulunan ihtiram yolundan geçiş, bark adı verilen, iç duvarları resim ve masklarla süslenmiş, Köl Tigin'in heykelinin de bulunduğu kapalı mekân ve nihayet barkın arkasında büyük bir sunak taşı. Dikdörtgen şeklindeki alanın dört yanı

göğüs hizası yüksekliğinde duvarla çevrili. Anıt kabirin, yapıldığı yıllardaki hâli böyle idi. Bugün yazılı taş, kaplumbağa kaide, dağınık ve kırık hâldeki heykellerin bir kısmı ve sunak taşı var. Barkın ve alanı çevreleyen duvarınsa sadece temelleri mevcut.

"Bengü taş" terimini bizzat Bilge Kağan kullanıyor. Kelimelerin bire bir anlamı "ebedî, ölümsüz taş", terim anlamı ise "anıt, abide"dir. Bilge Kağan, "bengü taş diktirdim... Türk milletini toplayıp il tutacağını buraya yazdım. Yanılırsa öleceğini de buraya yazdım. Nice sözüm varsa bengü taşa yazdım. Ona bakarak bilin." diyor. Taşlar hâlâ mevcut olduğuna ve üstündeki metin birçok dile çevrilerek, birçok Türk lehçesine aktarılarak binlerce nüsha basıldığına göre Bilge Kağan'ın "ebedî" nitelemesi haksız mı?

734'te Bilge Kağan da uçup gitti (vefat etti); 24 Eylül 735 tarihinde onun için de aynı ölçülerde bir anıt kabir yaptırıldı. Köl Tigin'inki ile aralarında yaklaşık bir km'lik bir mesafe var. Orada da Bilge Kağan bengü taşı bulunuyor.

İlteriş ile birlikte Köktürkleri bağımsızlığa kavuşturan; İlteriş, Kapgan ve Bilge Kağan zamanlarında uzun yıllar devletin başkomutanlığını ve başvezirliğini yapan Tonyukuk da 725-726 yıllarında kendisi için bark yaptırmış ve iki yazılı taş diktirmiştir.

Yapılması gereken...

1280-1285 yıl önce dikilmiş bu anıtlardaki metinler 30-35 sayfa tutuyor. Yukarıdaki alıntılardan metinlerin dili ve muhtevasının ne kadar olgun ve dolgun, ne kadar işlenmiş olduğunu da gördünüz. Daha fazlasını Muharrem Ergin'in *Orhun Abideleri* adlı kitabından okuyabilirsiniz. 1280 yıllık böyle metinlere sahip hangi millet bundan övünç duymaz ki!.. Hangi millet böyle metinleri, böyle metinlerin bulunduğu anıtları ve yerleri kutsamaz ki!.. Hangi milletin çocukları böyle metinleri âdeta kutsal metinlermiş gibi ezberlemez ki!.. 24 Ağustos tarihli yazımda orada yapılan müzeyi ve anıtların müzeye taşındığını yazmıştım. Şimdi yapılması gereken, anıtların asıl yerlerine bütün külliyeyi, ilk yapıldığı biçimde yeniden inşa etmektir. Her üç anıt külliyesinin de "rekonstrüksiyon"unu yapmaktır. Böylece anıtlar, bütün Türkler için kutsal bir ziyaret mekânı hâline getirilmiş olur.

14.09.2011

KÖKTÜRK HARFLERİ İSTANBUL'DA

Türklerin kullandığı ilk alfabe Köktürk alfabesidir. Bu yazı Batı'da Runik olarak adlandırılır. Son zamanlarda oyma yazı da denilmektedir. Köktürk adlandırmasının sebebi, bu alfabeyle yazılmış büyük anıtların (Köl Tigin, Bilge ve Tonyukuk anıtlarının) Köktürklerden kalmış olmasıdır. Ancak bu adlandırma bazen yanlış bir algıya yol açmakta ve bu alfabeyle yazılmış bütün yazıt ve belgelerin Köktürklere ait olduğu sanılmaktadır. Söz gelişi Yenisey kıyılarında bulunan yüzlerce yazıtın çoğu Kırgızlara aittir. Köktürk alfabesi, Bulgar ve Peçenek Türklerinden kalma bazı küçük yazıtlarda da kullanılmıştır.

Köktürk alfabesi bazı Macarca yazıt ve belgelerde de kullanılmıştır. Ancak bu yazıt ve belgelerdeki yazı bilim dünyasında Sekel yazısı olarak bilinir. 700 000 civarında nüfusa sahip olan Sekeller, Romanya'nın ortalarındaki Sekelistan ülkesinde yaşarlar. Sekelistan, Karpat dağlarının doğusunda ve Transilvanya'nın batısındadır. İsmail Doğan'ın 2005'te Ankara'da yayımladığı *Attila'nın Torunları Sekeller* adlı eser ile Levente G. Borbèly'nin Girne ve İstanbul'da 2010 yılında bastırdığı *Sekelistan - İşgal Altında Unutulmuş Bir Ülke* adlı küçük kitapta Sekeller hakkında daha geniş bilgi bulunmaktadır.

Sekellerin, Macarlardan önce bölgeye geldikleri, Hunların veya Avarların torunları oldukları düşünülmektedir. Macarlar bölgeye gelince Sekellerin dili Macarcalaşmıştır. Ancak Köktürk alfabesiyle aynı olan Sekel yazısı, Macarca bazı yazıt ve belgelerde kullanılmıştır. Bunların en önemlisi 1598 Mart'ında yazılmış bulunan Telegdi Rudimentası'dır. Altı sayfalık eserde, alfabe hakkında bilgi verilmekte, Macarların millî ve tarihî alfabesi olduğu düşünülerek ondan gururla bahsedilmektedir. Hüseyin Namık Orkun'un Türk Dil Kurumu'nca 1940'ta neşredilen *Eski Türk Yazıtları III* adlı eserinde Sekel yazılı belgeler hakkında geniş bilgi bulunmaktadır. Orkun'un verdiği bilgilere göre bu yazıtlardan biri de 1515'te yazılan İstanbul Yazıtı'dır.

Köktürk (Sekel) harfli Macarca yazıtta şöyle yazmaktadır: "1515 senesinde bunu yazdılar. Kral Laslo'nun beş sefirini burada

beklettiler. Bilayi Barlabaş iki sene burada idi... Kedeyi Sekel Tamaş bunu yazdı. Hükümdar Selim Beğ buraya yüz at ile koydu."

Anlaşıldığına göre yazıtın yazıcısı, Macar Kralı Laslo'nun İstanbul'a gönderdiği Bilayi Barlabaş başkanlığındaki elçilik heyetinden Kedeyi Sekel Tamaş'tır. Gerçekten de böyle bir elçilik heyeti, Çemberlitaş'ın karşısındaki Elçi Hanı'nda Yavuz Sultan Selim tarafından 5-6 yıl bekletilmiştir.

Elçi Hanı 1865'teki bir yangın sırasında yandığı için Sekel yazılı taş bugün yoktur. Taş ve üzerindeki yazıyla ilgili bilgi, seyyah Dernschwam'ın Macaristan maden ocaklarıyla ilgili bir muhtırasından bugüne intikal etmiştir. Dernschwam, Avusturya elçisi Busbecq'in elçilik heyetiyle Kanuni zamanında İstanbul'a gelmiş, Çemberlitaş karşısında bulunan aynı handa konaklamış ve Sekel Tamaş'ın taş üzerindeki yazıtını kopya etmiştir. Bu sayede, yazılı taş kaybolduğu hâlde üzerindeki yazı bugüne kadar gelebilmiş ve Alman Türkolog Babinger tarafından da 1910'larda bilim dünyasına tanıtılmıştır.

Macarca için kullanılmış olsa da Köktürk harflerinin 1515-1865 yılları arasında tam 350 yıl İstanbul'daki bir taş üzerinde yazılı bulunması çok ilgi çekici bir vakıadır. O tarihlerde Köktürk yazısının henüz çözülmediğini de hatırlayalım. Köktürk yazılı metinler ilk olarak 1720'lerin başında Yenisey boylarında bulunmuş ve 170 küsur yıl boyunca okunamamıştı. Ancak 1889'da Köl Tigin ve Bilge Kağan anıtlarının bulunmasıyla 1893 sonunda yazı çözülebilmiş ve okunabilmiştir.

Çemberlitaş'ın karşısında bugün çeşitli binalar bulunmaktadır. Ancak Çemberlitaş'ın etrafında büyükçe bir boşluk da vardır. Bence 1865'teki yangında yok olan Köktürk (Sekel) yazılı taşın, üzerindeki yazılarla birlikte hazırlanmış bir kopyası, bu alandaki bir yere konulabilir ve yanındaki bir levhaya da konuyla ilgili bilgi yazılabilir. Böyle bir küçük anıt hem Köktürk yazısının 350 yıllık İstanbul yolculuğunu hem de Macar ve Sekel kardeşlerimizin İstanbul macerasını bize hatırlatacaktır.

30.11.2011

KÂŞGARLI MAHMUD'DA TÜRK

Bugünlerde dostum Ziyat Akkoyunlu ile birlikte yaptığımız *Dîvânu Lugâti't-Türk* tercümesi üzerinde uğraşıyorum. Türk maddesine gelince heyecanlandım. Bu maddeyi yüzlerce defa okuduğum hâlde yine gönlüm bir hoş oldu. Kâşgarlı şöyle diyor:

"Türk: Nuh'un (s.a.) oğlunun adı. Nuh'un oğlu Türk'ün oğullarına yüce Allah tarafından verilmiş bir isimdir... Bunun gibi 'Rûm' da, İshak'ın (s.a.) oğlu İsu'nun oğlu Rûm'un adıdır. Oğulları da o isimle adlandırılmıştır. Ne var ki biz daha önce Türk'ün Allah tarafından verilmiş bir isim olduğunu söylemiştik. Bize şeyh, imam ve zahid Hüseyn bin Xalef el-Kâşgarî haber verdi ve kendisine de İbnu'l-Garqî'nin haber verdiğini söyledi. Ona da, âhir zaman hakkında yazdığı kitabında İbni Ebi'd-Dünyâ diye tanınan şeyh Ebû Bekr el-Mugîd el-Cercerânî, Allah'ın elçisine (s.a.) isnat ederek anlatmış. (Peygamber) dedi ki: Allah (c.a.) diyor ki 'benim bir ordum vardır; onları Türk diye adlandırdım ve doğuya yerleştirdim. Bir kavme kızdığım zaman onları (Türkleri) onlara musallat ederim.' Bu, diğer bütün insanlara karşı, onlar için bir üstünlüktür. Çünkü onların adını bizzat O (c.a.) vermiş; onları en yüce ve yeryüzünde havası en güzel yere yerleştirmiş; onları kendi ordusu olarak adlandırmıştır. Bunun yanında onlar; güzellik, tatlılık, aydın yüzlülük, edep, yaşlılara hürmet ve riayet, ahde vefa, alçak gönüllülük, yiğitlik ve daha sayılamayacak birçok meziyeti hak etmişlerdir."

Bunları okudum ve ben de ulu Tanrı'ya şükürler olsun dedim. Sonra, yine yüzlerce defa okuduğum kitabın giriş kısmına döndüm. Allah'ı övdükten, Kur'an'ı yücelttikten, Peygamber ve soyuna esenlikler diledikten sonra Kâşgarlı şöyle diyor:

"Şimdi, Muhammed oğlu Hüseyin oğlu Mahmud kulunuz dedi ki: Yüce Allah devlet güneşini Türk burçlarında doğdurdu; felekleri onların ülkeleri etrafında döndürdü; bundan dolayı onları Türk diye adlandırdı; ülkelerin idaresini onlara verdi; onları zamanın hakanları yaptı; zamanımızdaki insanların işlerini onların eline verdi; onları herkese üstün kıldı ve hak üzre destekledi; onlara sığınanları, idareleri altında çalışanları aziz kıldı; böylece onları muratlarına eriştirerek ayaktakımının şerrinden uzaklaştırdı.

Aklı olan herkes Türklerin istediği yolu tutmalı, böylece onların oklarından korunmalıdır. Dertlerini onlara duyurabilmek, onları kendilerine meylettirebilmek için Türklerin dilleriyle konuşmaktan başka çare de yoktur. Onların düşmanlarından biri kendi takımından ayrılıp onlara (Türklere) sığınırsa, bunlar (Türkler) da onun korkusunu giderirse sığınan düşmana başka düşmanlar da sığınmaya başlar. Böylece üzerlerinden zarar da kalkmış olur.

Açıkça ve kesin olarak, Buhara imamlarından ve Nişaburlu bir başka imamdan duydum. Onlar Peygamber Efendimize dayandırarak şöyle rivayet ettiler. Peygamberimiz (s.a.) kıyamet gününün şartlarını, âhir zamanın fitnelerini, Oğuz Türklerinin çıkışını anlatırken dedi ki: 'Türk dilini öğreniniz, çünkü onların çok uzun sürecek saltanatları vardır.' Bu hadis doğru ise -sorumluluğu râvilere aittir- Türk dilini öğrenmek vaciptir; eğer doğru değilse, aklın gereği budur."

Bugünlerde birileri Türk sözünü ortadan kaldırmak için uğraşıp duruyor ya... Türk ulusu daha önce yokmuş da Cumhuriyet döneminde tepeden inme bir Türk ulusu meydana getirilmiş gibi safsataları birileri geveleyip duruyor ya... Onlara bir defa daha som gerçeği anlatmak istedim. Kulakları olup da işitmeyenlere, gözleri olup da görmeyenlere bir kere daha anlatmak istedim. *Dîvânu Lugâti't-Türk* adlı kitap İstanbul Millet Kütüphanesi'nde durmaktadır. Dileyen gidip gözleri ile görebilir. Dileyen, Kültür Bakanlığının yayımladığı tıpkıbasımı edinip elleri ile dokunabilir. Yazmanın 176-177. sayfalarındaki Türk maddesiyle giriş kısmını bizzat okuyabilir.

17.11.2010

DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK VE ESERİN GİRİŞİNDE TÜRKLER

Dîvânu Lugâti't-Türk, Malazgirt Savaşı'ndan hemen sonra, 1072-1077 yıllarında yazılmış olan Türkçeden Arapçaya bir sözlüktür. **Türk dilinin bilinen ilk sözlüğü olan eser, 11. yüzyıl Türk dünyasının, Türk efsane ve destanlarının, Türk âdet ve geleneklerinin, Türk kavram dünyasının ansiklopedik bir eseri gibidir. Bu sebeple Türkologlar, eserin yazarı olan Kâşgarlı Mahmud'u Türkoloji'nin babası olarak kabul ederler.** Gerçekten de Kâşgarlı Mahmud bu eseriyle Türkoloji'nin kurucusu sayılmaya layık önemli bir bilim adamıdır.

Eserin adı, "Türk Lehçelerinin Divanı" anlamına gelir. Divan, "(bir şeyleri) toplayan, bir araya getiren" demektir; bu eser de 11. yüzyıldaki Türk lehçelerine ait 9.000 kadar kelimeyi bir araya getirdiği için bu adı almıştır. 11. yüzyılda yazılmış bir sözlük için 9.000 kelime çok büyük bir sayıdır. Üstelik Kâşgarlı Mahmud, bu kelimelerin anlamlarını vermekle yetinmemiş, onları örnek cümlelerde, atasözlerinde veya şiirlerde göstermiş; gerekenleri de uzun uzun açıklamıştır.

Dîvânu Lugâti't-Türk'te 40'ı dörtlüklerden, 51'i beyitlerden oluşan 91 şiir vardır. Şiirlerin toplam mısra sayısı 746'dır. Özellikle dörtlüklerden oluşan koşma tarzındaki şiirlerle eser, Türk halk şiirinin ilk külliyatı sayılabilir. İşte bir örnek:

Etil suwı aka turur,	***İdil suyu akıp durmada,***
Kaya tüpi kaka turur,	***Dağ dibini kakıp durmada,***
Balık telim baka turur,	***Balık da çok, kurbağa da,***
Kölüŋ takı köşerür.	***Gölcükler de oluşur orda.***

Atasözlerimizin de ilk külliyatı bu eserdir. Birbirinden farklı 274, tekrar edilenlerle 344 atasözü, kelimelere örnek olarak verilmiştir. Biz de birkaç örnek verelim:

Etli tırŋaklı adırmas "Etle tırnak birbirinden ayrılmaz."

Koş kılıç kınka sıgmas "Çifte kılıç bir kına sığmaz."

Ot tütünsüz bolmas, yigit yazuksuz bolmas "Ateş dumansız olmaz, genç günahsız olmaz."

Alp Er Tonga ağıtının ilk ve tek kaynağı da bu eserdir. Bunun gibi, Şu Destanı da sadece *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te yer alır. **Oğuz boylarının** ilk kaynağı da yine *Dîvânu Lugâti't-Türk*'tür. Hem de damgalarıyla birlikte.

Kâşgarlı Mahmud, Türk kelimesine de uzun bir madde olarak eserinde yer verir. Bunun dışında, eserin girişinde de Türkler hakkında çok güzel sözleri vardır. Girişteki bu sözler iç kafiyelidir. Bu sebeple rahmetli Ziyat Akkoyunlu ile eseri yayına hazırlarken bu kısmı biz de secili (iç kafiyeli) olarak Türkçeye çevirdik. Kâşgarlı Mahmud 11. yüzyılda Türkler için şöyle diyor:

"Şimdi, Muhammed oğlu Hüseyin oğlu Mahmud kulunuz dedi ki:"

"Gördüm ki:"

"Yüce Tanrı, Türk burçlarında doğdurdu devlet güneşini / Onların ülkeleri etrafında döndürdü göklerin çemberini / Onlara ad verdi Türk diye / Ülkelerin idaresini verdi mülk diye / Zamanın hakanları yaptı onları / Ellerine verildi günümüzdeki insanların yuları / Onları görevlendirdi halk üzre / Onları kuvvetlendirdi hak üzre / Aziz kıldı onlara yanaşanları / İdareleri altında çalışanları / Onlar, (Türkler) sayesinde muratlarına erdiler / Ayaktakımının şerrinden esen oldular / Aklı olan herkes onlara katılmalı / Onların oklarından korunmalı / En iyi yol konuşmaktır onların dillerini / Duyurabilmek için onlara ve meylettirebilmek için gönüllerini / Takımından ayrılıp Türklere sığındığı zaman bir düşman / Güven verilip ona, kurtarıldığı zaman korkularından / Başkaları da sığınır onunla beraber / Ve üzerlerinden kalkmış olur tüm zarar."

23.06.2019

Körü barsa emdi bu Türk begleri
Ajun beglerinde bular yigleri (276)
Bu Türk beglerinde atı belgülüg
Toŋa Alp Er erdi kutı belgülüg (277)

Dikkatle bakarsan bu Türk beğleri / Acun beğlerinde en iyileri(dir). // Bu Türk beğlerinde adı bilinen, / Alp Er tonga idi kutu (ikbali) bilinen.

Yime yakşı aymış bu Türk buyrukı
Körür köz yarukı ogul kız ok-ı (1163)

Yine güzel demiş bu Türk veziri: / Gerçek! Oğul kız, gören gözün nuru(dur).

Takı munda yigrek ayur Türk ḫanı
Kınama yalavaç söz aysa köni (3817)

Türk hanı bundan da iyisini der: / Kınama, elçi doğru söylerse eğer.

Yusuf Has Hâcib ilk iki beyitte, dünyadaki beyler (emîrler, hükümdarlar) içinde en iyi beylerin Türk beyleri olduğunu, onların içinde de en ünlüsü ve en kutlusunun Alp Er Tonga olduğunu belirtiyor.

Üçüncü beyitte bir Türk vezirinden, dördüncü beyitte de bir Türk hanından vecize aktarıyor. Dört beyitte de Yusuf Has Hâcib'in ***Türk*** sözünü, milletimizin adı olarak geniş anlamda kullandığı görülmektedir.

Türk, Kutadgu Bilig'de de çok anlamlıdır; aşağıdaki beyitte, *erk* ile birlikte "güç, kudret" anlamındadır:

Ay ilig baka kör seniŋde oza
Beg erdi ataŋ ilde erk türk tüze (5151)

Bak da gör, senden önce ey hakan! / Ülkede gücü tutan beğdi atan.

Yusuf Has Hâcib ***Türkçe*** sözünü de yedi kez kullanır. Altısında kelime, ***Türkçe mesel*** tamlaması içinde kullanılır; bu tamlama "Türkçe atasözü" anlamına gelir.

Negü tir eşit emdi Türkçe mesel
Başında keçürmiş bu kökçin sakal (667)

Ne der işit şimdi Türkçe mesel / Başından çok şeyler geçmiş aksakal.

Yedinci ***Türkçe*** sözü, Kutadgu Bilig'in sonunda yer alan üçüncü ektedir. Yusuf Has Hâcib bu ek bölümünde kendisine öğüt vermektedir. Bilgi peşinde koşarken Türkçeye nasıl yaklaştığını şöyle anlatmaktadır:

Keyik tagı kördüm bu Türkçe sözüg
Anı akru tuttum yakurdum ara. (6617)

Geyik gibi gördüm bu Türkçe sözü, / Onu yavaşça tuttum, yaklaştırdım.

Eserini 1069 yılında yazmış bulunan Yusuf Has Hâcib'e göre dünyadaki beylerin en iyileri, kendisinin de mensup olduğu Türk milletini yöneten beylerdir. Eserinde Türk yöneticilerinden, görmüş geçirmiş Türk aksakallarından Türkçe atasözleri aktarmaktadır. Kendisinin de bir yaban geyigi gibi gördüğü Türkçeyi nasıl yavaşça yakaladığını anlatmaktadır.

Şimdi… İdil Ural ve Türkistan ülkelerindeki Türkler, Sovyet döneminden beri, ***Türk*** ve ***Türkçe*** sözlerini, sadece Türkiye'dekiler için kullanıyor diye Yusuf Has Hâcib'i ve Kutadgu Bilig'i biz onların elinden alacak mıyız? Elbette hayır. Biliyoruz ki Yusuf Has Hâcib Balasagunludur (Bugünkü Kırgızistan'da) ve eserini de Kâşgar'da (bugünkü Uygur ülkesinde) tamamlamıştır. Tabii ki Yusuf ve eseri hem onların hem de bizimdir. Çünkü onlar da biz de Türk'üz ve Türkçenin çeşitli lehçelerini kullanmaktayız.

Not: Beyitlerin yanındaki sayılar, Kutadgu Bilig'in Reşid Rahmeti Arat yayınındaki beyit sırasını göstermektedir. Bugünkü Türkçeye aktarmalar bana aittir.

31.03.2019

KUTADGU BİLİG YAZILALI 950 YIL OLDU

Bir milletin kendi dilinde, bundan tam 950 yıl önce yazılmış büyük bir siyaset bilimi kitabı varsa bu, o millet için bir övünç kaynağıdır. **Sadece böyle bir eserin varlığı bile Türk'ün büyük ve köklü bir millet olduğunu göstermeye yeter.**

Kutadgu Bilig birçok bakımdan büyük ve önemlidir.

Önce hacim bakımından. Tam 6645 beyit. Yani 13290 mısra. Yakında bir bildirisini dinlediğim Osman Fikri Sertkaya, eldeki nüshalarda bazı beyitlerin eksik olduğunu belirterek aslında eserin beyit sayısının 6666 olması gerektiğini ileri sürmüştür. Kur'an ayetlerinin sayısı kadar.

Yusuf Has Hâcib, kitabına şu beyitle başlıyor:

Bayat atı birle sözüg başladım,
Törütgen, igidgen, keçürgen idim.
Tanrı adı ile söze başladım,
Yaratan, besleyen, affeden Rabbim.

Beyit, besmelenin 11. yüzyıldaki Türkçesidir. Eserine besmeleyle başlayan Yusuf'un Kur'an'daki ayet sayısını hedeflemesi son derece tabiidir.

Kutadgu Bilig önemlidir; çünkü İslami Türk edebiyatının da ilk eseridir. Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han 946 yılında çok ciddi bir tercih yaparak Müslüman oldu. Yani Türkleri çağının en medenî dünyasına dâhil etti. Ondan 125 yıl sonra da Kutadgu Bilig yazıldı. Hem de aruzun *feûlün feûlün feûlün feûl* ölçüsünde. Ama şiirden anlayanlar yukarıdaki beytin 6+5=11'li hece ölçüsüne denk geldiğini de görürler. Bilim adamları birçok beyitte iki ölçüyü de hissettikleri için eserin veznini uzun zaman tartıştılar. Bu aslında yeni girdiğimiz medeniyetin veznini millîleştirmek demekti; Yusuf bunu başarıyla yaptı.

Kutadgu Bilig yalnız ölçüsüyle değil kurgusuyla da edebî açıdan önemlidir. Yusuf eserini çağını aşan bir kurguyla yazmıştır. Hükümdar, vezir, vezirin oğlu ve bir derviş arasındaki diyaloglarla sürüp giden eser, bir yandan manzum bir romana, bir yandan manzum bir tiyatroya benzer. **Bu, romanla tiyatro arası, kendine has, özgün (orijinal) bir kurgudur. ABD'de yapılan bir**

doktora tezinde eser, Türkçeyle yazılmış ilk tiyatro metinlerinden biri olarak değerlendirilmiştir.

Hükümdarın adı **Kün Togdı** (Gündoğdu), vezirin adı **Ay Toldı** (Aydoldu = Dolunay), vezirin oğlunun adı **Ögdülmiş** (Övdürülmüş), dervişin adı **Odgurmış** (Uyandırmış)'tır. Kün Togdı, "**doğru kanun**"u yani "**adalet**"i temsil eder. Ay Toldı "**kut**"u yani "**talih ve mutluluk**"u, Ögdülmiş "**akıl**"ı, Odgurmış "**kanaat ve akıbet**"i temsil eder. Yani bu edebî eser aynı zamanda temsilî (alegorik) bir eserdir.

Kutadgu Bilig, temsil ettiği siyaset anlayışı bakımından da çağlar üstüdür. Yalnız devletin görev ve haklarını anlatmakla kalmaz; halkın görev ve hakları üzerinde de durur. **Yani eserde ceberut bir devlet anlayışı yoktur, halkın haklarına da önem veren bir anlayış vardır.** Halkın hakları yanında görevlerinin de anlatılması, anarşik bir toplum anlayışından uzak olunduğunu da ortaya koyar. **Hükümdarın adaleti, vezirin oğlunun aklı temsil etmesi de önemlidir. Bu, devletin adalet ve akıl temelleri üzerine kurulması gerektiğini gösterir.** Belki de en dikkat çekici noktalardan biri "siyaset bilimi" kavramını o zamanki Türklerin Kutadgu Bilig terimiyle karşılamasıdır. Kutadgu Bilig, "mutlu olma bilgisi" demektir. Kavramın böyle adlandırılması, Türklerin siyaset kavramından ne anladığını ortaya koyar. **Türklere göre siyaset, "halkın mutlu olması" demektir.**

UNESCO Türkiye Millî Komisyonu'nun başında bir süreden beri değerli halk bilimci Öcal Oğuz var. Türkiye'nin ve Türk Dünyası'nın kültürel varlıklarının UNESCO tarafından dünya kültür mirası içine alınması için büyük çabalar sarf ediyor. Selimiye Camisi, Hıdrellez, Dede Korkut, Kutadgu Bilig bu sayede dünya kültür mirasına girmiş oldu. Böyle olunca hem dünyada, hem Türkiye'de hem Türk cumhuriyetlerinde bu kültürel varlıklarımız çeşitli etkinliklerle hatırlanıyor.

Kutadgu Bilig için 26-28 Eylül'de Türk Dil Kurumunca, 3-5 Ekim'de Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümünce iki milletlerarası ilmî toplantı yapıldı. Kutadgu Bilig'le ilgili yeni bilgiler ve yorumlar dinledim. **Kutadgu Bilig çalışanların, Türklük bilimiyle uğraşanların kutu açık olsun! Tengri olarka kut, küç birsün!** (Tanrı onlara kut ve güç versin!) **Tiriglikin Kutadgu Biligke birgen Reşid Rahmeti Arat-ıg Tengri uçmakında agırlasun!** (Ömrünü Kutadgu Bilig'e veren Reşid Rahmeti Arat'ı Tanrı uçmağında ağırlasın!)

06.10.2019

BUKET UZUNER'İN YENİ ROMANI

Kumral Ada - Mavi Tuna ve Uzun Beyaz Bulut - Gelibolu gibi romanları, hikâyeleri ve gezi yazılarıyla tanıdığımız Buket Uzuner'in yeni romanı 2012 Mart'ında yayımlandı: *Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları - Su.*

Romanın kahramanı Defne Kaman'ın soyadı, kaman-şaman benzerliğiyle hemen dikkati çekiyor. Dünyanın birçok dilinde şaman olarak kullanılan kelimenin Türkçesi "kam"dır. Eski Türkler ve bugün Sibirya'da yaşayan bazı küçük Türk grupları, Tanrı ve ruhlarla ilişki kuran, hastalıkları iyileştiren kişilere kam derler. İşte *kaman* da bu kelimenin pekiştirilmiş biçimidir. *Oğul-oğlan, kız-kızan, er-eren* gibi.

Defne Kaman, tabiatı ve hayvanları seven ve onların korunmasını isteyen, kadınların kötü muamele görmesine şiddetle karşı çıkan, gösterişten uzak, araştırmacı bir gazetecidir ve Kadıköy vapurunda kaybolmuştur. Onun bulunması için çalışan Komiser Ümit'in de soyadı Kaman'dır. Ancak onun soyadı Kamanlı olmasından ileri gelmektedir.

Ümit Kaman'ın yakın arkadaşı Sahaf Semahat de bir tabiat ve hayvanseverdir. Eski Türk efsanelerine de ilgi duymaktadır. Yusuf Has Hâcib'in 1069'da kaleme aldığı Karahanlı Türkçesinin büyük eseri *Kutadgu Bilig* masa başı kitabıdır. Sahaf Semahat, Marmara Denizi'nde kaybolduğu düşünülen Defne Kaman'ı Komiser'le birlikte aramaktadır.

Defne Kaman'ın büyükannesi Umay Otacı Bayülgen modern bir şamandır. Zaman zaman, şamanlara mahsus vecit (ekstaz) hâllerine girerek âdeta gelecekten haber alır ve şamani sezgileriyle torununun bulunmasında Komiser Ümit Kaman'a yardımcı olur. Umay Bayülgen, çevresinin kendisi hakkındaki düşüncelerine de aldırmayan, dilediği gibi yaşayıp giyinen ve bitki ilaçlarını tercih eden bilge kişilikli bir eczacıdır. Defne Kaman'ın aranması sırasında bir yunus balığının da bıçaklanarak Kadıköy sahillerine vurması ve Defne ile yunus balığı arasında kurulan özdeşleştirme ilişkisi romana fantastik bir çekicilik kazandırır. Üstelik ıslak elbiseleriyle Komiser Ümit'e birkaç defa görünerek ona *Kutadgu Bilig* beyitlerinden oluşan şifreler vermesi bizi modern zamanda efsaneler âlemine sokar.

Alevi bir aileden gelen Ümit Kaman ile Sünni bir aileden gelen Tasvir'in yasaklanan aşkları da romanın farklı bir zeminini

oluşturur; fakat tabiat ve insan sevgisi temasıyla tam bir uyum içinde konu geliştirilir. Gençlerin yasaklanan aşkı üzerinden Buket Uzuner, toplumdaki mezhep gerilimi ve karşıtlığını şiddetli bir şekilde eleştirir. İnsan sevgisi üzerine kurulu dinlerin nasıl olup da sevgisizlik üreten ayrımlara sebep olduğu konusunda bizleri düşündürür.

Tanınmış bir çağdaş romancımız ilk defa, eski Türk inanış, efsane ve destanlarını, Türk dilinin büyük siyasetnamesi *Kutadgu Bilig*'i, modern dünyanın ve Türkiye'nin müzmin dertleri için bir çare gibi ele alıp değerlendiriyor. Türklerin şamani inanış ve geleneklerindeki tabiat sevgisi ile bugün insanlığın önemli bir sorunu olarak karşımızda duran tabiatın yok edilmesi arasında kurduğu ilişki, Uzuner'in eserini sağlam bir zemine oturtmuştur. Romanın millî-insani ve özgün (orijinal) dokusu da işte bu yaklaşımdan kaynaklanıyor. Buket Uzuner, *Kutadgu Bilig*'i ilmî olarak yayımlayan büyük Türkolog Reşid Rahmeti Arat'a eserinin başında teşekkür ederek de modern edebiyatımızda az görülür bir değerbilirlik sergiliyor. Eserin teşekkür bölümünde, yararlandığı kişi ve kitapları sayan Uzuner'in bu tutumu sayesinde biz onun yararlandığı kaynakları da öğrenme imkânına sahip oluyoruz. Ben bir Türkolog olarak Uzuner'in doğru ve emin kaynaklara ulaştığını rahatlıkla söyleyebilirim.

Yeni romanı dolayısıyla Buket Uzuner'e ne kadar şükran duysak azdır. Defne Kaman'ın maceraları birkaç kitapla daha devam edeceğe benziyor. *Su*'yu herhâlde *Toprak* takip edecektir. Sonra da anâsır-ı erbaanın (evreni oluşturan dört unsurun) diğer unsurları. Değerli okuyucularımı bu maceraları izlemeye davet ediyorum.

20.05.2012

DEFNE KAMAN'IN MACERALARI "TOPRAK" ROMANIYLA SÜRÜYOR

Toprak, Buket Uzuner'in dörtlemesinin ikinci romanı. Uzuner, eskilerin anâsır-ı erbaa dediği dört unsuru esas alan romanlarından birincisini 2012'de yayımlamıştı: *"Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları: Su"*. Dörtlemenin ikinci romanı 2015'te yayımlandı: *"Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları: Toprak"*. Dörtlemenin Hava ve Ateş ile tamamlanacağı anlaşılıyor.

Dörtlemenin ana kahramanları Defne Kaman, büyükannesi Umay Bayülgen ve arkadaşı Sahaf Semahat'tir. *Su* romanının ana kahramanları tabii ki *Toprak*'ta da ana kahramanlardır. Fakat *Toprak*'ta yeni kahramanlar da var: Rehber Kemal (Yörüklü), 17 yaşındaki oğlu Karaca, Defne'nin babası kütüphaneci Akın Kaman, Vali Sabahattin Ali Okur, Emniyet Müdürü Muhtar Körağaoğlu, arkeolog Güneş Aytan.

Mekân olarak Çorum seçilmiştir. Çünkü Çorum'da Hititlerden kalma çok önemli arkeolojik eserler vardır. Tarihî eser kaçakçılığı konusunda duyumlar alan araştırmacı gazeteci Defne Kaman bölgeye gelir ve kaçakçılık olayının peşine düşer; fakat kaçakçı çete tarafından kaçırılır. Olaylar, kaybolan Defne Kaman'ın aranmasıyla devam eder.

Buket Uzuner, sık sık geriye dönüşler yaparak sürükleyici bir roman kurgusu oluşturmuştur. Fakat romanda önemli olan kurgu ve olaylar değil verilmek istenen mesajlardır.

İlk mesaj tabiat sevgisidir. Aslında romanların adları olan su, toprak, hava ve ateş, yani dünyamızı oluşturan dört ana unsur tabiatın kendisidir. Uzuner romanlarına bu dört ismi seçmiş olmakla daha baştan tabiatı sevme ve korumanın mesajını vermektedir. İlk eserde suyun simgesi olarak yunus balığı, bu romanda da toprağın simgesi olarak geyik öne çıkar. Bir bakıma yunus ve geyik de romanların ana kahramanlarıdır. Modern bir şaman olan Umay (Bayülgen) Nine, *Su*'da yunusla, *Toprak*'ta geyikle iletişim kurar.

İkinci mesaj, tarihe, kültüre ve efsanelerimize sahip çıkmak gerektiğidir. Hem Anadolu toprağında eskiden yaşamış Hitit, Frig gibi eski milletlerin tarihine hem de Türk'ün eski tarihine sahip

çıkılmalıdır. Yalnız Yunan efsaneleri değil, Anadolu ve eski Türk efsaneleri de bilinmelidir. Defne'nin soyadı Kaman, ninesinin ad ve soyadları Umay Bayülgen de eski Türk efsanelerinden alınmıştır. Defne'nin dedesi de Korkut adını taşımaktadır ve annesinin Dede Korkut'la ilgili bir rüya görmesi üzerine kendisine bu isim verilmiştir. Tanınmış tiyatro yazarımız Turan Oflazoğlu'nun *Korkut Ata* eseri de Dede Korkut'la ilgili bu efsane üzerine kurulmuştu. Eserde, Türk efsanelerinde yer altı dünyasının sahibi olarak geçen Erlik Han da önemli yer tutar. Umay Nine, tam bir Sibirya Türk şamanı gibi Hakasça uzun bir dua okur.

Vali ve Emniyet Müdürü'nün tutumları, ikisi arasında geçen konuşmalar romandaki üçüncü mesajı verir. Yöneticiler, halka yabancı, halkı ezen bir devlet imajı değil, halk için çalışan bir devlet imajı vermelidirler. Defne Kaman'a yardım etmek üzere, internet üzerinden haberleşip toplanan ve Çorum'a gelen gençleri Emniyet Müdürü **"çapulcu"** olarak niteler ve onların TOMA'larla karşılanmasını ister. Vali buna izin vermez; gençleri sıcak bir şekilde karşılar; böylece halkını seven, sorumlu bir devlet adamı olduğunu gösterir. Romanın sonunda Emniyet Müdürü'nün Suriye sınırında bir ilçeye sürgün edilmesi benim için sürpriz olmuştur. Bu sonuç, Uzuner'in olumlu bir devlet imajı vermek istemesinden kaynaklanmış olmalıdır.

Su'da olduğu gibi *Toprak*'ta da olayın aydınlanması için *Kutadgu Bilig* beyitleri şifre olarak kullanılmıştır. B61-703, C29-712 gibi şifreler *Kutadgu Bilig*'deki beyitlere işarettir. Reşid Rahmet Arat tarafından yayımlanan *Kutadgu Bilig*'in A, B, C nüshaları ve o nüshalardaki sayfa-satır numaraları ile beyitlere gidilir ve Umay Bayülgen beyitler vasıtasıyla olayları aydınlatmaya çalışır.

Buket Uzuner, üçüncü romanda mekân olarak nereyi seçecektir, bilmiyorum. Fakat *Ateş* romanında Azerbaycan'ı seçmelidir; çünkü Azerbaycan'ın bir adı da Odlar Yurdu'dur.

25.09.2016

MANAS'TAN KARACAOĞLAN'A

Herhâlde 1970'lerin başıydı. Ayla Dikmen'in söylediği bir parça vardı: "Sabahtan uğradım ben bir güzele". Karacaoğlan'ın bu güzel türküsünün şu dörtlüğü hâlâ kulaklarımda:

"Elma elma yanakların al gibi / Boyu uzar gider selvi dal gibi / Seherde açılan gonca gül gibi / Sandım kan damlamış karın üstüne."

Özellikle son mısraı hiç unutmamıştım. Geçenlerde Dede Korkut üzerinde çalışırken aynı motif Abdülkadir İnan'ın bir makalesinde karşıma çıkıvermez mi? "Dede Korkut Kitabındaki Bâzı Motifler ve Kelimelere Ait Notlar" başlıklı makalede. *Ülkü* dergisinde, ta 1939 Nisan'ında yazılmış.

Aynı benzetme Dede Korkut'un Kan Turalı boyunda (destani hikâyesinde) da geçiyormuş:

Yalap yalap yalabıyan ince donlum (Işıl ışıl parlayan ince giysilim) ***/ Yir basmayıp yorıyan selvi boylum / Kar üzerine kan tammış*** (damlamış) ***gibi kızıl yanaklum*** / ***Koşa*** (çifte) ***badem sığmayan dar ağızlum / Kalemciler çalduğı*** (kalemcilerin kalem çektiği) ***kara kaşlum / Kurumsı*** (isli) ***kırk tutam kara saçlum.***

Aynı benzetmelerin Dede Korkut boylarında ve Karacaoğlan'da bulunması garip değil. Fakat Kazak ve Kırgızlarda aynı motiflerin bulunmasına ne demeli? Abdülkadir İnan, Kırgızların Manas destanından şu örneği veriyor:

Kardan apak eti bar (Kardan beyaz eti var) / ***Kar üstünö*** (üstüne) ***kan tamsa / Kandan kızıl beti*** (yüzü) ***bar.***

Kazak ve Nogayların Er Targın destanında da aynı motifler var. Kırım Hanının kızı Ak Cunus şöyle söylüyor:

Kıyuvlu catkan kalam bar (kıyılmış yatan kalem var) / ***Kalamdı kör dö kasım kör*** (Kalemi gör de kaşımı gör) / ***Kara cerge kar cavar*** (Kara yere kar yağar) / ***Kardı kör dö etim kör / Kar üstünö kan tamar / Kandı kör dö betim kör*** (Kanı gör de yüzümü gör).

Türk Dünyası gerçeğine hâlâ itiraz eden var mı? Dede Korkut / Korkut Ata; Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'da var. Köroğlu, Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan'da var. Nasrettin Hoca neredeyse hepsinde var. Muhammediye, Kesik

Baş hikâyesi ta Kazan'a gitmiş. Bunlar büyük metinler ve genellikle daha çok biliniyor. Fakat yukarıdaki örneklere bakar mısınız? Sanki hepsinin beyni, yüreği aynı şekilde çalışıyor. Kızıl yanaklar, kar üstündeki kandır. Kaşlar kalemdir. Hâlâ Türk Dünyası gerçekliğine itirazı olan var mı? Kökümüz, dilimiz, dinimiz bir, bunu biliyorduk; fakat yüreğimiz de, beynimiz de bir imiş.

07.10.2018

ALİ ŞİR NEVÂYÎ

Bir zamanlar kültür adamları da edebiyat adamları da Türkiye'nin gündemini işgal ederdi. O zamanlar mutlu, huzurlu ve şiirli günlerdi. 1941 Nevâyî'nin 500. doğum yıl dönümü idi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde onun için bir anma düzenlenmişti. Oradaki konuşmalar küçük bir risale hâlinde basılmıştı; bu risale hâlâ meraklılarının ellerinde mevcuttur. 1940'larda, 1950'lerde gazetelerin ikinci sayfalarında kültür adamları için uzunca yazılar da çıkardı. 1941'de Özbekistan da Nevâyî'yi anmış ve çok güzel bir albüm çıkarmıştı.

03 Ocak 2011 Nevâyî'nin 510. ölüm yıl dönümüdür. Bu büyük şair, yazar, devlet adamı ve san'at hâmisi sadece 60 yıl yaşadı ve bu ömre 30 büyük eser sığdırdı. Nevâyî doğduğu zaman Doğu Türk Devleti'nin başında Şahruh vardı. Büyük Temür'ün oğlu Şahruh, 1407-1447 arasında 40 yıl Doğu Türk Devleti'ni (Temürlüleri) idare etti. Başkent, şimdi Afganistan'da bulunan Herat idi. İkinci büyük merkez ise şimdi Özbekistan'da bulunan Semerkant idi ve orada da vali olarak Şahruh'un oğlu Uluğ Beğ bulunuyordu. O dönemin Herat ve Semerkant'ı bugünün Washington ve New York'u gibiydi. Bu şehirler, dünyanın siyaset, bilim ve kültür merkezleriydi. Nevâyî, Herat'ta böyle bir muhitte doğdu. Şehzade Hüseyin Baykara ile birlikte okudu, birlikte büyüdü. Baykara 1469'da hükümdar olunca da Nevâyî onun nedîmi, mühürdarı ve divan beği (kabine üyesi) oldu. Varlıklıydı ve devlette çok itibarlı bir yeri vardı. Nüfuzunu san'at ve kültür adamlarını himaye etmek için kullandı. Devrin büyük sanatçıları, resimde Bihzad, şiirde Abdurrahman Câmi, Benâî, musikide Hüseyin Vâiz, hat san'atında Sultan Ali, tarihçilikte Hondmir ve Mirhond onun meclislerinden eksik olmazdı. Hükümdar Hüseyin Baykara da şairdi ve şiir devletin en yüksek katlarında insanların ruhlarını temizliyordu.

Aynı dönemlerde önce Edirne'de, sonra İstanbul'da II. Murad'ın ve Fatih'in sarayları da öyleydi. Fatih devrinin büyük şairi Ahmed Paşa, Nevâyî'ye nazireler yazıyordu, yani Herat'tan İstanbul'a yol vardı. Mimar Sinanlı, Bâkîli Kanunî Sultan Süleyman

devrini hatırlarsanız; san'atın devlet katındaki yerini daha iyi hayal edebilirsiniz. Galiba böyle mutlu ve şiirli bir dönemi biz en son Atatürk'ün Çankaya sofralarında yaşadık. Şimdi nâtıklarla magazincilerin başköşelerde olduğu bir dönemdeyiz.

Nevâyî, Farsça Divan ile birlikte tam beş adet divan, beş mesnevi yazdı. Abdurrahman Cami, tezkiresine Türk velileri almadığı için oturdu, bir de evliya tezkiresi yazdı ve Türk velilerini de değerlendirdi. Şairlerin kısa biyografilerini veren ilk şair tezkiresini de o yazdı: *Mecâlisü'n-Nefâis*. Bu eserden sonra Doğu ve Batı Türklüğünde şair tezkireleri yazma âdeti başladı. Onun daha birçok biyografik, tarihî ve dinî eseri vardır. Edebiyat ve dil teorisiyle de uğraştı. *Mîzânü'l-Evzân*, şiir vezinleri hakkındadır. *Muhâkemetü'l-Lugateyn*'de Türkçe ile Farsçayı karşılaştırır ve Türkçenin üstün yanlarını örneklerle gösterir. Kendi dilinde yazmayıp Farsça yazan Türk şairlerini eleştirir; hiç olmazsa Farsça yazdığınız kadar Türkçe yazın, der.

Şu beyit, Nevâyî'nin Türk dünyası için ne ifade ettiğini çok güzel anlatır: *Türk nazmıda çü min tartıp alem / Eyledim ol memleketni yek-kalem* (Türk şiirinde ne zaman ki ben bayrak kaldırdım, o zaman Türk ülkelerini yek-kalem eyledim, birleştirdim). Nevâyî yaptığı işin farkındadır ve gerçekten bütün Türk dünyasında bir dil ve kültür birliği oluşturmuştur. Osmanlı sahasında Nevâyî'nin dilini anlamak için özel sözlükler yazılmış, Fatih döneminden 19. yüzyıla kadar, aralarında Nedim'in de bulunduğu pek çok Osmanlı şairi Çağatay Türkçesiyle ona nazireler yazmıştır. Nevâyî'nin eserlerinin yazma nüshaları, Türkistan dışında, İstanbul, Bakü, Tebriz, Kazan ve hatta Hindistan şehirlerine yayılmıştır. En güzel, tezhipli nüshalar da Topkapı Sarayı'ndadır. Bu yaygınlık da onun gerçekten bütün Türk dünyasını birleştiren bir şair ve san'at adamı olduğunu göstermektedir.

Nevâyî'nin kendini ve halkını Türk, dilini de Türkçe olarak adlandırdığını belirtmek belki fuzuli bir iştir. Fakat, Türk ulusu, Atatürk döneminde, tepeden inme oluşturulmuş bir ulustur, diyorlar ya, bu da kulaklara küpe olsun dedim.

05.01.2011

BENGÜ TAŞLARDAN DAHA ESKİ TÜRKÇE SÖZLER

Orhun abideleri, Orhon yazıtları veya Köktürk anıtları diye anılıyorsa da ben bengü taş demeyi tercih ediyorum. Çünkü bu yazılı taşları diktirenlerden Bilge Kağan "bengü taş" demiş. Bengü, "ebedî, ölümsüz" demek. Dolayısıyla bengü taş da "ebedî, ölümsüz taş" anlamındadır; terim olarak "anıt, abide" kavramını karşılar.

Köl Tigin bengü taşı 732'de, Bilge Kağan bengü taşı 735'te dikildi. Tunyukuk'un bengü taşı ise 720 civarında dikilmiş olmalı. Bu üç büyük anıtta 800 civarında Türkçe kelime var. Bunlar bizzat Türklerin kendileri tarafından Türkçe olarak yazıya geçirilen sözler. Elbette çoğunun tarihleri yüzlerce, hatta binlerce yıl geriye gidiyor. Ancak 8. yüzyıldan önce, birkaç küçük yazıttakiler dışında, Türkler tarafından Türkçe yazılmış kelime yok. Birkaç küçük yazıt da 7. yüzyılın ikinci yarısından daha eskiye gitmiyor.

Türkler tarafından Türkçe olarak tespit edilmiş kelimeler yok ama, yabancılar tarafından tespit edilmiş daha eski Türkçe kelimeler var. Sümerce metinlerde, Çince kaynaklarda, eski Grek ve Bizans kaynaklarında. Sümerce - Türkçe ilişkileri için Osman Nedim Tuna'nın Türk Dil Kurumundan çıkan küçük kitabı okunmalıdır. Grek ve Bizans kaynaklarındaki sözler için maalesef Türkçede toplu bir çalışma yok. Çince kaynaklarda geçen Türkçe sözler için de Türkçede fazla çalışma bulunmamaktadır. Bu konuda Talat Tekin'in *Hunların Dili* adlı kitapçığı ile benim "Köktürklerden Önce de Türkçe Devlet Diliydi" başlıklı makalem okunabilir. Makale, Akçağ Yayınlarından çıkan *Leylâ Karahan Armağanı*'nda bulunmaktadır.

Köktürklerden önce Çin kaynaklarına girmiş Türkçe sözler üzerinde yabancı dillerde de bazı çalışmalar vardır. Ancak Köktürklerin 552-630 yılları arasındaki ilk dönemi nedense ihmal edilmiştir. Ben iki hafta önce Üsküp'teki bir toplantıda bu konuyu ele aldım ve "Köktürklerin Birinci Dönemine Ait Türkçe Kelimeler" başlıklı bir bildiri okudum. Çince kaynaklara girmiş olan 35 kelimeyi açıkladım.

Çinliler, aşağı yukarı milat yıllarından beri düzenli tarih yazıyorlar. İlk büyük hanedanlardan Han hanedanı için yazılan tarih

Han-şu adını taşıyor. Tabgaç (Toba = Wey) hanedanı için ***Wey-şu*** yazılmış. Köktürklerin ilk dönemine denk gelen iki önemli hanedan var: Cou ve Sui. Birincisi 557-581, ikincisi 581-618 arasında hüküm sürmüş. Birinci hanedanın tarihi ***Cou-şu*** 629 yılında, ikinci hanedanın tarihi ***Sui-şu*** 636 yılında yazılmış. Köktürklerin birinci dönemiyle ilgili Çince bir tür tarih ansiklopedisi de var: 801'de yazılmış olan *Tung Dien*. Bu kaynakların Türkçeleri, Ahmet Taşağıl'ın Türk Tarih Kurumundan çıkmış olan *Gök-Türkler* kitabında ve Liu Mau-tsai'nin Selenge Yayınlarından çıkmış olan *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri* (Türkçeye çevirenler: Ersel Kayaoğlu - Deniz Banoğlu) kitabında var. İşte bu eserlerden yararlanarak Köktürklerin ilk dönemine ait 35 kelime tespit ettim.

Çinliler Türkçe kelimeleri çok değiştirdikleri için bunların Türkçelerinin nasıl olduğunu tespit etmek çok zor. Ama imkânsız değil. Bazı unvanlar bengü taşlarda da geçtiği için kolayca tespit edilebiliyor. Anlamları verilen kelimeler de nispeten daha rahat tespit edilebiliyor. Yine de zorluklar ve tereddütler var.

Benim tespit ettiğim 35 kelime şunlar. Özel adlar (Türk sözü ve hanedan üyelerinin adları): ***Türk, Tuman, Kara, Erkin, Bukan, Kut, Tapar, Külüg, Baga, Apa, Işbara, Toraman, Karaman.*** Unvanlar: ***kagan, katun, şad, yabgu, tigin, ilteber, tudun, tarkan, köl, çor, bagatur.*** Diğer sözler: ***il*** (devlet, ülke), ***böri*** (kurt), ***karı*** (yaşlı), ***kulan*** (kulun, at), ***sü*** (ordu), ***kür*** (kahraman) / ***kur*** (rütbe), ***sakal, bor*** (şarap), ***kam*** (şaman), ***aşçı, eb*** (ev).

Adı geçen hanedan tarihlerinde Türkler için özel bölümler vardır. ***Türk*** sözünün Çinceleşmiş biçimi ***Tu-kyu*** şeklindedir. ***Bumın*** (Kağan) Çin kaynaklarında ***Tu-men*** olarak geçer; bana göre Türkçesi "duman" anlamındaki ***Tuman***'dır. Tuman'ın oğlu Çince kaynaklarda ***Ko-lo*** olarak geçer; bunun "siyah" anlamındaki ***Kara*** olduğu genellikle kabul edilmiştir. Çince kaynaklarda ***Muhan*** olarak geçen kağanın Türkçe adı da "boğa" anlamındaki ***Buka(n)*** olmalıdır.

Çin söyleyişine uydurulmuş biçimde Çince kaynaklarda geçmiş olsa da birçoğu bengü taşlarda da geçen bu kelimelerin tespit tarihleri böylece 150-170 yıl daha eskiye götürülmüş oluyor.

04.06.2017

ALTIN ELBİSELİ ADAM YAZITI

Altın Elbiseli Adam, 1970 yılında Kazakistan'da, Almatı yakınlarında, Esik kasabasındaki bir kurganda bulunmuştur. Bir şehzadeye ait olduğu sanılan ve tamamen altın plakalarla kaplı olduğu için "Altın (Elbiseli) Adam" diye meşhur olan cesedin yanında altından ve gümüşten pek çok eşya da çıkarılmıştır. M.Ö. 5-4. yüzyıla tarihlenen kurgandaki en önemli buluntu, gümüşten küçük bir kaptır. Kabın önemi, üzerinde bulunan 26 harfli iki satırlık yazıdan gelmektedir. Buluntular Astana'daki Millî Müze'de sergilenmektedir.

Yazıdaki harflerin büyük bir kısmı Köktürk harflerine benzediği için Kazakistan'da ve Türkiye'de büyük bir heyecan uyandırmıştır. Çünkü yazının Köktürk yazısı ve dilinin de Türkçe olduğu ispatlandığı takdirde en eski Türkçe metin günümüzden 2400 yıl eskiye gidecekti. Köktürk anıtlarından da 1200 yıl daha eski olacaktı. Hem dilin hem de yazının bu kadar eskiye uzanması hepimizi heyecanlandırmıştı.

1970 yılından itibaren Kazakistan'da Oljas Süleymanov, kurganı keşfeden Kemal Akişev, Türkolog Altay Amanjolov gibi bilginler metni Türkçe olarak okuma denemeleri yaptılar. Kazakistan'daki bu önemli keşfi ve okuma denemelerini, Salihli'de yerleşmiş Kazaklardan Hasan Oraltay, *Devlet* ve *Ötüken* dergilerinde Türkiye'ye duyurdu. Kazakların okuma denemelerini Atsız'a da gönderdi. Atsız da *Ötüken*'de konu hakkında birkaç yazı yazdı ve Kazakların okuma denemelerini eleştirdi. Son yıllarda Azerbaycanlı bilgin Firidun Celilov da yeni bir okuyuş teklif etti.

1970'ten bugüne kadar, bazı amatörler de dâhil olmak üzere yazıt üzerinde onlarca okuma denemesi yapıldı. Macar bilgini Harmatta ise yazıtı Türkçe dışında bir dille, Hotan Sakacası ile okudu ve yazının da Haroşti yazısı olduğunu ileri sürdü. Osman F. Sertkaya'nın "Bulunmasından 40 Yıl Sonra 'Altın Giyimli Adam' ve 'Kâsesi Üzerindeki Yazıt' Hakkında" başlıklı makalesinde okuma denemelerinin hemen tamamı yer almaktadır (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayını olan *Tuncer Baykara Armağanı*'nda).

Nihayet ben de yazıta eğildim ve yeni bir okuma denemesi yaptım; 26 Mayıs 2017'de Astana'da yapılan milletlerarası bir konferansta denememi bildiri olarak sundum.

Bugüne kadarki denemelerden farklı olarak ben "bilinmeyen metinlerin çözülmesi" konusunda beş maddelik teorik ve metodolojik bir yaklaşım ortaya koydum. 1) Bilinmeyen metindeki harfler veya karakterler ilgili dilin en eski yazılarındaki harf veya karakterlerle aynı yahut benzer olmalıdır. 2) Bilinmeyen metnin içeriği, bulunduğu ortama (mezar, anıt, duvar, kapı vb.) ve üzerine yazıldığı nesneye (mezar taşı, kap, sikke vb.) uygun olmalıdır. 3) Bilinmeyen metnin çözümünde, okunduğu dilin en eski ses özelliklerine uygunluk aranmalı, dilde sonradan ortaya çıkmış ses özellikleri çözümde yer almamalıdır. 4) Kelime kadrosu bakımından da aynı uygunluk aranmalı, daha sonra başka dillerden girmiş kelimeler, çözümü yapılan metinde bulunmamalıdır. 5) Okunan metin anlam bakımından mantıklı bir bütün teşkil etmeli, cümleler birbirleriyle mantıklı bir bağlantı içinde olmalıdır. Bu yaklaşımın, çok eski yazıları okumaya çalışanlara ve onları izleyenlere de yararlı olacağını düşünüyorum.

Oluşturduğum yaklaşıma uygun olarak Altın Elbiseli Adam yazıtını şöyle okudum:

Aga, esen, eŋ iç arak abız içiŋ. Eke anruk eŋ iniçre azuk "Yükselerek, esenlikle (afiyetle), en içten (yanan) mumlar ile (eşliğinde) için. Abla hazırlatmıştır en küçük kardeşçağıza azık."

Meslektaşım Leylâ Karahan ***iniçre*** kelimesi yerine ***iniç*** "huzur" kelimesi olamaz mı, dedi. Bunun üzerine ikinci cümle için, ikinci bir seçenek olarak şöyle bir deneme yaptım:

Ek, anruk eŋ iniç eb (veya er) azuk "Ek olarak, hazırlatmışlar(dır) en huzurlu ev (veya er) azığı".

Okuma denememi, yazıttaki harflerle eşleştirerek görmek ve çözümle ilgili açıklamalarımı okumak için genel ağ (internet) ortamında da bulunan *Dil Araştırmaları* dergisinin son sayısına bakılmalıdır.

02.07.2017

ÖMER SEYFETTİN'İ YÜZ YIL ÖNCE KAYBETTİK

Ömer Seyfettin'i yüz yıl önce, 06 Mart 1920'de kaybettik. Öldüğü zaman sadece 36 yaşındaydı ve bu kadar kısa bir ömre çok şey sığdırmıştı.

Ömer Seyfettin'in doğum tarihi de Mart ayındadır: 11 Mart 1884. Demek ki Mart ayı Ömer Seyfettin'in ölümünün 100. yıldönümü olduğu gibi doğumunun da 136. yıldönümüdür. Dil, edebiyat ve düşünce tarihimizin bu büyük ismi bu vesileyle birçok anma ve faaliyete konu olmaktadır.

Ülkemizde bir uyanış olduğu muhakkaktır. Millîye, milliyetçiliğe, Türk'e, Türkçülüğe doğru bir uyanış. Çağdaşlığa doğru bir uyanış. Muhafazakârlık adı altında ülkemizi geriye götürmek isteyenlerin bütün çaba ve baskılarına rağmen ileriye, çağdaşlığa doğru bir uyanış. Türk'e, Atatürk'e, milliyetçiliğe karşı olanlar dahi bu uyanışın (bu tepkinin de diyebiliriz) önünde duramıyorlar ve bu kavramlara atıfta bulunmak, onları anmak zorunda kalıyorlar.

Ömer Seyfettin'le ilgili ilk anmalardan biri Bursa'nın Osmangazi Belediyesi tarafından yapıldı. Yeni Türk Edebiyatı Profesörü Dr. Nesrin Karaca tarafından hazırlanan sempozyum, 07 Mart 2020 tarihinde Bursa'nın Ördekli Kültür Merkezi'nde gerçekleştirildi. 26 Mart 2020 tarihinde de Ankara'da, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsünde bir çalıştay yapılacak. Yıl boyunca yurt çapında daha birçok faaliyet yapılacağını biliyoruz. Bunlardan birçoğunu Arslan Tekin'in gazetemizde çıkmış olan yazılarında görebilirsiniz.

Ömer Seyfettin'i daha çok hikâyeci olarak biliriz. Doğrudur, o bir hikâyecidir, hatta diyebiliriz ki modern Türk hikâyesinin kurucusudur. "Olay hikâyesi" de denilen Maupassant tarzı hikâyeciliğin Türk edebiyatındaki en büyük ismidir. Ancak Ömer Seyfettin bundan ibaret değildir.

Ömer Seyfettin, bugün kullandığımız yazı dilinin de kurucularından biri, hatta birincisidir. Türkiye Türkçesi edebî bir dil olarak, bir yazı dili olarak 13. yüzyıldan beri Anadolu ve Balkanlar'da, Osmanlıların hâkim olduğu alanlarda kullanılır. Türkologlar, Türkiye Türkçesini üç tarihî döneme ayırırlar: Eski

Oğuz (Anadolu) Türkçesi, Osmanlı Türkçesi, Modern (Bugünkü) Türkiye Türkçesi.

Yukarıdaki dönemlendirme edebî eserlerdeki yabancı unsurlara göre yapılmış bir dönemlendirmedir. Osmanlı Türkçesi, yabancı unsurların çok yoğun olduğu bir dönemdir. Arapça, Farsça tamlamalar, başta çokluk kalıpları olmak üzere çeşitli kalıplar (baplar) ve halkın diline girmemiş Arapça, Farsça kelimeler… **Modern Türkiye Türkçesi, işte bunların bulunmadığı bir dönemdir ve bu dönemin ilk işaret fişeği, Ömer Seyfettin'in 28 Ocak 1910'da Ali Canib'e yazdığı o ünlü mektuptaki şu cümlelerdir: "Geliniz Canib Bey, edebiyatta, lisanda bir ihtilal vücuda getirelim. Ah, büyük fikir! Sây, sebat ister…"**

Gerçekten de ihtilal 11 Nisan 1911'de Ömer Seyfettin'in *Genç Kalemler* dergisinde yazdığı "Yeni Lisan" makalesiyle başlamıştır. Selanik'te çıkmakta olan dergideki bu makalesinde Ömer Seyfettin şunları söylüyordu: Arapça, Farsça kurallara göre yapılmış tamlamaları atalım, tamlamaları Türkçeye göre kuralım. Yabancı çokluk biçimlerini kullanmayalım, sadece Türkçenin çokluk biçimlerini kullanalım. Arapça ve Farsçaya ait ön ve son ekleri atalım.

Ömer Seyfettin'in söyledikleri, Osmanlı Türkçesi ile Modern Türkiye Türkçesi dönemlerini birbirinden ayıran özelliklerdi. Ömer Seyfettin ile Ali Canib'in başlattığı harekete az sonra Ziya Gökalp da katıldı. Onların görüşleri birkaç yıl içinde büyük bir çoğunluk tarafından benimsendi. Özellikle genç şair ve yazarlar bu görüşleri benimsediler ve eserlerini bu ölçülere uygun olarak yazdılar. Teorinin en önemli uygulayıcısı da hikâyeleri ve fikir yazılarıyla Ömer Seyfettin olmuştur.

Dilde sadeleşme hareketi dokuz on yıl içinde başarıya ulaşmıştır. Bunun anlamı şudur: **Bugün kullandığımız edebî dil, başta Ömer Seyfettin olmak üzere, millî edebiyat akımı yazar ve şairlerinin yarattıkları edebî dildir. 1930'larda başlayan özleştirme akımı da özellikle bilim ve hukuk dilini, resmî dili Türkçeleştirmiştir.**

Ömer Seyfettin özellikle Türkçülük ve Turancılığı anlatan düşünce yazılarıyla da dikkat çekici bir isimdir. Onun bütün yazılarını, hikâyelerini ve diğer eserlerini Hülya Argunşah (Dergâh Yayınları) ile Nazım Hikmet Polat'ın (Türk Dil Kurumu Yayınları, Yapı Kredi Yayınları) yayınlarından okuyabilirsiniz.

15.03.2020

TÜRK KAVRAMI

Türk sözü bugün üç farklı anlamda kullanılmaktadır.

1. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı anlamında. Bu anlam anayasanın 66. maddesinde en güzel ifadesini bulmuştur: "Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür." 1924 anayasasındaki tanım şöyledir: "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk ıtlak olunur (denir)." Türk sözünün bu anlamı sadece anayasa ile belirlenmiş değildir. Günlük yazı dilinde tabii bir şekilde de Türk bu anlamda kullanılmaktadır. 02.12.2013 tarihli Hürriyet "Türk iş dünyasının yeni veliahtları", yine 02.12.2013 tarihli Star "Türk Hackerlar Vodafone'u İzlanda'da Hackledi" şeklinde başlık atarken Türk sözünü bu anlamda kullanmaktadırlar. Gazetelerde her gün böyle haberlere rastlayabilirsiniz. Gazeteler, "Türk iş dünyasının veliahtları" derken, "Türk hackerlar" derken elbette onların soyuna bakarak böyle yazmıyor; T.C. vatandaşı oldukları için tabii bir şekilde Türk diyor. Birgül Ayman Güler, "Türk ulusuyla Kürt milliyetini eşit, eş değerde gördüremezsiniz." derken bu anlamı kastetmiştir; Türk için "ulus", Kürt için "milliyet" terimini kullanması bunu açıkça göstermektedir. Ayman, Türk'ü anayasada ifade edilen ve her gün gazetelerde kullanılan anlamda kullanmıştır ve bu kullanım doğrudur.

Bazılarının zannettiği gibi vatandaşlık anlamındaki Türk, Cumhuriyetle de başlamış değildir. Osmanlı teb'asına da Türk denirdi. Bunu, Güney Amerika'da "Türk" sıfatını taşıyan insanlardan anlayabiliriz. Soyca veya dilce Türk olmadıkları hâlde Osmanlı coğrafyasından giden herkes Türk olarak anılmıştır. Mesela 1989-99 arasında Arjantin devlet başkanlığı yapan Carlos Saul Menem'in lakabı el-Turco idi; bunun sebebi de babasının Osmanlı Suriye'sinden Arjantin'e gitmiş olmasıydı. Osmanlı döneminde, Balkanlarda farklı dil konuşan Müslüman ahali de aynı şekilde Türk diye anılmıştır.

2. Dil, soy, tarih, kültür, din gibi ortak özellikler dolayısıyla sosyolojik anlamda. Ortak özellikler dolayısıyla insanlar kendilerini bir millete mensup hissederler ve onların meydana getirdiği topluluk, sosyolojik olarak "millet=ulus" adını alır. Bir insanın kendini bir millete mensup hissetmesi için bütün ortak özellikleri

taşıması gerekmez; bazen sadece bir ortaklık dahi insanın kendini bir milletten sayması için yeterli olur. Bu anlamda Türk, dil, soy, tarih, kültür, din, vatan bakımından ortak olan insanlar topluluğudur. Herhangi bir kimse bu ortaklıkların hepsine sahip olmayabilir. Birine veya birkaçına sahip olmak da insanın kendisini Türk hissetmesine yetebilir. Kendini Türk hisseden herkeste, mesela dil veya soy ortak değil diye Türk dili ve soyunun ortaklıklar arasında sayılmaması da gerekmez. Kendini Türk hissedenlerde dil ve soy ortaklığı en az % 80'dir ki bu yüksek bir orandır.

Milleti sadece soy ortaklığı zannedenler sık sık şu ifadeyi kullanırlar: "Hangimiz üç nesil, beş nesil önceki atamızı biliyoruz ki!" Bu ifade iki bakımdan hatalıdır: 1) Yukarıda da yazdığımız gibi Türk olmak için mutlaka soy ortaklığına da sahip olmak gerekmez. 2) Üç dört nesil önceki atayı bilmemek, tam da Türk soyundan olmanın delilidir; çünkü birkaç nesil önce başka soydan, mesela, Boşnak, Çerkez veya Arnavut soyundan biri aileye girmişse bu genellikle bilinir. Bilinmiyorsa o aile soyca da Türk demektir. Tanınmış aileler veya özel durumlar dışında Türkler genellikle üç dört nesil öncesini bilmezler. Ayrıca başka soydan karışımlar da Türk olmaya engel değildir.

3. Sosyolojik olarak Türk'ün iki anlamı vardır: Dar ve geniş. Yukarıda dar anlam anlatılmıştır. Dar anlamda Türk sadece Osmanlı coğrafyasındaki Türkleri anlatırken geniş anlamda Türk, bütün Türk dünyasındaki Türkleri ifade eder. Bu anlamda Türkiyeli, Azerbaycanlı, Türkmen, Özbek, Kazak, Kırgız, Uygur, Tatar, Başkurt vb. bütün boy ve topluluklar Türk'tür.

Son söz: Yukarıdaki anlamlardan birinin mevcudiyeti, diğerini ortadan kaldırmaz. Çok anlamlılık bütün kelimelerde görülebilen bir dil olayıdır.

08.12.2013

TÜRK KAVRAMI VE SÖZLÜĞE BAKMAK

Herhangi bir sözün anlamını öğrenmek istediğimiz veya sözün ne anlama geldiği konusunda tereddüde düştüğümüz zaman sözlüğe bakarız. Sözlükler bunun için vardır. Çok iyi bildiğimizi sandığımız kelimeler için de sık sık sözlüklere bakmalıyız.

Çok iyi bildiğimizi sandığımız sözlerden biri de **Türk** sözüdür. Bence kendi bilgimizden emin olmadan, başkalarının bilgilerini eleştirmeden önce sözlüğe baksak iyi olur. ***Türkçe Sözlük***'ün 11. baskısında **Türk** sözünün tanımı şöyledir:

"1. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan halk ve bu halktan olan kimse. 2. Dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan, Türkçenin değişik lehçelerini konuşan soy ve bu soydan olan kimse."

Acaba ikinci anlam, Cumhuriyet döneminde özel olarak mı çıkarılmıştır? Bunu anlamak için de Şemsettin Sami'nin, Cumhuriyet'ten yirmi küsur yıl önce basılmış ***Kamûs-ı Türkî***'sine bakmak gerekir. Oradaki **Türk** maddesini sadeleştirerek veriyorum:

"Esas olarak Asya kıtasının kuzeybatı yönünde yayılmış bulunan büyük bir millettir ki oradan çeşitli tarihlerde cihangirlik ve ülkeler fethetmek yoluyla güneye ve batıya doğru yayılarak Avrupa'nın dahi güneydoğu yönlerine sokulmuşlardır. Çeşitli şubelere bölünmüş olup İslam'dan önce 'Uygur' ve günümüzde (20. yüzyılın başında - ABE) **'Çağatay' ve 'Osmanlı' şubeleri edebî dile nail olmuşlardır."**

Demek ki Türkiye Türkçesinde **Türk** sözü, bir yandan dar anlamıyla Türkiye Türklerini ifade ederken, bir yandan da geniş anlamıyla bütün dünya Türklerini ifade ediyormuş.

Böyle şey olur mu? Yani bir sözün böyle iki anlamı olur mu? Elbette olur. **Çok anlamlılık,** evrensel bir olgudur ve dil biliminin önemli bir konusudur.

11. yüzyılda da **Türk** sözünün dar ve geniş olmak üzere iki anlamı vardı. 11. yüzyıl deyince ***Dîvânu Lugâti't-Türk***'e bakmamız gerektiği anlaşılmış olmalı. Kâşgarlı Mahmud **Türk** maddesinde aynen şöyle söylüyor: **"Nuh'un oğlu Türk'ün oğullarına yüce Allah tarafından verilmiş bir isimdir."**

Burada **Türk**'ün geniş anlamı verilmiştir. Kâşgarlı Mahmud, Türk adının Allah tarafından verildiğini anlatan kutsi hadisi aktardıktan ve Türklerin meziyetlerini saydıktan sonra şöyle devam eder: **"Onlardan 'biri' için de Türk denir; hepsi için de. 'Kimsin' anlamında *Kim sen* denir; 'Türküm' anlamında *Türk men* diye cevap verilir."** Burada da tek kişi söz konusu olunca "dar anlam", Türklerin "hepsi" söz konusu olunca "geniş anlam" verilmektedir.

Kâşgarlı Mahmud eserinin giriş kısmında da "**Türk**"ü geniş anlamda kullanır. **"Türkler aslında yirmi boydur."** der ve batıdan doğuya o zamanki Türk boylarını sayar: **Beçenek, Kıfçak, Oğuz, Yemek, Başgırt, Basmıl, Kay, Yabaku, Tatar, Kırkız, Çigil, Tohsı, Yağma, Uğrak, Çaruk, Çomul, Uygur, Tangut.** Kâşgarlı burada 18 boyu sıralamıştır. Birkaç sayfa sonra dillerinden söz ettiği **Bulgar** ve **Suvar** boylarıyla sayı 20'ye ulaşır.

Dîvânu Lugâti't-Türk'te lehçeler arasındaki farklar anlatılırken **"Türk"** kelimesi dar anlamda kullanılır: **"Gidilecek yere Türkler *bargu yir* derler; Oğuzlar onu *barası yir*'e çevirirler."** Kâşgarlı, **"inci"**ye Türklerin ***yinçü***, Oğuz ve Kıpçaklarınsa ***cinçü*** dediklerini de kaydeder.

Bu durumda Kâşgarlı Mahmud çelişkiye mi düşüyor? Kıpçakları ve Oğuzları ***"Türk"*** kavramının dışına mı çıkarıyor? Hayır. Yirmi boyun içinde Kıpçak ve Oğuzları da saydığına göre onları da Türk kabul ettiği muhakkak. Ama **"Türklerde böyle, Kıpçaklarda, Oğuzlarda böyle"** derken **"Türk"**ü dar anlamda kullanıyor ve o zamanın ölçünlü (standart) Türkçesini konuşan Kâşgar ve çevresindeki Türkleri kastediyor.

Dîvânu Lugâti't-Türk'te **"Türk"**ün bir anlamı daha var. Bunu da çok anlamlılığın başka bir örneği olarak kaydedelim: **"Meyvelerin olgunlaşma zamanının ortasını bildiren bir edat. *Türk üzüm ödi* üzümün olgunlaşma vaktinin ortası, *Türk kuyaş ödi* gün ortası, *Türk yigit* gençlik çağının ortasına gelmiş genç."**

Diğer Türklerin, mesela Özbeklerin sözlüklerinde **Türk** sözüne ne anlam verilmiş acaba? Başka bir yazıda da ondan bahsedelim.

10.03.2019

TÜRK SÖZÜNÜN ANLAMLARI

Türk sözünün Türkiye Türkçesinde dar ve geniş olmak üzere iki anlamda kullanıldığını geçen hafta yazmıştım. Şimdi diğer Türklerden bazılarının sözlüklerine de bakalım. (Anlamları Türkiye Türkçesine aktararak verdim.)

Türk: Türkiye'nin esas ahalisini teşkil eden ve Türk dillerinden birinde konuşan halk ve bu halka mensup adam. (***Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti***, Bakı 2006, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Nesimi Adına Dilçilik İnstitutu)

Türkler: Dilleri bakımından Türki diller grubuna giren Türkiye'nin yerli halkı. (***Türkmen Diliniñ Sözlügi***, Aşgabat 1962, Türkmenistan SSR Ilımlar Akademiyası Dil Bilim İnstitutı)

Türk: Bu isim ile adlanan millet ve o millete mensup kişi. **Türkler:** Türk milleti, Türk halkı. Türkler esasen Türkiye'ye yerleşmiş olup Türkiye'nin esas ahalisini teşkil eder. (***Uygur Tiliniŋ İzahliķ luğiti,*** 1991, Milletler Neşriyati)

Türk: ķ. Türkler 1. Türk dili. **Türkiy:** 1 Türk halkı, dili ve medeniyetine ait. 2 Türk halkları, onların dili ve medeniyetine ait. **Türkler:** 1 Türkiye'nin esas ahalisini teşkil eden halk, Türk halkı. 2 Türkiy dillerden birinde konuşan halkların umumi adı. (***Ozbek Tilining*** İzahli ***Luğeti II***, Moskva 1981, Ozbekistan SSR Fenler Akademiyasi A.S. Puşkin Namidegi Til ve Edebiyat İnstituti)

Görüldüğü gibi Azerbaycan, Türkmen ve Uygur sözlüklerinde Türk sözüne, sadece Türkiye'de yaşayan Türkler (Türkiye'nin esas ahalisini teşkil eden) anlamı verilmiştir. Özbek sözlüğünde ise **Türk** sözü ķ (ķarang=bakın) kısaltmasıyla önce **Türkler** maddesine gönderilmiş ve **Türk** sözüne sadece "Türk dili" karşılığı verilmiştir. **Türkler** maddesinde ise bizde olduğu gibi dar ve geniş olmak üzere iki anlam vardır. Dar anlamda "Türkiye'nin esas ahalisini teşkil eden halk", geniş anlamda "Türkiy dillerden birinde konuşan halkların umumi adı" karşılıkları vardır.

2010'da Bişkek'te basılan ***Kırgız Tilinin Sözdügü***'nde de **Türktör** (Türkler) sözüne geniş anlam verilmiştir: Dilleri bakımından köktaş olan, içine Tatarlar, Azerbaycanlar, Özbekler, Kazaklar, Kırgızlar, Başkurtlar, Türkmenler, Yakutlar, Karakalpaklar, **Türkler** vb. giren halkların büyük grubu.

Kırgız sözlüğünde geniş anlam bulunmakla birlikte tanımın içinde diğer Türk boylarıyla birlikte yer alan "Türkler" sözü, Kırgızlarda da dar anlama işaret etmektedir.

Sözlüklerin bazılarında geniş anlam da bulunmakla birlikte Türk lehçelerinde bugün **Türk** sözü yaygın olarak "Türkiye Türkleri"ni ifade etmek için kullanılmaktadır. Geniş anlam için ise Sovyetler Birliği döneminde çıkarılmış bulunan **Türki** sözü tercih edilmektedir.

Türkiye'de Türk sözünü, geniş anlamda da kullanmamız, buna karşılık diğer Türklerin dar anlamda (sadece Türkiye Türkleri için) kullanmaları ilişkilerde bazen sorun yaratmaktadır. Öyleyse ne yapmalıyız? Türkiye Türkçesinde çok eskiden beri var olan geniş anlamı değiştirmeli veya yok mu saymalıyız? Bir kelimenin dilde var olan bir anlamını değiştirmeye veya yok saymaya tek tek fertler olarak hakkımız var mı? Elbette buna hakkımız yoktur.

Diğer Türkler de en azından Sovyet döneminin ilk yıllarından beri **Türk** sözünün geniş anlamını unutmuşlardır. (Daha doğrusu onlara bu anlam unutturulmuştur.) Bu, "defacto" durum olduğuna göre onlara "Siz Kazak, Özbek, Uygur vb. değil, Türk'sünüz." dememiz doğru olur mu? Elbette olmaz.

Öyleyse ne yapmalıyız? Bir kere onların kimliğinde "Kazaklık, Özbeklik, Uygurluk vb." olduğunu unutmamak gerekir; yani onlar Kazak'tır, Özbek'tir, Uygur'dur. Ancak onların da üst kimliklerinin Türk olduğunu ilmî ve tarihî delilleri ortaya koyarak yumuşak bir üslupla anlatmamız gerekir.

Delil olarak onlara Özbek ve Kırgız sözlüklerinde yer alan geniş anlamı gösterebiliriz. Ama ondan önce onlara Türk derken bu sözü geniş anlamda kullandığımızı (bizim sözlüğümüzde böyle bir geniş anlamın var olduğunu), dolayısıyla onları Türkiye Türklerinin bir kolu olarak düşünmediğimizi samimiyetle anlatmalıyız.

Şöyle de diyebiliriz: **Biz, kendilerine Türk veya dillerine Türk tili = Türkçe = Türkî diyen Ali Şir Nevâyî, Kâşgarlı Mahmud, Yusuf Has Hâcib, Bilge Kağan gibi tarihin büyük isimlerini sizlerden alıp sadece Türkiye Türklerine mal etmek istemiyoruz.**

17.03.2019

SÖZLÜK YİNE SÖZLÜK

Bu kez sözlükçülükten veya tarihî sözlüklerden bahsetmeyeceğim; sözlüğe bakmak gerektiğinden bahsedeceğim. Düşününüz, Türk bilimci (Türkolog) olan meslektaşlarım Türk ve Türkçe kelimelerini tartışıyorlar ama sözlüğe bakmıyorlar.

Türk bilimciler tabii ki sözlüğü de eleştirmek hakkına sahiptirler. Ama önce sözlükte ne yazıldığına bakmak gerekir.

Ölçünlü Türkiye Türkçesi için bakılması gereken ilk sözlük, Türk Dil Kurumu yayını olan ***Türkçe Sözlük***'tür.

"Türkçe" sözü için ***Türkçe Sözlük***'te iki anlam verilmiştir: 1. Genel Türk dili. 2. Türkiye Türkçesi.

Bunun anlamı şudur: Ölçünlü Türkiye Türkçesinde **"Türkçe"** sözünü sadece Türkiye Türkçesi için kullandığımız gibi Türk lehçeleri için de kullanmaktayız. Nitekim aynı sözlükte Kazakça, **"Kazak Türkçesi"**, Özbekçe, **"Özbek Türkçesi"** olarak açıklanmıştır.

Konuyu daha açık hâle getirmek için aynı sözlükten **"Türk"** sözüne de bakalım.

"Türk" sözüne de iki anlam verilmiştir: 1. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan halk ve bu halktan olan kimse. 2. Dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan, Türkçenin değişik lehçelerini konuşan soy ve bu soydan olan kimse.

Görüldüğü üzere **"Türk"** sözünde de durum aynıdır. Kelimeyi sadece Türkiye Türkleri için kullandığımız gibi Türk Dünyası'ndaki bütün Türkler için de kullanmaktayız.

Peki, ***Türkçe Sözlük***, Cumhuriyet döneminin ideolojisini yansıttığı için anlamları böyle vermiş olabilir mi? Bunu öğrenmenin yolu, Cumhuriyet'ten önceki bir sözlüğe bakmaktır. O zaman Şemseddin Sami'nin 1900 yılında basılmış olan ***Kamûs-ı Türkî*** adlı sözlüğüne bakalım. Orada **"Türk"** maddesi şöyle açıklanıyor:

"Esasen Asya kıt'asının şimâl-i garbî cihetinde münteşir bir büyük ümmet ki oradan tevârîh-i muhtelifede cihangirlikle ve kişver-küşâlıkla cenup ve garba doğru yayılarak Avrupa'nın dahi şark-ı cenûbî cihetlerine sokulmuşlardır. Şu'ubât-ı muhtelifeye münkasım olup, kable'l-islâm Uygur ve el-yevm Çağatay ve Osmanlı şubeleri lisân-ı edebîye nail olmuşlardır."

Açıklamadaki "ümmet" sözü "millet" anlamındadır. Demek ki 1900'de de **Türk** deyince bütün dünya Türkleri anlaşılıyormuş. Yani Türk kelimesinin bu geniş anlamı, Cumhuriyet döneminin bir yönlendirmesi değilmiş. Demek ki biz Osmanlı ve Türkiye Türkleri Türk sözünü tabii bir şekilde "genel Türk" anlamında kullanıyormuşuz.

Peki, **"Türkçe"** sözünün dar anlamı Cumhuriyet'ten önce var mı? Bunun için en kesin belge 1876 anayasasıdır. 18. maddede şöyle deniyor: **"Tebaa-yı Osmâniyenin, hizmet-i devletde istihdam olunmak için devletin lisân-ı resmîsi olan Türkçeyi bilmeleri şarttır."**

Demek ki dar anlam için de Cumhuriyet'in yönlendirmesi söz konusu değilmiş.

Ya diğer Türklerin sözlüklerinde durum ne? **"Türk"** ve **"Türkçe"** sözleri onlarda genellikle dar anlamdadır yani Türkiye Türklerine hasredilmiştir. Ancak bu, Sovyet döneminde ortaya çıkan bir durumdur. Daha önce hep **Türk tili** (dili), **Türkçe, Türkî** (bu da Türkçe demek) kelimelerini kullanmışlardır. Azerbaycan'da Hasan Bey Zerdabi, Feridun Bey Köçerli, Abbas Sıhhat, Üzeyr Hacıbeyli; Hokant Hanlığı'nda Ömer Han, Özbekistan'da Fıtrat hep **Türk dili / tili, Türkçe, Türkî** (Türkçe) kelimelerini kullanmışlardır. Bunlarla ve daha fazlasıyla ilgili örnekler, ***Makaleler*** kitabımdaki **"Dilimizin Adı"** yazısında vardır.

Sovyetler döneminde bu kullanımlara son verilmiş ve yeni dil adları ortaya çıkarılmıştır. Mesela Özbek bilim adamı Fıtrat 1919'daki bir yazısında Türkçe terimini kullanırken 1927'de Özbek tili terimini kullanır.

Türk dili için Rusçada da tek bir kelime vardı: **Turetskiy.** Bu kelime Türkiye Türkçesiyle birlikte bütün Türk lehçelerini ifade ediyordu. Daha sonra bu kelimeyi Türkiye Türkçesi'ne ayırdılar ve genel Türk dilini anlatmak için **Tyurkskiy** terimini çıkardılar. Türk lehçelerinde de Tyurkskiy için **Türki** kelimesini icat ettiler.

Peki, şimdi biz ne yapacağız? Kendi dilimizdeki tabii kullanımları mı devam ettireceğiz yoksa Sovyet idaresinde yaşamadığımız hâlde o idarede ortaya çıkarılan terimleri mi kullanacağız?

05.01.2020

TÜRK VE TÜRKÇE KAVRAMLARI KONUSUNDAKİ TUTUMUMUZ

Geçen haftaki yazımda 1876 anayasasını ve 1900 tarihli *Kamûs-ı Türkî*'yi tanık göstererek **Türk** ve **Türkçe** sözlerinin dar ve geniş olmak üzere iki anlam taşıdığını, iki anlamlılığın Cumhuriyet döneminin bir yönlendirmesi olmadığını belirtmiştim.

Doğru bilgiye ulaşmak ve doğru bilgiyi yaymaya çalışmak bilim adamlarının sorumluluğudur. Bir sorumluluk, hatta bir gereklilik de bilim yöntemlerine uymaktır. Bilim yöntemlerinden biri de kanıt göstermektir. 1900 yılında, yani Osmanlı döneminde yazılmış bir sözlük, **Türk** sözünü, "bütün dünya Türkleri" anlamında veriyorsa bu, geniş anlamın Cumhuriyet döneminde ortaya çıkmadığının kanıtıdır. Bilim adamları, sosyal medyada da bilimin gerektirdiği sorumluluğa uymak zorundadırlar.

Türk ve Türkçe sözlerine İkinci Meşrutiyet ve özellikle Cumhuriyet dönemlerinde daha çok vurgu yapıldığı doğrudur. Ancak bu durum, kavramların tarihîliğini ve Cumhuriyet'ten önceki anlamlarını ortadan kaldırmaz. Türk sözünün anlamları hakkında daha geniş bilgi için misak.millidusunce.com sitesindeki **"Türk Sözündeki Çok Anlamlılık"** başlıklı yazıma bakılabilir.

Geçen haftaki yazımı bir soruyla bitirmiştim. Türk Dünyası'ndaki Türklerin, Türk ve **Türkçe** sözlerini, Sovyet dönemindeki dil politikalarının sonucu olarak sadece Türkiye için kullandıklarını belirtmiş ve sormuştum:

Peki, şimdi biz ne yapacağız? Kendi dilimizdeki tabii kullanımları mı devam ettireceğiz yoksa Sovyet idaresinde yaşamadığımız hâlde o idarede ortaya çıkarılan terimleri mi kullanacağız?

Sorudaki **"biz"** kelimesi, Türkiye Türklerini, aydınlarını, özellikle Türk bilimcilerini ifade ediyor. Sorunun içinde cevabın da var olduğunu biliyorum. Elbette biz, Türkiye'deki tabii kullanıma devam edeceğiz. Sovyet egemenliği döneminde Moskova tarafından yürütülen dil politikalarına bizim de uymamız beklenmemelidir. **Türkiye Türkleri olarak biz, Sovyet hâkimiyetinde yaşamadık ki o hâkimiyetin yürüttüğü dil politikalarına uyalım.**

Evet ama Türk Dünyası'nın da bir gerçeği var. Onlar **Türk** ve **Türkçe** sözlerini sadece Türkiye Türkleri için kullanıyorlar.

Sözlüklerinde de öyle yazıyor. Çocukluklarından beri de öyle öğrendiler. Bu bilgilerine göre bir **Özbek, Kazak** veya **Tatar**'a **"Sen Türk'sün."** dediğimiz zaman itiraz ediyorlar; **"Hayır ben Türk değilim; Özbek'im, Kazak'ım, Tatar'ım."** diyorlar.

Hiç şüphesiz, haklıdırlar; çünkü **Türk** ve **Türkçe** sözleri onların bugünkü dillerinde **"Türkiye Türk'ü, Türkiye Türkçesi"** anlamlarını taşıyor. Pek çoğu da bu anlamların Sovyet dil politikasının bir sonucu olduğunu bilmiyor. Bilenler varsa bile bu bilgi zihinlerinde pek belirgin değil.

Bu durumda tutumumuz ne olmalı? Üç tutum söz konusu olabilir.

1. **"Madem öyle, biz de size saygı gösterelim, sizi üzmeyelim ve Türkiye'de de size Türk, dilinize Türkçe demeyelim."** Bir tutum, böyle olabilir. Bu takdirde biz de, Sovyet yönlendirmesini bildiğimiz hâlde onların dil politikasını kabul etmiş, o politikaya teslim olmuş oluruz.

2. Bir yaklaşım da şöyle olabilir: **"Hayır, siz Türk'sünüz, diliniz de Türkçe'dir."** diye ısrar etmek. Hatta daha ileri gidip **"Siz Sovyet adamı olmuşsunuz, Türklüğünüzü kaybetmişsiniz."** gibi suçlamalarda bulunmak; baskıcı ve dayatmacı bir tutum sergilemek. Böyle bir tutum netice alıcı olmayacağı gibi kardeşlerimizi bizden daha da uzaklaştırır.

3. Karşı tarafın durumunu, sözlüğünde yazılanları bilerek, yumuşak ve mantıklı bir şekilde tarihî durumu deliller göstererek anlatmak; daha önceden onların da **Türk** ve **Türkçe / Türk dili** sözlerini geniş anlamda kullandıklarının tanıklarını göstermek; **Türk** ve **Türkçe** sözlerinin Türkiye'de eskiden beri dar ve geniş anlamda kullanıldığını yine tanıklarla anlatmak; Özbek Türkçesi, Kazak Türkçesi derken Türkçe sözünü geniş anlamda kullandığımızı, yani o lehçelerin Türkiye Türkçesinin değil, genel Türk dilinin kolu olduğunu kastettiğimizi, bu anlamda **Türkiye Türkçesi** terimini de kullandığımızı belirtmek.

Sonuncu tutum elbette sabır ve zaman isteyen bir iştir. Ama kendilerine Türkçü / milliyetçi diyenler gerçekten bir ülküye inanıyorlarsa ülkülerin de öyle kolayca ve çabucak ulaşılacak hedefler olmadığını bilmelidirler. Tarihin gidişini sabırlı, planlı, bilgili, donanımlı ülkücüler belirler.

12.01.2020

DİL ÜZERİNE

Dil evrensel bir olgudur. Yeryüzündeki bütün insan topluluklarının dili vardır. Homo sapiens sapiens ortaya çıktığı zamandan beri, hatta belki ondan da önce konuşmaya dayanan dil vardır ve en temel iletişim aracı olarak kullanılmaktadır.

Dil aynı zamanda millî bir olgudur. Milletleri birbirinden ayıran en önemli ölçütlerden biri dildir. Bu bakımdan dil kutsal bir değerdir. Millî bir olgu olarak dil, yalnız bir iletişim aracı değildir. Aynı zamanda milletlerin hafızasıdır, tarihidir, kültür değerlerini saklayan ve ileten bir hazinedir.

Dilin ileticiliğinde iki boyut vardır: zaman ve mekân.

Zaman boyutu tek yönlüdür, yalnız geçmişten geleceğe iletim söz konusudur. Bilge Kağan'ın, Yunus Emre'nin sözleri yüzlerce yıl öteye, bizlere dil sayesinde iletilmiştir.

Mekân boyutu çok yönlüdür. Aynı dili konuşanlar, hangi yönde olurlarsa olsunlar konuştuklarını ve yazdıklarını birbirlerine iletebilmektedirler. Mekân boyutunda yüz yüze olma zorunluluğunu teknoloji ortadan kaldırmıştır. Bu sayede sözlerimiz Kutup bölgesine de, Okyanus adalarına da ulaşabilmektedir.

Dili yalnız iletişim aracı olarak görmek onun değerini azaltır. Elbette iletişim aracı olarak dil önemli ve değerlidir. Ancak tarihî hafıza ve kültür hazinesi olması da en az o kadar önemli ve değerlidir. Bunu kendi dilimizin adıyla ifade edersek şöyle diyebiliriz: **Türkçe, bengü taşlardır, Oğuz Kağan Destanı'dır, Yunus Emre'dir, Dede Korkut boylarıdır, Nevâyî'dir, Fuzulî'dir, Karacaoğlan'dır, Âşık Elesger'dir, Namık Kemal'dir, Yahya Kemal'dir, Şehriyar'dır, Nutuk'tur.**

Dil tartışmalarını bu gözle de değerlendirmek doğru olur. Arapça, Farsça kökenli sözler kullandılar diye Nevâyî'yi, Fuzulî'yi, Namık Kemal'i, hatta Yunus Emre ve Karacaoğlan'ı edebiyatımızın, kültürümüzün dışına atabilir miyiz; onları yok sayabilir miyiz? Bence kendisine Türkçü, milliyetçi, ulusalcı diyen her Türk onları okumalı ve anlamalıdır. Hatta kendilerini yukarıdaki etiketlerle etiketlemeyen Türkler de onları okumalı ve anlamalıdır.

Tek tek kelimelere inip konuyu ayrıntıya boğmak istemiyorum. Dileyen herkes sevdiği şair ve yazarların eserlerine bakıp oralarda kullanılan kelimelerin kökence nereye dayandıklarını tespit edebilir. Söz gelişi, Namık Kemal'in **"Dönersem kahpeyim millet yolunda bir azîmetten"** mısraındaki kelimelerin kökenlerini araştırabilir. Bazı kelimeler Arapça kökenlidir diye şimdi bu mısradan ve Namık Kemal'den vaz mı geçeceğiz? Ama gençler **"*azîmet*"** kelimesini bilmiyorlar? Bilmek, bilmemekten iyi değil mi? Bilmeyenler öğrense daha iyi olmaz mı?

Eskimiş kelimeleri bugün kullanıp kullanmamak ayrı bir iştir. Ancak kullanılmasa da onları bilmek aydın olmanın gereğidir. Bizim için eskimiş bazı kelimeler Anar'ın romanlarında da vardır, Bahtiyar Vahapzade'nin şiirlerinde de vardır; Tatar şairi Tukay'da da, Özbek şairi Fıtrat'ta da, Uygur şairi Ötkür'de de vardır. Ne kadar çok kelime bilirsek o kadar çok yazara, şaire ve esere ulaşabiliriz, o kadar zenginleşiriz.

Türkçecilik hareketi, kültürümüze mal olmuş, deyimlerimize ve manilerimize kadar girmiş, Anadolu ağızlarına kadar sokulmuş kelimelere yönelmemeliydi. Pek çoğu diğer Türklerde de canlı olarak kullanılan kelimelere yönelmemeliydi. Bundan da önemli olarak zorlama yöntemi kullanılmamalıydı.

Türkçecilik hareketi, henüz kültürümüze mal olmamış kelimelere ve dilde karşılığı bulunmayan kavramlara karşılık aramalıydı. ***Seçim, üretim, tüketim, buzdolabı, yazılım, donanım, bilgisayar*** gibi karşılıklar böyledir.

Dil, ayırıcı değil birleştirici bir iletişim aracıdır. İletişimin sağlanması için de, dil içindeki kültür hazinesinin korunması ve iletilmesi için de dilin birleştirici olması şarttır. Belirli görüşlere sahip olanların kendi aralarında kullandıkları dil bir tür grup dilidir, **"sosyolekt"**tir. Grup dillerinin bütün dil konuşurları için kullanılmaması gerektiği de açıktır.

"Kadıköy'den Karaköy'e her gün vapurla geçiyorum ve İstanbul'u İstanbul yapan o harika silüeti, o harika manzarayı seyrederken büyük bir huzur duyuyorum." diyen bir Türk'e, cümlelerinin içindeki bazı kelimelerden dolayı kim **"Bu adam Türkçe konuşmuyor."** diyebilir ki?

11.08.2019

TÜRKÇE HAKKINDA

Türkçe deyince aklımıza ilk gelen tanım "Türklerin kullandığı dil" olabilir. Bu tanımı biraz açarsak şöyle diyebiliriz: "Geçmişte ve bugün, bütün boy, oymak ve kollarıyla Türklerin sözlü ve yazılı olarak kullandıkları ve gelecekte de kullanmaya devam edecekleri dile Türkçe denir." Bu tanımdan anlaşıldığına göre Türkçenin iki boyutu vardır: 1) Zaman boyutu (geçmiş, bugün ve gelecek), 2) Mekân boyutu (yalnız Türkiye ve civarında değil bütün zamanlarda Türklerin yaşadığı bütün coğrafyalarda kullanılan dil).

Türkler, bilinen ilk yazılı metinlerimiz olan Köktürk anıtlarından beri kendilerini Türk olarak adlandırmışlardır. 8. yüzyıla ait anıtlar Bilge Kağan, Köl Tigin ve Tonyukuk'un Türklük için neler yaptıklarını anlatır. Konu gerektirmediği için bu metinlerde dilimizin adı geçmez. Ancak milletimizin adı 60 kez *Türk, Türk bodun* olarak geçer. Bundan dilin adının da *Türkçe* olduğunu rahatlıkla çıkarabiliriz. Zaten Köktürk döneminin hemen ardından gelen Uygurlar döneminde pek çok eserde dilimizin adı *Türkçe* veya *Türk tili* (dili) olarak kaydedilir. 11. asırda Karahanlılar dönemine ait iki büyük eserimizde, *Kutadgu Bilig* ve *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te de dilimizin adı *Türkçe* veya *Türk tili* şeklinde geçer. Osmanlılar zamanında da dilimizin adı Türkçe veya Türk dili'dir; birçoklarının zannettiği gibi Osmanlıca değildir. Dil adı olarak Osmanlıca terimi, 1850'den Cumhuriyete kadar zaman zaman kullanılmıştır. Osmanlılar dillerine *Türk dili* derken Doğu ve Kuzey Türkleri de 20. yüzyılın başlarına dek *Türk tili* demişlerdir. Önce Çarlık döneminin sonra Sovyetlerin siyaseti sonunda, 20. yüzyılın başlarından beri Türkçenin bazı kolları boy adlarıyla adlandırılmaktadır: Türkmence, Özbekçe, Kazakça, Kırgızca, Tatarca, Başkurtça gibi.

Türkçenin ne zamandan beri kullanıldığını bilmiyoruz. Türkçe-Moğolca akrabalığını kabul eden ünlü Altayist Nicolas Poppe'ye göre Türkçe ile Moğolca M.Ö. 500 civarında birbirinden ayrılıp müstakil diller hâline gelmişlerdir. Ancak Sir Gerard Clauson, Gerhard Doerfer gibi bazı ünlü Türkologlar Türkçe-Moğolca akrabalığını kabul etmezler. Onlara göre bu iki dilde ortak olan

kelimelerin çoğu, çok eski dönemlerde Türkçeden Moğolcaya geçmiş olan kelimelerdir. Bu görüş dikkate alınırsa Türkçenin yaşı daha eski olmalıdır. Macar asıllı dil bilimci Gyula Descy, 4.000 kadar kelimeyi en eski Türkçe kelimeler olarak listelemiş ve bunları M.Ö. dördüncü bine ait kabul etmiştir. Sümerce ile Türkçeyi karşılaştıran ve iki dilde 368 ortak kelime bulan Türk dilcisi Osman Nedim Tuna, bu kadar eski dönemlerde Sümerceyle ortak kelimelere sahip olan bir dilin yaşının en az 8.000 yıllık olacağını hesaplamıştır.

Türkçe ile Moğolcanın akrabalığı konusunda benim farklı bir görüşüm var. Bence 13. yüzyıla ait ilk metinlerinden bugüne dek bütün lehçeleriyle Moğolca "creole" (karma) bir dildir. Karma diller genellikle iki dilin karışmasından oluşur. Karma dilin başlangıç safhası "pidgin" (melez) dildir. İlk nesillerin melez dili onların çocuklarında tabiî dil hâline gelir; tabiîleşen melez dil "creole" (karma dil) adını alır. Karma dilin iki katmanı vardır. Yerlilerin eski dili alt katman, onun üstüne gelen dil üst katmandır. Karma diller Avrupalıların sömürgecilik döneminde Amerika, Afrika ve Hindistan kıyılarıyla Güneydoğu Asya ve Avustralya'da oluşmuş dillerdir. Ben, uzun süre Türklerle birlikte yaşayan Moğolların dilinin de bilinen yazılı metinlerinden çok önce, Türkçe ile etkileşerek karma bir dil hâline geldiğini düşünüyorum. Karma dilden önce Moğolların atalarının başka bir dilleri vardı ve bu Türkçe ile akraba değildi. Tarihî metinleriyle birlikte bugün Moğolca olarak bildiğimiz dil ise Türkçeyle melezleşip "creole" (karma) dil hâline gelen bir dildir. Bu dilde Moğolların eski dili alt katman, Türkçeye ait gramer unsurları ve kelimeler üst katmandır. Akrabalık üst katman için söz konusudur. Bu görüş Altay teorisinin iki çıkmazına cevap verir: 1) Moğollar sarı, Türkler beyaz ırktan olduğu hâlde nasıl akraba oldukları sorusu cevaplanmış olur. 2) Bu diller akraba ise niçin temel kelimeler ortak değil sorusu cevaplanmış olur. Bunların dışında Türkçenin, Moğolcadan bağımsız olarak daha eski bir tarihi olduğu da ortaya çıkar.

Türkçe konusuna bundan sonraki yazılarımızda da devam edeceğiz.

02.02.2011

YİNE TÜRKÇE HAKKINDA

Türkçeye ait ilk yazılı metinler, sekizinci yüzyılın ilk yarısına ait olan Köktürk anıtlarıdır. Köl Tigin anıtı 21 Ağustos 732 tarihinde Bilge Kağan tarafından; Bilge Kağan anıtı ise 24 Eylül 735 tarihinde oğlu Tengri Kağan tarafından diktirilmiştir. Bu iki anıt bugünkü Moğolistan'da, Orhun Irmağı kıyısındadır. Tonyukuk anıtı, bizzat kendisi tarafından 725-726 yıllarında dikilmiş olmalıdır. O da bugünkü Moğolistan'da, başkent Ulan Batur civarındadır. Köktürk anıtları denince ilk akla gelen bunlardır. Üç anıttaki metnin toplamı küçük boy kitaplarda 30-35 sayfa tutmaktadır. Anıtları diktirenler bu dört tarafı yazılı taşlara "anıt" anlamında "bengü taş" demişlerdir; bengü taş'ın kelime anlamı "ebedî, ölümsüz taş"tır.

Köktürklerden kalma daha başka yazılı taşlar da vardır. Bunlardan biri 719-720 tarihlerinde dikilmiş olan Işbara Tamgan Tarkan anıtı, bir diğeri de 723-725 yıllarında dikilmiş bulunan Köl İç Çor anıtıdır. Altı satırlık Çoyr yazıtı ise 687-692 yılları arasında dikilmiştir ve tarihi bilinen en eski yazıttır.

Yukarıda adı geçen anıt ve yazıtların tamamı Köktürk harfleriyle yazılmışlardır. Köktürk yazısı Türklerin kendileri tarafından icat edilmiş millî bir yazıdır. Uygurların ikinci kağanı Moyun Çor da 750-760 yılları arasında kendi adına anıtlar diktirmiştir. Bulundukları yerlere göre Şine Usu, Taryat ve Tes adını alan bu anıtlar da Moğolistan'dadır ve Köktürk harfleriyle yazılmışlardır.

Uygurlar 840 yılında Orhun vadisinden Tarım havzasına, yani bugünkü Doğu Türkistan'a göçmüşlerdir. Köktürk harflerini az da olsa burada da, hem de kâğıt üzerine yazarak kullanmışlardır. Ancak bu bölgede en çok kullandıkları yazı Uygur yazısıdır. Uygur yazısı, bir Doğu İran kavmi olan Soğdakların yazısından geliştirilmiştir ve Türkler tarafından yüzyıllarca kullanılmıştır. Uygurlar 9-14. yüzyıllar arasında, çoğu Uygur yazısı, bir kısmı başka yazılarla yazılmış yüzlerce eser ve belge bırakmışlardır. Önce Mani, sonra Burkan (Buda) dinine girdikleri için Uygurlardan kalan eser ve şiirlerin çoğu bu iki dine aittir. Burkancılık (Budizm) pek çok soyut kavrama sahip bir dindir. Dolayısıyla Türkçe

daha o zaman bu soyut ve felsefî kavramları ifade edebilecek bir seviyeye ulaşmış bulunuyordu. Uygurlardan kalan din dışı eser ve belgeler de vardır. Mesela 930 yılında kaleme alınmış *Irk Bitig* bir fal kitabıdır ve Köktürk harfleriyle yazılmış ilk kitaptır. Yüzlerce hukuk belgesi, birçok özel mektup Uygurlardan kalan ilgi çekici belgeler arasındadır.

Uygurlar Doğu Türkistan'ın orta ve doğu kısımlarında yaşarken Kâşgar ve Balasagun şehirleri etrafında hanedanlarını kurup gittikçe büyüyen Karahanlılar 10. yüzyılın ortalarında Müslüman oldular. 10. yüzyılın sonlarına doğru Karahanlılar Batı Türkistan'ın tamamına da hâkim olarak devirlerinin en güçlü ve büyük devletlerinden biri hâline geldiler. O zamanki Türk dünyasının merkezî devleti durumunda oldukları için Karahanlıların Müslüman oluşu kısa zamanda Türk dünyasında etkisini gösterdi. Birinci bin bitip ikinci bin başlarken Türklerin yaklaşık olarak %70'i Müslüman olmuştu. Karahanlılar da başlangıçta Uygur yazısını kullandılar. 1074 yılında Kâşgarlı Mahmud Türklerin yazısı budur diyerek Uygur harflerinin listesini verir. Müslüman Türkler arasında Türkçe için Arap yazısının kullanılması, 12. yüzyıldan sonra yaygınlaşmış olmalıdır.

Karahanlılar dönemine ait iki eser çok önemlidir. 1069'da Yusuf Has Hâcib'in yazdığı *Kutadgu Bilig* 6645 beyitlik bir siyaset bilimi kitabıdır. Türklerin siyaset anlayışlarını, devletle halk arasındaki ilişkileri, çeşitli siyaset ve meslek mensuplarının taşıması gereken özellikleri anlatan *Kutadgu Bilig* daha 11. yüzyılda Türkçenin bir bilim dili olarak kullanıldığını da gösterir. 1074'te Kâşgarlı Mahmud'un kaleme aldığı *Dîvânu Lugâti't-Türk,* dilimizin bilinen ilk sözlüğüdür. 8.000 civarındaki Türkçe kelimenin Arapça karşılıklarını verir. Kelimelere örnekler de verdiği için yüzlerce atasözü ve pek çok şiir de eserde yer alır. Türklerin çeşitli inanç ve efsaneleri, oyunları, âdetleri, yemekleri vb. hususlarda emsalsiz bilgileri içine alan *Dîvânu Lugâti't-Türk* bu özellikleriyle ansiklopedik bir sözlük niteliği kazanmıştır.

Türkçe hakkında yazmaya devam edeceğim.

16.02.2011

TÜRKÇE HAKKINDA

Türkçe ve **Türk dili** kelimeleri Türkiye'de dar ve geniş olmak üzere iki anlamda kullanılır. Dar anlamda Türkçe, Türkiye'de ve çevresinde kullanılan dildir. Geniş anlamda Türkçe bütün Türk Dünyası'nda kullanılan dili ifade eder. Dar anlam için akademik çevrelerde **Türkiye Türkçesi** terimini de kullanırız.

Bu yazıda ben Bugünkü Türkiye Türkçesinden söz edeceğim.

Bugünkü Türkiye Türkçesi, Oğuz Türkleri ağzına dayanan ve ilk yazılı ürünlerini 13. yüzyılda gördüğümüz Batı Türkçesinin son dönemidir.

13. yüzyıldan bugüne uzanan Batı Türkçesi, Anadolu Selçuklularının son dönemlerini, Beylikler dönemini, Osmanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevi, Afşar ve Kaçar hanedanları dönemlerini içine alır. Bugün de Türkiye, Kuzey ve Güney Azerbaycan, Türkmenistan, Gagavuz Yeri, Balkanlar, Irak ve Suriye topraklarında kullanılmaya devam eder. Bu ülkelerden dünyanın çeşitli yerlerine göçmüş bulunanlar da yine Batı Türkçesini kullanırlar.

Bugünkü Türkiye Türkçesi, Osmanlı Türkçesinin devamıdır. Beylikler dönemiyle Osmanlıların ilk dönemlerinde daha sade olan Batı Türkçesi yazı dili, 16-18. yüzyıllarda, özellikle sanat amacıyla yazılmış eserlerde konuşma dilinden bir hayli uzaklaşmış ve ağdalı bir dil hâline gelmiştir. Ancak Osmanlı dönemindeki bütün eserler ağdalı bir dille yazılmamıştır. Sade dille yazılmış eserler de vardır ve bu tür eserler daha çoktur. Lise edebiyat derslerinde çoğunlukla, divan şairlerinin sanat amacıyla yazılmış eserleri yer aldığı için insanlarımızda Osmanlı Türkleri de böyle konuşuyormuş gibi yanlış bir algı oluşmuştur. Kanunî de, Bâkî de, Nâbî de, Nedim de günlük konuşmalarında mesela "şems tulû etdi" demiyorlardı; bizim gibi "güneş doğdu" diyorlardı. Belki 17. yüzyıla dek "doğdı", 17. yüzyıldan sonra "doğdu". 17. yüzyıla dek "başum", 17. yüzyıldan sonra "başım".

Bugünkü Türk yazı dili İstanbul ağzına dayanır. "Niçin şu veya bu şehir değil de İstanbul?" gibi sorularla sık sık karşılaşıyorum. Düşünenler için bu sorunun cevabı çok basittir. "Devletin merkezi İstanbul idi de onun için." **Sadece siyasi veya sadece iktisadi merkez değil kültür merkezi de İstanbul'du. Bunun**

tabii sonucu olarak da İstanbul halkının konuştuğu dil (İstanbul ağzı), yazı diline esas oldu. Söz gelişi Anadolu birliğini Ramazanoğulları sağlasaydı yazı dili Adana ağzına, Menteşeoğulları sağlasaydı yazı dili Muğla ağzına dayanmış olacaktı. Birliği Osmanoğulları sağladığı için, onların da merkezi 1453'ten itibaren İstanbul olduğu için yazı dili / edebî dil de İstanbul ağzına dayandı. Bu iş herhangi bir zorlamayla değil tabii bir şekilde oldu.

Yazı dili, ağızların üstündedir ve birleştiricidir. "Hayır Malatya, Çorum, Kütahya, Antalya… ağzı yazı dili olsun." dersek ayrıştırıcı oluruz. Üstelik ciddi bir karmaşa da yaratırız.

Sıkça sorulan sorulardan biri de "İstanbullu mu kaldı?" sorusudur. Evet, birkaç nesilden beri İstanbul'da oturanların oranı bugün çok azalmıştır, muhtemelen %10'un altındadır. Burada dikkatlerden kaçan şudur: **Yazı dilimiz, bugünkü İstanbulluların ağzına dayanmıyor. Çünkü yazı dilimiz bugün teşekkül etmiyor.** Batı Türk yazı dili, başlangıçta Orta Anadolu özellikle Konya ve Kırşehir, daha sonra Kütahya, Bursa, Edirne gibi merkezlerde oluştu; İstanbul'da gelişmesine devam etti. Başlangıçta "doğdı, başum" gibi küçük ünlü uyumuna uymayan biçimler kullanılırken 17. yüzyılda İstanbul konuşma dilinde küçük ünlü uyumu oluşmaya başladı ve 18. yüzyılda süreç tamamlandı. Yani İstanbul ağzı son biçimini aldı. **İşte bugünkü Türk yazı dili 18. yüzyıldaki bu son biçime dayanıyor.**

"Son biçim" terimine de elbette itiraz edilebilir. Çünkü dil durağan değil, canlı bir varlıktır. Dilin tanımında mecazi olarak kullanılan "canlı" kelimesi, dilin devamlı değişme hâlinde olduğunu gösterir. Dil bugün de değişmektedir. Ancak İstanbul Türkçesinde küçük ünlü uyumunun oluşması, damak n'si (nazal n) ile sızıcı (hırıltılı) h'nin ortadan kalkması gibi -yeni bir dönem başlatacak- köklü değişmeler yoktur. Değişmeler daha çok kelime seviyesindedir. Bugün artık mevcut olmayan eski kavramlarla / nesnelerle ilgili kelimeler unutulmakta, eski dönemlerde bulunmayan yeni kavramlar / nesneler için yeni kelimeler dile girmektedir. Bu gibi değişmeler de yazı dilinin değişmesi anlamına gelmez. Yani **yazı dilimiz hâlâ, bir vakitler İstanbul'da yaşayan insanların ve bugün de birçok aydının konuştuğu ağza dayanmaktadır. İstanbul ağzının güzel örneklerini duymak isteyenler 1950'lerin Türk filmlerini seyredebilirler.**

01.12.2019

TÜRKÇECİLİK

1911 yılında, *Genç Kalemler* dergisinde Ömer Seyfettin ile Ziya Gökalp'ın başlattığı "Yeni Lisan / Dilde Türkçülük" hareketinin esası, yazı dilini, İstanbul halkının konuştuğu dile yaklaştırmaktı. Yeni Lisancılar, yazarlara ve şairlere, İstanbul'da canlı olarak yaşayan Türkçeyi örnek göstermişlerdi. Yapma değil canlı bir örnek. Hareketin 10 yıl gibi kısa bir zamanda başarıya ulaşmasının asıl sebebi budur. Elbette başarıda, dönemin siyasi ve sosyal şartlarının da payı var. Edebiyatta ve basın dilinde başarıya ulaşılmıştı ama resmî yazıların, kanunların dilinde ve bilim terimlerinde aynı başarı gösterilememişti.

Atatürk 1932 yılında Türk Dil Kurumunu kurdurdu ve özleştirme hareketini başlattı. Amaç, günlük konuşma dili de dâhil olmak üzere yabancı kökenli bütün kelimelerin atılması ve yerlerine öz Türkçelerinin konulması idi. Çeşitli kaynaklardan derlenip taranarak, ama daha çok türetilmek suretiyle öz Türkçe olduğu kabul edilen yeni kelimeler bulundu. Bazı yazarlar yazılarını bu kelimelerle yazdılar. Birkaç kitapta bu kelimeler kullanıldı. Atatürk de bazı demeçlerini bu kelimelerle verdi.

Bu hareket başarısız oldu. Çünkü bu defa yaşayan canlı bir örnek gösterilmemiş; yazar ve şairlerin, bilmedikleri, yeni öğrenmeye çalıştıkları birçok kelimeyi kullanarak yazmaları istenmişti.

Atatürk durumun farkına vardı. Güneş Dil Teorisi'ni çıkararak bundan vazgeçti. 1935 yılının güz aylarında bizzat kaleme alıp *Ulus* gazetesinde yayımladığı etimoloji yazılarında *rab, sabah, hakikat, mühim* gibi kelimelerin, Güneş Dil Teorisi'ne göre Türkçeden geldiğini ispat etmeye çalıştı.

Ancak Atatürk terimlerin Türkçeleştirilmesi işinden hiç vazgeçmedi. Bilindiği üzere birçok geometri terimini bizzat türetti.

Atatürk'ten sonra "Öz Türkçe / Arı Türkçe" hareketine tekrar dönüldü. Günlük dilimize, köylerimize, kasabalarımıza kadar girmiş, atasözlerimizde ve deyimlerimizde de kendi malımız gibi kullanılan, halk şairlerimizin şiirlerinde ve masallarımızda da yer alan kelimeler yerine öz Türkçe olduğu ileri sürülen kelimelerin kullanılması istendi. Üstelik bu iş, okullardaki arı dil

kollarıyla ve devlete ait Türkiye Radyolarıyla zorlanarak yapıldı. Öz Türkçe diye ileri sürülen kelimelerin birçoğu dil kurallarına aykırı türetilmişti.

"Öz Türkçe / Arı Türkçe" terimleri, bu hareketin millî bir hareket olduğunu düşündürebilir. Özellikle o günleri yaşamamış genç nesiller böyle zannedebilirler. Ancak millîlik, kelimelerin kökenleriyle değil, millî bağı mümkün olduğu kadar çok sağlamasıyla ölçülmelidir. Yeni kelimelerin çoğu (*çoğu* kelimesine dikkat!), yaşayan nesilde ve bir önceki nesilde yoktu; kasaba ve köylerimizde yaşayan halkta yoktu; Azerbaycan'da, Özbekistan'da, Tataristan'da yoktu. Buna karşılık atılmak istenen kelimeler hemen hepsinde vardı. Yani yaşayan ve daha önce yaşamış olan nesillerle, Anadolu'da ve Balkanlarda yaşayan insanlarımızla, Türk dünyasında yaşayan soydaşlarımızla bağlar kopuyordu.

Bu millî görünümlü, fakat millî olmayan, aynı zamanda ilmî de olmayan harekete karşı elbette milliyetçi aydınlar ve özellikle Türk diliyle uğraşan bazı bilim adamları mücadele bayrağını açtılar. *Tercüman* gazetesinde 19 Aralık 1979 tarihinde başlayan "Yaşayan Türkçe" hareketi bu mücadelenin doruk noktasını teşkil eder.

Yaşayan Türkçeciler, Osmanlı dönemi yazı diline dönelim, demediler. *Akıl, zevk, mümkün, sebep, millet, hukuk, ilim* gibi kelimeler kökeni Türkçe olan kelimeler kadar bizimdir; bunlar halk şiirimizde vardır, atasözlerimizde vardır, dediler. Bunlara karşı türetilen kelimelerin birçoğunun da dil kurallarına aykırı olduğunu yazdılar.

Elbette bazı yanlışlar da yaptılar. Elbette aralarında birkaç Osmanlıcacı da vardı. Ancak işin esasında haklı idiler. 12 Eylül'den sonra "Arı Türkçe" hareketi durdu. Mücadele de büyük ölçüde bitti. Fakat Türkçe meselesi bitmedi. Bu konuda birkaç yazı daha yazmam gerekecek.

16.04.2017

YİNE TÜRKÇECİLİK ÜZERİNE

Zay edip de akılcığım alınca,
Muhabbet de iki başlı olunca,
Hasret bitip vakit saat dolunca,
Sarılıp yatmaya kol incinir mi?

Tükendi cümbüşüm, yoktur gıybetim;
Bir yatsıya kaldı benim mühletim,
Bilemedim ana baba kıymatın,
Arkamızda karlıca bir dağ imiş.

Yukarıdaki dörtlükler Karacaoğlan'a ait. Müjgân Cumbur'un *Karacaoğlan - Şiirler* kitabından aldım. İki hafta önce çıkan "Türkçecilik" başlıklı yazımda arı Türkçe hareketinin, atasözlerimize, deyimlerimize, halk şiirine kadar girmiş kelimeleri dahi Türkçe saymayıp dilden atmaya çalıştığını yazmıştım. Sadece şu iki dörtlükte Karacaoğlan'ın kullandığı kelimelere bakalım: *Zay(i), akıl, muhabbet, hasret, vakit, saat, cümbüş, gıybet, mühlet, kıymat. Cümbüş* Farsça, diğerleri Arapça kökenli. Fakat hepsi de Türkçenin malı olmuş. *Akıl*'ı atıp yerine *us* koyunca, *muhabbet*'i, *aşk*'ı atıp yerlerine *sevi* koyunca, *mühlet*'i, *müddet*'i atıp yerlerine süre koyunca Karacaoğlan bize yabancı kalmayacak mı?

Bir dörtlük de Cahit Öztelli'nin hazırladığı *Pir Sultan Abdal* kitabından:

Can bülbülü neden ediyor feryat
Şah-ı velâyettir cümleye irşat
Bektaş-ı Veli'den umarız imdat
Kerbelâ aşkına imdada geldik.

Arı Türkçeciler cümle yerine *tümce* dediler de buradaki *cümle*, "herkes" demek. *Cümle*'yi unutunca kelimenin bu anlamı ne olacak? Aşk yerine *sevi, irşat* yerine *yol gösterme, imdat* yerine, filmlerdeki seslendirmelerde olduğu gibi *yardım* dersek Pir Sultan Abdal'a da veda etmemiz gerekmeyecek mi?

Şu dörtlük de Sami Akalın'ın *Türk Manileri* kitabından:

Çeşmeye gel çeşmeye
Fes başından düşmeye
Usul otur usul kalk
Meylim sana düşmeye.

Çeşme Fars, *usul* ve *meyl* Arap kökenli. *Meyl*'i atıp yerine *eğilim*'i koyunca, *usul*'u unutunca bu maniye de elveda diyeceğiz.

Aşk olmayınca meşk olmaz; akıl akıldan üstündür; akıl yaşta değil baştadır; acele işe şeytan karışır; şart koşmak, aklını kullanmak, lügat paralamak, habbeyi kubbe yapmak, nefsine yedirememek…

Bunlar da bazı atasözleri ve deyimler. *Aşk, meşk, akıl, acele, şeytan, şart, lügat, habbe, kubbe, nefis.* Hepsi de Arapça kökenli. Bunların yerine de sizler arı Türkçelerini deneyebilirsiniz.

Görüldüğü gibi öz Türkçe / arı Türkçe taraftarlarının dilden atmak istedikleri kelimeler halk şiirimize, atasözlerimize, deyimlerimize girmiş; yani tamamen millî olmuş. İşte bu sebeple önceki yazımda arı Türkçe hareketi için "millî görünümlü fakat millî olmayan" sıfatını kullanmıştım. Türkçesi varsa öncelikle onu kullanalım, evet. Fakat yukarıdaki metinlerde geçen kelimelere Türkçe değil, diyebilir miyiz?

Konuya devam edeceğim.

30.04.2017

TÜRKÇECİLİK KONUSUNA DEVAM

Geçen haftaki yazımda konuya devam edeceğimi söylemiştim. Olumlu, olumsuz tepkiler de geldi. Demek ki konu ilgi çekiyor ve bazı noktaların tekrar aydınlatılmasına ihtiyaç var.

Önce şunu belirteyim. Bugün artık öz Türkçe - yaşayan Türkçe kavgası bitmiştir. Dolayısıyla konunun soğukkanlılıkla ele alınmasında zarar yoktur.

Geçen haftaki yazımda Karacaoğlan'dan, Pir Sultan Abdal'dan, manilerden, atasözü ve deyimlerden örnekler vermiştim. Sadece birkaç örnek. O örneklerdeki kelimeler sadece verdiğim metinlerde kullanılmıyor. Halk şiirimizin, atasözü ve deyimlerimizin binlerce örneğinde de kullanılıyor. Köylerimizde de kullanılıyor. Türk dünyasının birçok lehçesinde de, özellikle Azerbaycan, Özbek, Uygur, Tatar lehçelerinde de kullanılıyor. Şimdi… Halk şiirlerimizde, atasözü ve deyimlerimizde, köylerimizde, Türk dünyasında kullanılan kelimeleri atmak veya unutmak millî birliğe aykırı olmaz mı? Neyse ki yaşayan dildeki sözleri atma konusu bugün kapanmıştır.

Öte yandan öz Türkçe akımı ile Türkçe birçok kelime de kazanmıştır. *Seçim, üretim, tüketim, uçak, sözlük, basın, yayın, yazıt, anıt, yakıt, bilgisayar, yazılım, donanım, batı, doğu, kimlik, kurgu, kurmaca…* Daha yüzlercesi. Ancak bunların çoğunun eski karşılıkları (*intihap, istihsal, istihlak, matbuat, mahrukat* vb.) zaten halkın diline işlemiş değildi. Üstelik bunlar Türk dilinin kurallarına uygun olarak türetilmiş kelimelerdi. 1980'den önceki kavga, halkın diline işlemiş, günlük hayatta sık kullanılan kelimeler üzerinde yapılıyordu.

Öz Türkçe hareketi içinde kural dışı üretilen kelimeler de vardı: *Bağımsızlık, özgürlük, kural,* önem, aşama… Elbette 1980 öncesi tartışmalarda bunların kural dışı olduğu da yazılıyordu. Bu kelimelerin bazıları, kural dışı olmalarına rağmen, bugün dilin malı olmuştur. Bütün dillerde "galat" denilen kural dışı kelimeler vardır. Türkçede bunlar o kadar çoktu ki 19. yüzyılda birçok galat sözlüğü yazılmıştı. Ancak galat denilen yanlış sözler, halkın bilinçsiz bir şekilde yanlış kullandığı ve zaman içinde yaygın hâle gelen sözlerdi. *Bağımsızlık, özgürlük, kural, önem* gibi sözler ise

bilinçli bir akımın sonucuydu ve tabii ki Türk Dil Kurumu veya bazı aydınlar tarafından türetilen yeni kelimelerde kurallara uygunluk beklenirdi.

1980'den önceki tartışmaların içinde ben de bulundum. Elbette yeni kelimelerin doğru türetilmesini istiyorduk. Ama dilin malı olmuş kelimelere dokunulmamasını da istiyorduk. Özellikle benim belirttiğim bir nokta vardı: **Bir kelimenin, bir dilin malı olduğunu köken değil, kullanım belirler.** Bu, genel bir dil bilimi kuralıdır. Bunun için çok somut bir örnek de veriyordum. İngilizce - Türkçe bir sözlükte *book* kelimesinin karşısında *kitap*, *pencil* kelimesinin karşısında *kalem* yazar. Sözlüğün adı İngilizce - Türkçe Sözlük olduğuna göre *kitap* da *kalem* de Türkçe kabul edilmektedir. Köken konusu, günlük dili değil, etimoloji denilen bilim dalını ilgilendirir.

Dil biliminin "köken" değil "kullanım" ölçütü, nasıl *kitap, kalem, şart, ihtiyaç* gibi kelimeleri Türkçe saymamızı gerektiriyorsa bugün de *bağımsızlık, özgürlük, kural, önem* gibi kelimeleri, yanlış türetilmiş olsalar da, dilin malı saymamızı gerektirir. O sebeple 1980'den önce itiraz ettiğim bu kelimeleri bugün ben de kullanıyorum. Burada çelişki görenlere "kullanım" ölçütünü tekrar hatırlatıyorum.

Epeyi yaygınlaştıkları hâlde bazı kelimeleri kullanmadığımı okuyucular fark etmiş olmalıdırlar. Mesela *olanak* ve *olasılık* sözlerini kullanmıyorum. Çünkü bu kelimeler yaygınlaşmıştır ama henüz anlamca oturmamıştır. Birçok aydın ikisini birbirine karıştırıyor. *Rağmen* yerine *karşın* kelimesini de kullanmıyorum. Çünkü bu kelime de anlamca oturmamıştır; *karşın*'ı pek çok aydın *mukabil* yerine kullanıyor. Oysa *mukabil*'in Türkçesi *karşılık*'tır.

Elbette Türkçe ve Türkçecilik konusu bitmez. Bugün de bu konuda birçok sıkıntımız var. Bugünün sorunlarına ve sıkıntılarına henüz gelmedim. İleride onlara da dokunacağım.

07.05.2007

HANGİ KELİMELER TÜRKÇEDİR?

Cumhuriyet tarihinde bir öz Türkçe - yaşayan Türkçe tartışması yaşanmıştır. Özellikle 1960-1980 yılları arasında bu tartışma çok şiddetlenmişti. Pek çok konuda olduğu gibi dil konusunda da aydınlar ikiye ayrılmıştı. İstisnaları olmakla birlikte, kendilerini milliyetçi veya muhafazakâr olarak kabul edenler yaşayan Türkçeci idiler. Buna karşılık -yine istisnalar olmakla birlikte- kendilerini solcu, sosyalist veya devrimci olarak kabul edenler öz Türkçeci idiler. 1980'den sonra bu tartışma gittikçe hızını kaybetti. Artık aydınlarımız bu konuda kavga etmiyor. Kullanılan dilde de belli ölçüde bir istikrar ortaya çıktı.

Fakat son zamanlarda bazı aydınların ve gençlerin konuyu yeniden tazelemeye çalıştıklarını görüyorum. Bazı çevrelerde yeniden, sadece öz Türkçe sözlerden oluşan denemelere girişiliyor. Herhangi bir zorlama olmadığı sürece elbette herkes ve her çevre istediği sözleri kullanabilmelidir. Bir yazarın veya şairin ilk defa kullandığı bir kelime toplumda genel kabul görürse dilin malı olur.

Bu tür denemeleri görünce, "Türkçe" kavramından ne anlaşılması gerektiği üzerinde durmak ihtiyacını duydum.

Dil bilimine göre bir kelimenin, herhangi bir dilin malı sayılması için o kelimenin, o dilin sahipleri tarafından kullanılıyor olması gerekir. Yani "köken" değil, "kullanım" esastır. Bu kuralı Türkçeye uygularsak, evde, sokakta, iş yerinde Türkçe konuşan insanların kullandığı her kelime, kökeni ne olursa olsun Türkçedir. Tabii birkaç kişinin veya bazı dar çevrelerin kullandığı kelimelerden bahsetmiyorum; çoğunluğun kullandığı kelimelerden bahsediyorum. Söz gelişi bu paragrafta kullandığım "*kelime, mal, sahip, taraf, sokak, insan, her, tabii, bazı, bahsetmek, paragraf*" kelimeleri kökence Türkçe olmamalarına rağmen Türkçenin malıdırlar, Türkçedirler.

Dil biliminin bu ilkesini açıklamak çok kolaydır. Elinize herhangi bir İngilizce - Türkçe sözlük alınız; "pencil, book, table" kelimelerinin Türkçe karşılıklarını arayınız; sırasıyla "kalem, kitap, masa" kelimelerini göreceksiniz. Yahut bir Fransızca - Türkçe sözlüğe bakınız; "crayon, livre, table" kelimelerinin Türkçe karşılıklarını arayınız; yine "kalem, kitap, masa" kelimelerini bulacaksınız.

Elinizdeki sözlüklerin adlarına bir daha bakınız; adlarının "İngilizce - Türkçe" veya "Fransızca - Türkçe" olduğunu göreceksiniz. Eğer "kalem, kitap, masa" sözleri Türkçe olmasaydı bu sözlükler İngilizcedeki, Fransızcadaki veya herhangi bir dildeki o kelimelerin Türkçe karşılıklarını "kalem, kitap, masa" diye verirler miydi?

Bir deneme daha yapalım. Mesela bir İngiliz'e "kalem, kitap, masa" kelimelerinin Türkçe karşılıklarını "yazgıç, betik, durut" diye öğretelim. Türkçeyi öğrendiğini düşünen İngiliz de İstanbul'a gelse ve "Ben betiklerimi yazgıçla durutta yazıyorum." diye bir cümle kursa bunu Türkler anlayabilir mi? Peki, Türklerin anlamadığı bir dile Türkçe diyebilir miyiz?

Tekrar söylüyorum. İnsanlar "yazgıç, betik, durut" gibi kelimeleri kullanmakta elbette serbesttir. Bu kelimeler zamanla çoğunluk tarafından kullanılmaya başlanabilir, böylece dilin malı hâline de gelebilir. Nitekim böyle kelimeler vardır. Mesela benim bu yazıda kullandığım "kural, ilke" gibi kelimeler böyledir. Üstelik bu kelimeler Türkçenin kurallarına aykırı olarak türetilmiş kelimelerdir. Ancak sözünü ettiğim dil bilimi ilkesi, "köken"e bakmadığı gibi "kural"a da bakmaz, "kullanım"a bakar. Nitekim 19. yüzyıl sonlarında yazılmış birçok "galat" (yanlış) sözlükleri vardı. Ölçünlü (standart) Türkçeyi kullanan insanlar, hiç düşünmeden bu sözlüklerdeki yüzlerce "galat" kelimeyi dillerinin malı olarak rahatça kullanıyorlardı. Bugün de özgün biçimleri "*mümkin, müşkil, mahabbet*" olan kelimelerin, "galat" sayılan "*mümkün, müşkül, muhabbet*" biçimlerini kullanmaya devam ediyoruz. Dil bilimine göre doğru biçimler artık bunlardır.

Türk'ü düşünmek, Türkçeyi düşünmek güzeldir. Türkçe için denemeler yapmak da güzeldir. Ama Faruk Nafiz'i anlamak, Şehriyar'ı, Bahtiyar Vahabzade'yi, Süleyman Çolpan'ı anlamak da güzeldir. Ve sanıyorum ki Türk'ü, Türkçeyi düşünenler için onları anlamak gereklidir de. Onların kullandığı kelimeleri Türkçe değildir diye dilden atarsak onları nasıl anlayacağız?

19.011.2017

TÜRKÇE NEDİR?

Sorunun cevabı açıktır: **Türkçe Türklerin kullandığı dildir.** Nasıl Fransızların kullandığı dile Fransızca, Arapların kullandığı dile Arapça denirse Türklerin kullandığı dile de Türkçe denir.

Yukarıdaki tanımda bulunan **"kullanmak"** kelimesi önemlidir. Ömer Seyfettin **"kullanmak"** anlamında **"tasarruf"** kelimesini kullanarak bunu şöyle anlatır: **"Lisan, kendi cezirlerinden değil kendi tasarruflarından mürekkeptir."**

Bugün için anlaşılması güç olan bu cümlede söylenen, bir genel dil bilimi kuralıdır. Ömer Seyfettin, dönemindeki Avrupa dil bilimini az çok biliyordu; bu cümleyi de oradan aldı. Bugünkü Türkçe ile şöyle: **"Dil, kendi köklerinden değil, kendi kullanımlarından oluşmuştur."**

Bu kuralın en açık tanığı dillerin sözlükleridir. Sözlükler dilde kullanılan bütün kelimeleri içine alır. Söz gelişi İngilizcenin büyük sözlükleri ***Redhouse*** veya ***Webster,*** İngilizce kökenli olmayan fakat İngilizcede kullanılan kelimeleri sözlük dışında bırakmazlar.

"Korona virüs dolayısıyla İstanbul vapur seferleri iptal edildi." Dil bilimine göre bu cümle Türkçedir. Kökenlere bakarsak sadece *dolayısıyla* ve *edildi* kelimeleri Türkçedir. Bir de *-leri* eki. Diğer kelimelerin tamamı alıntıdır. **Ancak kural evrenseldir; dili kökenler değil kullanım belirler.**

Yukarıdaki cümle başka hiçbir dilde bu şekilde kurulamaz. Her dil cümleyi kendi kurallarına göre kurar. İngilizce bilenler İngilizceye, Arapça bilenler Arapçaya, Rusça bilenler Rusçaya çevirip görebilirler. Sadece Türkçede bu cümle böyle kurulabilir.

İşte cümlenin İngilizcesi: "Istanbul ferry services are cancelled due to the corona virus." Bu cümle İngilizcedir; "Korona virüs dolayısıyla İstanbul vapur seferleri iptal edildi." cümlesi Türkçedir.

Tabii ki bugünkü Türkiye Türkçesinden söz ediyorum. **Dil bilimine göre dillerin sürekli olarak değişmesi de bir olgudur. Nitekim dil bilimi incelemelerinde eş zamanlı (synchronic) ve art zamanlı (diachronic) olmak üzere iki türlü yaklaşım vardır. Art zamanlı incelemelerde dilin tarihî gelişimi ele alınır.**

Ömer Seyfettin'in yazılarını yazdığı 1910'lu yıllarda *lisan, cezir, tasarruf* gibi kelimelerin kullanılması olağandı. Bugün, sıklığı daha çok olan *dil, kök(en), kullanım* kelimelerini tercih ediyoruz. Çok iyi bilindiği gibi Ömer Seyfettin, **"yeni lisan"** dediği dilde sadeleşme akımını başlatan adamdı. Bakınız, bu akımı başlatmak için Ali Canib'e yazdığı mektupta ne diyor: **"Geliniz Canib Bey, edebiyatta, lisanda bir ihtilal vücuda getirelim. Ah, büyük fikir! Sây, sebat ister."**

Bugünkü Türkiye Türkçesinde isteklerimizi, duygularımızı, düşüncelerimizi anlatırken bugünün dilini kullanırız. O anda dilimize, kalemimize geliveren kelimeleri kullanırız. Bunlar çoğunlukla sıklığı en fazla olan, en rahat anlaşılabilecek kelimelerdir. Tabii ki her insan kendi bilgi ve kültür birikimine, bulunduğu sosyal gruba göre kelimeler kullanır. Dil biliminde buna grup dili (sosyolekt) denir.

"Kullanım" ölçütüne göre alıntı kelimeler de, yeni yapılmış kelimeler de Türkçedir. Yani *kalem, can, radyo* da Türkçedir; *bağımsızlık, ilginç, kural* da Türkçedir. İngilizce - Türkçe veya Almanca - Türkçe sözlüklere bakarsanız söz konusu kavramların İngilizcesine, Almancasına Türkçe olarak bu karşılıkların verildiğini görürsünüz. Yani hiçbir iki dilli sözlük, kökenleri Türkçe değildir veya yanlış türetilmiştir diye bunları almamazlık etmez.

Elbette her şair ve yazar istediği kelimeyi kullanmakta serbesttir. Yazar ve şairler eserlerini yazarken çeşitli amaçlar güderler: Açıklık, duruluk, anlaşılırlık gibi. Bazı şairler veya hikâyeciler de tam tersine kapalılığı, belirsizliği tercih edebilirler. Ahmet Haşim'i hatırlayınız; o özellikle belirsizliğe vurgundu.

Bazı şairler de şiirlerindeki bütün kelimelerin köken bakımından Türkçe olmasını isteyebilirler. Bunun için güzel denemeler yapan şairler de vardır. Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun ***Çağlayanlar***'ındaki "Yakarış" da böyle bir mensur şiir denemesidir.

Anlatımda çalar (nüans) da çok önemlidir. Yazar ve şairlerin birçoğu kelime kullanırken onların ince farklarına, uyandıracakları çağrışımlara dikkat ederler. **Edebiyatta bediiliği sağlamanın bir yolu da çalar ve çağrışımları iyi kullanmaktır.**

Ben de köken bakımından Türkçe olan bazı kelimelerin yaygınlaşmasını istiyorum. Mesela Azerbaycanlı kardeşlerimizin ürettiği *çalar* sözünü kullanıyorum. Ama gördüğünüz gibi ayraç içinde de anlamını yazıyorum.

Güzel Türkçe için bence anlaşılırlık ve akıcılık yanında, çalar ve çağrışımlara, kelimelerin anlam yüklerine, üsluba da dikkat etmek gerekir.

05.04.2020

BENİM DİLİM

Benim dilim, yazılı metinleri, 8. yüzyıldan beri kesintisiz olarak sürüp gelen bir dildir. Benim dilim, Köktürk bengü taşlarının, eski Uygur şiirinin, *Kutadgu Bilig*'in, *Dîvânu Lugâti't-Türk*'teki atasözleri ve şiirlerin dilidir. Benim dilim, Oğuz Kağan Destanı'nın, Dede Korkut boylarının dilidir. Benim dilim, Ali Şir Nevâyî'nin, Babür Şah'ın, Ebülgazi Bahadır Han'ın, Mahdumkulu'nun, Abay'ın, Abdullah Tukay'ın, Çolpan'ın, Abdürrahim Ötkür'ün dilidir. Benim dilim, Molla Penah Vâkıf'ın, Âşık Elesger'in, Muhammed Sabir'in, Bahtiyar Vahabzade'nin, Şehriyar'ın, Bulud Karaçorlu Sehend'in dilidir.

Benim dilim, binlerce yıllık yazılı ve sözlü edebiyatımızın dilidir. Destanlarımızın, masallarımızın, halk hikâyelerimizin, türkülerimizin, manilerimizin, hoyratlarımızın, deyişmelerimizin, atasözlerimizin, bilmecelerimizin, deyimlerimizin dilidir.

Yunus Emre'den başlayıp Batı Türkçesinin şiirinden örnekler vererek dilimizi daha somut göstermenin zamanıdır. İşte Yunus Emre şiirlerinden birkaç parça:

Bir garip ölmüş diyeler / Üç günden sonra duyalar // Sensin dün ü gün endişem / Bana seni gerek seni // Varlık çün sefer kıldı / Dost andan bize geldi / Viran gönül nur doldu / Cihanım yağma olsun.

Türkçeyi çok seven arkadaşlarımız öz Türkçe konusunda genellikle Yunus Emre'yi örnek gösterirler. Ben de Yunus'u çok severim. Ancak *garip, sefer, nur* gibi Arapça; *endişe, çün, dost, viran, cihan* gibi Farsça kökenli kelimeleri kullandı diye ona sitem etmem. Çünkü Yunus'un dili benim dilimdir.

Fuzulî'nin ünlü beytini hatırlayalım:

Aşk imiş her ne var âlemde / ilm bir kîl ü kal imiş ancak.

Şimdi Fuzulî, niye *aşk* demiş, niye *âlem* demiş, niye *ilm* demiş diye, hele hele dedikodu demeyip de niye *kîl ü kal* demiş diye onu bir tarafa mı atacağım? Hayır, edebiyatımın bu büyük şairi benim övüncümdür; onun kelimelerinden bazılarını unutmuş olsam ve kullanmasam bile onları öğrenmek dil ve kültürüme karşı sevgimden doğan bir borçtur.

Pir Sultan Abdal'dan sadece bir beyit:

Hasret koydu bizi kavim kardaşa / Kâtip ahvalimi şaha böyle yaz.

Ah koca pir! Nedir bu *hasret, kavim, kâtip, ahval*? Sen bunların Arapça kökenli olduğunu bilmiyor musun? Ne yapacağız şimdi, Pir Sultan Abdal'ı böyle sorguya mı çekeceğiz? Bana sorarsanız, onun dili de benim öz dilimdir.

Ya Karacaoğlan?

Benim yârim gelişinden bellidir / Ak elleri deste deste güllüdür / Güzel seven yiğitler de bellidir / Melil mahzun gezer iller içinde.

Melil diyor, *mahzun* diyor ama ne kadar rahat bir söyleyişi var. *Yâr, deste* kelimeleri Farsçadan gelmiş diye bir kaygısı yok. Benim dilimin kelimeleridir, diyerek onları o kadar rahat kullanıyor ki! Karacaoğlan'ın kelimeleri elbette benim dilimin de öz kelimeleridir.

Gönüllerde hürriyet ateşini tutuşturan Namık Kemal'in şu ünlü marşına bakınız:

Yâre nişandır tenine erlerin / Mevt ise son rütbesidir askerin / Altı da bir, üstü de birdir yerin / Arş yiğitler vatan imdadına!

Nişan, ten, mevt, rütbe, asker, vatan, imdat… Namık Kemal, / *Altı da bir, üstü de birdir yerin* / deyip şiiri bırakacak mıydı? Başta Atatürk ve Ziya Gökalp olmak üzere nice büyük Türk'ü etkileyen Namık Kemal'den bu kelimeleri kullandı diye vazgeçebilir miyiz? Namık Kemal'in bugün kullanılmaya devam eden kelimeleri de benim dilimdir.

Mehmet Akif, her gün ciğerlerimizi doldura doldura okuduğumuz İstiklal Marşı'nda bakın, ne diyor?

Çatma, kurban olayım, çehreni ey nazlı hilal / Kahraman ırkıma bir gül! Ne bu şiddet bu celal? / Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helal / Hakkıdır Hakka tapan milletimin istiklal.

Kurban da, *çehre* de, *hilal, kahraman, helal, hak, millet* ve *istiklal* de benim dilimdir. Sadece Türkçe kökenli kelimeler kullanmayı Türkçülük / milliyetçilik sanan arkadaşlara Türk kültür, dil ve edebiyatından çok küçük örnekler verdim. **Kültürümüz, edebiyatımız, içinde bu tür kelimelerin bulunduğu yüz binlerce sayfadan oluşan büyük bir birikimdir. Bu büyük birikim bizimdir, Türk'ündür, Türk'ün öz malıdır. Ve biz bu birikimle de büyük bir milletiz.**

11.07.2020

CENGİZ DAĞCI MUCİZESİ

1920 Mart'ında Kırım'ın Gurzuf köyünde başlayan ve 2011 Eylül'ünün 22'sinde, saat 12.30 sıralarında Londra'da sona eren bir ömür. Kızıltaş köyünde ve Akmescit'te ilk ve orta öğrenim. 1938: Kırım Pedagoji Enstitüsü'ne giriş. 1940: Sovyet ordusuna alınma ve Ukrayna cephesinde Almanlara karşı savaş. 1941: Almanlara esir düşme. 1945: Esaretten kurtuluş ve Varşova'da Regina Hanım ile evlenme. 1946: Londra'ya yerleşme. 1953: Londra'da lokanta açma ve uzun süren bir lokanta işletmeciliği. 1956: Türkiye'de ilk kitabın yayımlanması.

Yukarıdaki satırlar, ilk bakışta, herhangi bir ömrün basit bir kronolojisi gibidir. Gerçi bu kronolojide farklı bir hayatın ipuçları da yok değildir. Bir Türk adı: Cengiz Dağcı. Sovyet ordusu, İkinci Dünya Savaşı, Nazilere esir düşme, Polonyalı bir hanımla evlilik, gurbette geçen bir ömür ve fakat Türkiye'de yayımlanan kitaplar. Dikkatli bir göz bu farklılıkları elbette yakalar; ama işte o kadar...

Mucizeyi anlamak için kitapları okumak gerekir. *Korkunç Yıllar*'ı, *Onlar da İnsandı*'yı, *Anneme Mektuplar*'ı ve hatıraları. Ve diğerlerini... Türkiye Türkçesiyle hiç öğrenim görmemiş bir insan. Türkçeyi 18 yaşına kadar sadece evinde duymuş. Ve sonra evindeki Türkçenin dünyasından da uzak kalmış. İşte mucize burada. Tahsilini görmediği bir ana dili, o dilin vatanından uzaklarda bu kadar güzel kullanabilmek. Hem de binlerce sayfalık destanlarla.

Destan kelimesini bilerek kullandım. Romanlar, özellikle yaşanan hayatları anlatan romanlar günümüzün destanlarıdır. Hele romanın yazarı destansı bir ömür sürmüşse.

Acaba bir Aydınlı, bir Zonguldaklı, bir Kırşehirli farkında mıdır? Kırım 1475-1774 arasında tam 300 yıl bizim için Aydın gibi, Zonguldak gibi, Kırşehir gibi bir yerdi. Tam 300 yıl aynı siyasi çatı altında beraber yaşadık. Sonra Ruslar girdi Kırım'a ve kırım girdi, kırgın girdi Kırım'a. Ak topraklar deyip nicesi İstanbul'a, İzmir'e, Eskişehir'e, Konya'ya koşup geldi. Fakat birçoğu da vatan toprağı deyip Kırım'da kaldı. Cengiz Dağcı ve nice Mehmetler, Mustafalar cephede Almanlarla savaşırken ve Nazi kamplarında işkence

görürken vatan Kırım'da kalan kadınlar ve çocuklar ve kart analar, kart babalar vagonlara bindirilip toprağından sökülmüş ağaçlar gibi söküldüler vatanlarından. Gece ile gündüzün birbirine karıştığı haftalarda vagonların kapıları sadece cesetleri dışarı fırlatmak için açıldı. 1500 yıllık Türk yurdu Kırım, 1944 yılının 18 Mayıs'ında, sabaha karşı birkaç saat içinde Türk'ten boşaltıldı. Nice destana konu olacak hadiseler 5-10 yıl içinde yaşandı Kırım'da. Anlatan olmasa, yazan olmasa bu destanları nereden bilebilirdik ki? Cengiz Dağcı belki de talihli idi. Yurduna dönebilseydi eğer, kardeşlerini, akrabalarını, dildaşlarını bulamayacaktı oralarda. Dağcı'nın böyle çok kahramanı var. Yurduna dönüp de sevdiklerini bulamayan kahramanlar. Yalnız kalan kurtlar gibi. Bilinç altlarının Ergenekon'unda yeniden üremek ve yeniden boşalan toprakları doldurmak isteyen kurt kahramanlar...

İkinci Dünya Savaşı için yüzlerce roman yazıldı ve belki romandan çok film yapıldı. Fakat o romanları, o senaryoları yaşayanların hiçbiri Cengiz'in yaşadığını yaşamadı. Hiçbiri vatanını sömüren bir ordu için savaşa yollanmadı. Hiçbiri iki cepheyi birden yaşamadı. Hiçbiri uğruna savaştığı orduların, kendi kardeşlerini, kendi akrabalarını topraklarından söküp attığını öğrenmedi. Hiçbiri yıllar süren gurbette, millettaşlarından boşaltılmış vatanını böyle özlemedi. Bunları Cengiz Dağcı yaşadı ve yazdı.

Dağı taşı konuşturdu, ağacı suyu konuşturdu, cansız nesnelere hayat suyu içirdi, can verdi onlara. Gurzuf'a, Kızıltaş'a, Ayı Dağı'na, Yalta'ya. Evlerinin duvarlarıyla konuştu, atalarının ruhlarıyla konuştu. *Onlar da İnsandı*'yı, *O Topraklar Bizimdi*'yi okurken ata ruhları indi semadan ve ruhlarımızı ziyaret etti. Gözlerimizden perde kalktı. Nice canlar, nice hayatlar gördük Bahçesaray'dan Akmescit'e, Gözleve'ye giderken. Sadık Turan Nazi kamplarından baktı, biz İzmir'den, İstanbul'dan. Safiye öğretmenin güzel ve berrak yüzündeki elemi seyrettik. Cengiz Dağcı'yı okumadan hiç kimse bu destanı anlayamaz ve Cengiz Dağcı'yı okumayan bir Türk bir yanı eksik bir Türk'tür vesselam.

28.09.2011

ŞEHRİYAR

"Ülkenin içinde bulunduğu şu kara günlerde şiir ülkesine gidip şiirin güzel havasını teneffüs etmek ve ruhları yıkamak güzel olur. Kara, kapkara tepelerde dolaşmaktansa yeşil, yemyeşil ovalara uzanmak yeğdir." dedim ve Bursa'ya uzandım. Türk Ocağı'nın Bursa Şubesi her yıl bir Türk büyüğünü anıyor. Türk Ocağı ve Uludağ Üniversitesi birlikte. Ocak Başkanı Selçuk Kırlı ile üniversitenin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanı Alev Sınar Uğurlu el ele vermişler, bir güzel program hazırlamışlar. Azerbaycan'ın kuzeyinden, güneyinden, Türkiye'nin muhtelif şehirlerinden bilim adamları, uzmanlar geldiler; iki gün boyunca Şehriyar'ı anlattılar, Şehriyar'ı dinlettiler. Azerbaycan olur, Şehriyar olur da musiki olmaz mı? Cem Gürdal ile Çiğdem Gürdal ve takımları da bir akşamımızı musiki ile doldurdular: *Size selam getirmişem; Hoş gelişler ola Mustafa Kemal Paşa; Türk'üm, ne mutlu bana…* Eğer sonuncu parçayı bugüne kadar dinlemediyseniz youtube'dan bulup Gürdalların sesinden lütfen dinleyiniz. Sözleri Halil Soyuer'in, bestesi Yıldırım Gürses'in. Türk deyince, Atatürk deyince insanlar, salonu dolduran o gençler nasıl da coşuyorlar Allah'ım!

Gelelim Şehriyar'a. Haydar Baba'ya Selam şiirini acaba hâlâ bilmeyen var mı?

Heyderbaba, ildırımlar şahanda / Seller sular şakgıldayıp ahanda / Gızlar ona saf bağlayıp bahanda / Selam olsun şövketize elize / Menim de bir adım gelsin dilize.

Şahanda, ahanda, bahanda derken h'leri Anadolu'da olduğu gibi biraz sızdırarak okuyun. Heyderbaba, Şehriyar'ın köyündeki bir dağın adı. Şehriyar çocukluğunu hatırlıyor. Yıldırımlar çaktığı, seller sular şakır şakır aktığı zaman kızlar da dağa karşı saf tutup bakarlarmış. Dağa sesleniyor şair: Şevketinize, elinize (halkınıza) selam olsun; benim de adım dilinize gelsin, beni de hatırlayın.

Türkçe kitap basmanın yasak olduğu, basılan kitapların yakıldığı 1950'lerin başında Güney Azerbaycan'da Şehriyar'ın bu şiiri yayımlandığı zaman âdeta bir kasırga koptu, bir ihtilal oldu. Güney Azerbaycan'ın aydınları, ziyalıları başlarını gururla

kaldırdılar; "Bizim de şiirimiz var, bizim de büyük şairimiz var." dediler. Çünkü Şehriyar, Farsça yazdığı şiirlerle bütün İran'ın en büyük şairlerinden biri olarak tanınıyordu ve ona "günümüzün Hâfız'ı" diyorlardı; onu Fars edebiyatının en büyük şairlerinden Hâfız-ı Şîrâzî ile eş tutuyorlardı. İşte böyle bir şair şimdi annesinin diliyle söylüyordu. Yalnız Güney'de değil Kuzey Azerbaycan'da da, Türkiye'de de, hatta Irak Türkleri arasında da bu şiir büyük ses getirdi. Onlarca şair Haydarbaba'ya nazireler yazdı. Nazirelerden birini dinlemek isterseniz youtube'a Esat Kabaklı Göllübağa Selam yazınız, Kabaklı'nın sesinden ve sazından, bir insan doğduğu yerlere nasıl hasret duyarmış, dinleyiniz. Biraz musiki, biraz şiir… Eminim, içinize bir ferahlık gelecektir. Şehriyar'ın bütün şiirlerini okumak istiyorsanız Yusuf Gedikli'nin "Şehriyar ve Bütün Türkçe Şiirleri" kitabını bulmalısınız.

Türk'ün dili tek sevgili - istekli dil olmaz / Özge dile gatsan, bu asil dil asil olmaz.

Tek, "gibi" demek, özge de "başka". İnsan diline olan sevgisini bu kadar mı sade anlatabilir! "Başka dile katma bu dili; katarsan asaleti bozulur."

Türki vallah, analar ohşağı, laylay dilidir / Derdimi men bu devâ ile müdâvâ eledim.

Türki "Türkçe", *ohşag* "sevip okşama", *laylay* "ninni", *müdâvâ elemek* "tedavi eylemek" demek. İnsan diline bu kadar mı sevgi duyar! "Türkçe, annelerin yavrusunu sevip okşaması" gibi bir şey. Üstelik insanın hastalığını da tedavi ediyor. Gerçekten de Şehriyar, 1940'larda yakalandığı ruh bunalımlarından, ümitsizliklerden ve ıstıraplardan annesinin Türkçe söylediği türküler ve masallar sayesinde kurtulmuş, Türkçe ile tedavi olmuş.

Şehriyar ve şiirleri hakkında daha fazla bilgi Gedikli'nin kitabında. Şehriyar ve genel olarak Azerbaycan edebiyatı hakkında bilgi edinmek istiyorsanız Yavuz Akpınar'ın *Azerî Edebiyatı Araştırmaları* (Dergâh Yayınları) kitabına bakmalısınız.

13.11.2016

AH BAHTİYAR MUALLİM!

Daha söyleyecek sözün yok muydu? Bitmiş miydi yüreğinin feryadı? Türklükle çarpan yüreğin feryadı biter mi? Fakat seninki öyle böyle bir feryat değildi ki!... Seninki asırlara seslenen bir dildi. Türk'ün geçmişine de geleceğine de bugününe de...

Bizim uca dağların sonsuz azametinden,
Yatağına sığmayan çayların sonsuz hiddetinden,
Bu torpagdan, bu yerden,
Elin (halkın) bağrından kopan yanıklı nağmelerden,
Güllerin renklerinden, çiçeklerin iyinden (kokusundan)...
Düşman üstüne cuman (atılan) o Kırat'ın nalından

yaratılmış bir dildi senin dilin. Ah Bahtiyar Muallim, bu dili susturmak oldu mu? Bu yürek artık çarpmayacaksa kim bizi "od kimi (ateş gibi)" yandıracak; kim bizi "su kimi" söndürecek? Yadında mı Bahtiyar Muallim, bir şair senin için "derisi soyulmuş yürek gezdirir" demişti. İndi (şimdi) biz derisi soyulmuş yüreği bir daha nereden bulacağız? Milletin ağrısını, toprağın sızısını ânında yüreğinde duyan şairi hardan tapacağıg (nereden bulacağız)? Bir şiirinde "Şam (mum) eger yanmırsa, yaşamır demek / Onun da hayatı yanmağındadır" diyordun. İndi biz de "Şair eğer yazmıyorsa, yaşamıyor demek / Onun da hayatı yazmasındadır" mı diyeceğiz? Peki ama milletin derdini bundan böyle kim yazacak? Uzaktan o efsunlu sesini duyar gibiyim: "Milletin evlatları bitti mi aziz kardeşim Ercilasun?"

* * *

Bahtiyar Vahapzade'nin şiirleriyle 1972'de tanışmış olmalıyım. Saadet Çağatay'ın *Türk Lehçeleri Örnekleri* kitabının ikinci cildinde üç şiiri yer alıyordu: Ana Dili, Kâğızlar (Kâğıtlar), Bize Öyle Gelir ki. İki cilt hâlindeki seçme şiirlerini 1976'da, ABD'de Washington Üniversitesinin kütüphanesinde gördüm ve fotokopi yoluyla kitapları edindim. *Milli Eğitim ve Kültür* dergisinin Mart 1979 sayısında Vahapzade'yi tanıtan bir yazı yazdım. Aynı yıl Yavuz Akpınar'ın *Bahtiyar Vahabzade - Şiirler* adlı

kitabı Ötüken Yayınları arasında çıktı. 1980'lerin başında Ahmet Schmide de, *Türk Edebiyatı* dergisinde Vahapzade'nin bazı şiirlerini yayımlamaya başladı. Vahapzade ile artık mektuplaşıyorduk. Eserlerini bana gönderiyordu. 1981'de çıkan *Payız (Güz) Düşünceleri* adlı kitabı hakkında da *Türk Edebiyatı* dergisinin Nisan 1982 sayısında "Vahabzâde'nin Şiirleri Arasında" başlıklı bir yazı yazmıştım. 1980'lerde Vahapzade artık Türkiye'de de tanınan bir şair olmuştu. Gerçi 1950'lerde *Varlık* dergisine gönderdiği bir yazı çok önceleri dikkatimizi çekmişti. "Yel Kayadan Ne Aparır?" başlıklı yazıda, İsmet Zeki Eyüboğlu'nun Fuzulî'nin edebiyat derslerinde okutulmasının lüzumsuzluğu üzerine yazdığı bir yazıya cevap veriliyordu. Yani, bağımsız Türkiye'de Türk kültürüne yapılan bir saldırı, bağımlı ve sosyalist Azerbaycan'dan şiddetli bir tepkiyle karşılaşmıştı. Vahapzade'nin 1970'li yıllarda Türkiye'ye yaptığı seyahatler resmî heyetler içinde oluyordu ve o sıralarda daha çok Türkiye'nin sosyalist şair ve yazarlarıyla teması vardı.

Bahtiyar Vahapzade ile ilk defa 1988 yılında yüz yüze görüştük. Orhan Şaik Gökyay, Bahaeddin Ögel, Zeynep Korkmaz, Osman F. Sertkaya, Saim Sakaoğlu, Fikret Türkmen gibi bilim adamlarıyla Dede Korkut konulu Türk-Sovyet Kollokyumu için Bakü'ye gitmiştik. Vahapzade rahatsızdı ve sanatoryumda yatıyordu. Sovyetlerde henüz ilmî bir programın dışına çıkacak kadar serbestlik yoktu. Fakat ben rahmetli Aydın Memmed sayesinde programı deldim ve sanatoryuma giderek Vahapzade ile birkaç saat görüştüm. Başhekimin de katıldığı görüşme unutulmaz bir edebiyat sohbeti idi. Bakü'den ayrılırken Vahapzade, rahatsızlığını bir yana koyarak Türk heyetini uğurlamaya gelmişti. Kocaman bir paketi ellerime tutuşturdu. Paketten çıkan kocaman duvar saati hâlâ evimin duvarında. Fakat paketten daha önemli bir hatıra o zaman beynime kazınmıştı. Vahapzade, "*Bozkurtların Ölümü*'nü okudum; Atsız böyük yazıcı" demişti bana. Onun bu fikri sözde kalmadı. "Özünü Kesen Kılıç" adlı piyesinde, Atsız'ın *Bozkurtlar* romanıyla Türk literatürüne kazandırdığı Kürşad ihtilalini işledi. 1990 Ocak'ında Rus tankları Bakü'yü çiğner ve Azerbaycan yiğitleri paletlerin altında şehit olurken Türkiye televizyonları, olayların dehşetini Vahapzade'nin sesinden duyurdular. Bizi de

yollara düşüren; Ankara, Kırıkkale, Kayseri meydanlarında, alnımızda kara bantlarla Kızıl Rusya'nın hunharlığını protesto ettiren, kürsülerden gırtlağımızı patlatırcasına "Selam Darağacı" şiirini haykırtan hiç şüphesiz olayların yanı sıra Vahapzade'nin canhıraş sesi idi. Şimdi de "Kanlı Yanvar" yazıp internete girenler o sesi duyabilirler. 1990'ın Türkiye'sinde bütün televizyonlarımızda Vahapzade'nin sesi duyulurken 2009'un Türkiye'sinde onun ölümünün neredeyse hiç yankı bulmaması ne acı bir tezattır. Türkiye'yi bu hâle getirenler utansın mı desem, baht utansın mı desem!

Türk dünyasının büyük şairi önünde, Türklüğün vicdanı önünde saygıyla eğiliyorum. Ruhu şad, yeri uçmak olsun!

18.02.2009

KOSOVA'DA TÜRKLER VE TÜRKÇE

Şimdi bağımsız bir cumhuriyet olan Kosova, 1389-1912 yılları arasında tam 523 yıl Türklerin idaresinde kalmıştı. 1389'daki Birinci Kosova Savaşı, Osmanlı Türklerinin Balkanlardaki en önemli savaşlarından biriydi. Murad Hüdavendigâr'ın şehadeti pahasına kazanılan bu zaferden sonra Balkanların büyük bir kısmı kesin şekilde Türk toprağı hâline gelmişti. Birinci Murad'ın Priştine'deki kabri, 500 küsur yıllık Türk hâkimiyetinin mübarek bir timsali gibi bugün de o topraklarda bütün uhreviyeti ve haşmetiyle durmaktadır. 1912'deki meş'um Balkan Savaşı'ndan sonra birçok Balkan toprağı gibi Kosova da elimizden çıktı.

Sırplarla Arnavutlar arasındaki kanlı savaşlardan sonra, 1999 yılında NATO'nun müdahalesiyle Kosova, Birleşmiş Milletler yönetimine girmiş, 17 Şubat 2008 yılında da bağımsız bir ülke olmuştur.

Yaklaşık olarak 11.000 kilometrekarelik bir alana sahip olan Kosova'nın nüfusu 2011 sayımına göre 1.739.835 kişiden oluşmaktadır. Nüfusun %93'e yakın kısmı (1.616.869 kişi) Arnavut'tur. Ülkede %1,58 oranında Boşnak (27.533 kişi), %1,47 oranında Sırp (25.532 kişi), %1,08 oranında Türk (18.738 kişi) bulunmaktadır. Nüfusun %95,61'i (1.663.412 kişi) Müslüman'dır.

Kosova'nın yedi vilayeti vardır: Priştine, Prizren, İpek, Mitroviça, Gilan, Yakova, Ferizovik. Priştine, ülkenin başkentidir. Prizren, Türklerin en yoğun olarak yaşadıkları vilayettir. Osmanlı döneminde en çok divan şairinin yetiştiği yerlerden biridir. Şehir bugün bile tipik bir Osmanlı şehri görünümündedir. İpek, Mehmet Akif'in baba yurdudur.

18 küsur binlik nüfuslarına bakarak Kosova'daki Türkleri önemsiz saymamalıdır. Orada çok canlı bir Türk varlığı bulunmaktadır. Diliyle, edebiyatıyla, musikisiyle, görenek ve gelenekleriyle Türk kültürü Kosova'nın vazgeçilmez bir unsurudur. 60 küsur yıldır Prizren'de faaliyet gösteren Doğru Yol Türk Kültür ve Sanat Derneği, bütün millî günleri kutlamakta, çocuklara Türk kültürünü öğreten kurslar açmakta, sık sık düzenlediği konserlerle Türk musikisinin büyüsünü ruhlara ve beyinlere

sindirmektedir. Diyebilirim ki Kosova'daki her Türk öğretmen bu derneğin gönüllü çalışanıdır.

Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü de Kosova Türklüğünün önemli kurumlarından biridir. Bölüm 1988 yılından beri öğretim ve araştırma faaliyetlerini yürütmekte ve Türkoloji uzmanları yetiştirmektedir.

Önemli kurumlardan biri de 2000 yılında Nimetullah Hafız tarafından kurulan Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi (BAL-TAM)'dir. Dil Profesörü Dr. Nimettullah Hafız ve Eski Türk Edebiyatı Profesörü Dr. Tacida Hafız'ın gayretleriyle milletlerarası bir bilim kuruluşu hâline gelen BAL-TAM, milletlerarası sempozyumlar ve seminerler düzenlemekte ve *BAL-TAM* adlı ilmî bir dergi yayımlamaktadır.

Ve nihayet önemli bir Kosovalı Türk'ten bahsedeceğim. Dr. Taner Güçlütürk. Kosova Cumhurbaşkanlığı Danışma Konseyi üyesi ve Resmî Diller Çalışma Grubu Başkanı. Yugoslavya döneminde Arnavutça ve Sırpça ile birlikte Kosova'nın resmî dillerinden biri olan Türkçe, Birleşmiş Milletler yönetimi sırasında resmiyetten kaldırılmış, 2006 yılındaki bir yasa ile de Türkçenin kullanımı belediyelerin insafına terk edilmişti. Bunun sonunda da 2012 yılında Türkçenin resmî kullanımı neredeyse tamamen ortadan kalkmıştı. Güçlütürk'ün ısrarlı ve sürekli çalışmaları sayesinde Türkçe 2015 yılında yeniden resmî statü kazandı. Şu anda Türkçe Prizren'de resmî dil; Mitroviça, Vıçıtırın, Gilan ve Priştine belediyelerinde "resmî kullanımdaki dil" statüsüne sahiptir. Elbette bu neticede, Dr. Taner Güçlütürk ile birlikte Kosova'daki aydınların, şair ve yazarların da önemli rolü bulunmaktadır.

Türk olmak kolay değildir. Hele Kosova'da, Kırım'da, Irak'ta, Suriye'de, Doğu Türkistan'da Türk olmak hiç kolay değildir. Ancak her Türk toprağında bu milletin asil ve şerefli evlatları vardır. Ve onlar biliyorlar ki **Türk olmak bir şereftir.**

31.01.2016

DİL KULLANIMI

İnsanlarımız dile bir hayli meraklı. Ancak bu merak daha çok kelimelerle sınırlı. Hatta diyebilirim ki kelimelerle de değil kelimelerin kökeniyle sınırlı. Oysa dil, kelimelerden çok ileri bir kavramdır.

Dil, kelimeler ve onların kökenlerinden ibaret bir olgu değildir. Kelimeler de onları meydana getiren seslerden ve kökenlerden ibaret değildir. Bir söz, ses yapısı ve anlamıyla birlikte kelime olur. Anlamı olmayan lakırdılar sadece ses yığınıdırlar. Modern dil biliminin kurucusu Saussure (Fransız olduğu için Sosür okumak gerekir, Sasür değil.) kelimelerin ses yapısı için "gösteren", anlamı için "gösterilen" terimlerini kullanır. Gösteren ve gösterileni de bir kâğıdın iki yüzüne benzetir. İki yüzü olmadan kâğıt olamayacağı gibi ses ve anlam olmadan da kelime olmaz.

Anlam da çok yüklü bir kavramdır. Sözlüklerde bazı kelimelerin anlamları birkaç sahife tutar. Alt anlamlar, mecaz anlamlar, belli kullanımlarda görülen anlamlar… Kaldı ki sözlüklerde verilen anlamlar o kelimenin bütün kullanımlarını içine almayabilir. **Anlam yanında kelimelerin, toplumun görüp geçirdiklerinden, tarihlerinden gelen çağrışım yükleri de vardır. Söz gelişi "gazi" kelimesi düz olarak "gaza yapan" demektir. Ancak "gazi"nin bundan çok daha fazla çağrışımları olduğu muhakkaktır.**

Dili sadece kelimeler olarak düşündüğümüz zaman dahi ilk akla gelen anlamlar ve kökenlerle yetinemeyiz. Kelimelerin taşıdığı tarih yüklerini ve kullanıma göre değişen ince anlam farklarını da dikkate almak zorundayız. Üslup sahibi şairler ve yazarlar çağrışımlara ve çalarlara (nüanslara) dikkat ederler.

Dil, kelimelerin birbirleriyle ilişkilerinden doğan karmaşık bir düzendir. Bu cümlede "karmaşık" kelimesini ilk anlamıyla kullanmadım; alt anlamlarından biri olan "anlaşılması güç, sofistike" anlamıyla kullandım. "Düzen" kelimesinin de birçok anlamı var. Bu cümlede düzeni "sistem" anlamında kullandım.

Evet dil, son derece karmaşık bir düzendir. Kelimeler nasıl sıralanacak, nasıl bir araya getirilecektir? Hangi kelimeler hangi kelimelerle, nasıl ilişki kuracaktır? Anlatılmak istenen, en iyi şekilde nasıl ifade edilebilir? Bütün bu sorulara cevap vermek üzere uzmanlar cilt cilt gramer ve kompozisyon kitapları yazarlar.

Bilim adamları, daha önce göze çarpmayan bir özelliği, bir kullanımı göstermek üzere özgün araştırma yazıları kaleme alırlar. Bir dil üzerindeki araştırmaların sayısı binleri, hatta on binleri bulur; yine de araştırmaların sonu gelmez. Çünkü dil, sanılandan çok daha karmaşık bir sistemdir.

Türkçe uzun bir geçmişi olan ve milyonlarca insan tarafından kullanılan bir dildir. Dolayısıyla kelimelerin anlam yükleri, çağrışımları ve çalarları çok fazladır. Dilimiz, on binlerce yazar ve şair tarafından işlenmiş üslup özelliklerine de sahiptir. Bunlara atasözlerinin, deyimlerin, efsane, masal, halk hikâyesi, türkü, mani gibi sözlü ürünlerin üsluplarını da katmak gerekir. Bugünün yazar ve şairi bütün bu yazılı ve sözlü birikimden yararlanmalıdır.

Yunus Emre'nin, Fuzulî'nin, Nedim'in, Ahmet Haşim'in üsluplarını düşününüz. Bir de Dede Korkut boylarındaki üsluba bakınız. Hüseyin Rahmi Gürpınar'ı veya Ömer Seyfettin'i okuyunuz. Bunlara karşılık Sait Faik'in hikâyelerinde dinleniniz. Yahut da Naki Tezel'in derlediği masallarımızdaki üsluba bakınız. **Türkçe, böyle yüz binlerce metinlik bir birikime sahiptir.**

Şimdi… Elimizde yazılı ve sözlü böyle bir birikim varken yeni kavramlarda niye güçlük çekelim? Yeni kavramlarla dili kullanmada niye sıkıntı yaşayalım? Niye kendimizi ***mail, like, selfi*** gibi üç beş kelimeye hapsedelim? Hiç şüphesiz teknolojiden kaçamayız. Fakat onların getirdiği kavramlara hâkim olabiliriz. ***"E-posta / elmek, beğen, özçekim"*** diyebiliriz. Nitekim diyenler var. Ne güzel!

Ancak tekrar hatırlatmalıyım. Dil, üç beş kelimeden ve onların kökenlerinden ibaret değildir. Dil, koca bir dünyadır; bir milletin dünyaya bakışı, evreni algılayışıdır; büyük ve zengin bir hazinedir. Dile ve Türkçeye sevdalı bir insan her şeyden önce bu hazineyi mümkün olduğu kadar çok özümsemelidir. Dede Korkut'u, Evliya Çelebi'yi, Reşat Nuri'yi, Peyami Safa'yı sindirmelidir. Bunları sindirmiş olan bir Türk zaten o üç beş kelimeye takılıp kalmaz; onların ve daha nice yabancı kavramın hakkından gelir.

Bugünkü sıkıntımız, dilimizin kendisinden gelmiyor. İnsanlarımızın söz varlığının yoksul olmasından ve dil kullanımındaki savrukluğundan ileri geliyor. Kendimizi dile meraklı, Türkçeyi seven insanlar olarak niteliyorsak zengin birikimimizden yararlanmak ve dilimizi düzgün kullanmak boynumuzun borcu olmalıdır.

07.06.2020

ÖLÇÜNLÜ (STANDART) TÜRKÇE VE AĞIZLAR

Ölçünlü dil, bir ülkenin eğitim ve öğretim kuruluşlarında, resmî yazışmalarında, basın yayın, hukuk ve edebiyat alanlarında kullanılan, sosyal sınıflara ve mahalli ağızlara bağlı olmayan dil türüdür. Yeni ortaya çıkan ölçünlü diller çoğunlukla belli kurulların çalışmalarıyla oluşturulmuştur. Uzun tarihî geçmişi olan ölçünlü diller ise tabii bir şekilde oluşurlar. İngilizce, Fransızca, Rusça, Farsça, Arapça gibi diller böyledir. Tabii oluşum genellikle ülkenin siyasi ve kültürel merkezinin ağzına dayanır.

Türkiye Türkçesinin ölçünlü dili de yüzyıllar önce tabii bir şekilde oluşmuştur. Ülkemizin siyasi ve kültürel merkezi olan İstanbul'daki konuşma dili 18. yüzyılda son biçimini almış ve ölçünlü dil bu biçim üzerine kurulmuştur. Aslında 18. yüzyıldan önce de İstanbul ağzına dayalı ölçünlü dilimiz vardı. Fakat o dönemdeki İstanbul ağzı biraz farklıydı. Bugün kullandığımız biçim, İstanbul Türkçesinin 18. yüzyılda aldığı biçimdir.

Bir dilin tarihî dönemlerini, lehçe ve ağızlarını birbirlerinden ayıran asıl unsurlar, kelimeler değil, ses ve biçimle ilgili unsurlardır. Dönem ve ağızları "Bu dönemde, bu ağızda bu kelimeler; diğer dönem ve ağızda şu kelimeler kullanılır." diyerek ayırmıyoruz. *Binmek - minmek, vurmak - furmak, geldi - celdi, oldu - oldi* gibi ses farklılıkları, *gelürsiz - gelirsiniz, geliyor - geliyoru - geliya - geliy, alıcâz - alcez* gibi biçim farklılıkları, dönemleri ve ağızları birbirinden ayırır. Ses ve biçim farklılıklarıyla örtüşen kelime ayrılıkları varsa onlar da ölçütlere dâhil edilebilir. Fakat esas olan ses ve biçim farklılıklarıdır.

Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinin İstanbul ağzına dayanması demek ses ve biçim bakımından İstanbul ağzına dayanması demektir. Ölçünlü dilde ve onun dayandığı İstanbul ağzında *gelmek* fiilinin şimdiki zamanı *geliyor* biçimindedir. *Geliyoru,* bazı Akdeniz ve Orta Anadolu ağızlarının, *geliya* Bartın ağzının, *geliy* Gaziantep ağzının şimdiki zamanıdır. O biçimler, o ağızlar için doğru, ölçünlü dil içinse yanlış biçimlerdir.

Eğitim ve öğretim kuruluşlarında, resmî yazışmalarda, basın yayın, hukuk, edebiyat gibi alanlarda ölçünlü dilin kullanılması

ülkede dil birliğini sağlar. Herkes kendi bölgesinin ağzını esas almaya kalkarsa dil birliği bozulur ve bir karmaşa doğar. Yüzyıllardan beri yüz binlerce kitapta, milyonlarca tirajlık gazetelerde, günün 24 saati radyolarda ve televizyonlarda kullanılan bir ölçünlü dile sahip olmak Türkiye Türkleri için bir avantajdır.

Ağızların hiç mi önemi yok? Öncelikle bu bir önemlilik önemsizlik konusu değildir. **Ölçünlü dil gibi ağızlar da tabii bir şekilde oluşmuştur ve her biri bir vakıa, bir gerçekliktir.** Önem konusuna gelince.

Bütün dillerin ağızları dil için bir zenginlik kaynağıdır. Ölçünlü dilde bulunmayan birçok ses ve biçim özellikleri, birçok kelimeler ağızlarda bulunur. Bunlar bir dilin gelişimini izlemek için bulunmaz malzemelerdir. Ağız kelimeleri, ölçünlü dilde bulunmayan kavramlar veya çalarlar (nüanslar) için değerli kaynaklardır. Ölçünlü dilin yetkin kullanıcıları, ağızlardaki kelimelerden yararlanıp üsluplarına zenginlik ve renk kazandırabilirler.

Yaygınlaşmış olan şöyle bir düşünce de var: Anadolu ağızları Türkçenin eski ve özgün biçimlerini daha çok korumuşlardır. Bu düşünce doğru değildir. **Tam tersine ölçünlü diller daha muhafazakârdır.** Söz gelişi kalın ünlülü kelimelerin başında bulunan *k,* Anadolu ağızlarının çoğunda *g* olmuştur. *Goyun*, *gadın, galdı, goydu* gibi. Bu örneklerde asli olan *g* değil *k*'dir. *Geliya, geliy, celeyi* gibi örnekler de asli biçimden çok uzaktır; *geliyor*, asli biçim olan *geleyorur*'a daha yakındır.

Tabii ki ağızlarda da saklanmış eski ve özgün biçimler, kelimeler vardır. Mesela, yanlış olarak nazal *n* denilen, g gibi damaktan çıkan *ŋ (= ñ)* birçok Anadolu ağzında vardır. Bu ses İstanbul Türkçesinde diş *n*'si olmuştur. Yani *ŋ* aslidir; *n, ŋ*'den çıkmıştır.

Ölçünlü dili kullananlar da şu veya bu ağzı kullananlar da bizim insanlarımızdır. Roman, tiyatro, film gibi sanat eserlerinde kahramanları, bölgelerinin ağızlarıyla konuşturmak tabiidir. **Ancak bir ülkenin eğitim sistemi ve yayın organları, bütün insanları ölçünlü dilde birleştirmeye çalışır. Bu, hem millî birlik için hem de sağlam bir iletişim için gereklidir.**

08.12.2019

DİL - LEHÇE - ŞİVE

1. Dil biliminde dil ve lehçeyi birbirinden ayıracak kesin bir ölçüt yoktur. En çok başvurulan "karşılıklı anlaşılabilirlik" ölçütü de kesin değildir. Ölçütün kendisi de uygulama yöntemi de tartışmalıdır. A dili ile B dili arasında ve B dili ile C dili arasında anlaşılabilirlik varsa, fakat A dili ile C dili arasında yoksa A ve B'ye aynı dil C'ye ayrı dil denemez. Bu, en basit matematik kuralına aykırıdır. Çünkü **A=B, B=C** ise **A=C** olur. Ayrıca anlaşılabilirlik ölçütünün hayatın içinde değil kâğıt üzerinde uygulanması da sorunludur.

2. Dil, lehçe, şive gibi terimlerin kullanılmasında siyasi anlayış ve tutum göz ardı edilemez. Birçok Slav dili arasında anlaşılabilirlik oranı yüksek olduğu hâlde bu Slav dillerini kullanan ülkeler kendi dillerini ayrı dil kabul ederler. Buna karşılık Çin içinde kullanılan Mandarin ve Kanton arasında anlaşılabilirlik oranı çok düşük olduğu hâlde Çin, onları ayrı diller olarak kabul etmez.

3. Çeşitli Türk boylarının konuşma dilleri, Çarlık döneminde teşvik ve telkinlerle, Sovyet döneminde merkezî kararlar ve zorlamalarla yazı dili hâline getirilmiş ve her birinin ayrı dil olduğu oradaki Türklere kabul ettirilmiştir. Bugün Kazak, Kırgız, Özbek vb. Türk toplulukları, Türkçe deyince sadece Türkiye Türkçesini anlamakta; kendi dillerini ayrı diller olarak kabul etmektedir. Bu olgu, oradaki Türklerin serbest iradeleriyle değil Moskova'nın iradesi ile ortaya çıkmıştır.

4. Türkiye Cumhuriyeti, Sovyet hâkimiyeti altında kalmamıştır. Dolayısıyla Türkiye'de, Moskova'da belirlenen dil siyasetine uyulmak mecburiyeti de olmamıştır. Türkiye'de en az Ahmet Vefik Paşa'dan beri **lehçe** terimi kullanılmaktadır. Ahmet Vefik Paşa, Türk dilinin batıdaki koluna **lehçe-i Osmânî,** doğudaki koluna **lehçe-i Çağatayî** der. Şemseddin Sami'nin *Kamûs-ı Türkî*'sinde de böyledir. Türkiye'de bugün de Türk dilinin kolları için **lehçe** ve **şive** terimleri kullanılmaktadır.

5. **Lehçe** ve **şive** terimlerinin günlük dilde başka anlamlarının bulunması, terim olarak onların Türk dilinin kollarını ifade etmelerine engel değildir. **Çok anlamlılık,** dilin en önemli olgularından biri olduğu gibi dil biliminin de en önemli konularından biridir. Terimlerde tek anlamlılık tercih edilirse de uzmanlık

alanının dışına çıkıp halka yayılmış terimlerde bu mümkün olmaz. İngilizcede ***mouse***, bildiğimiz hayvandır ama aynı zamanda bir bilgisayar terimidir.

6. Dilin kolları arasında **yalancı eşdeğer** denilen bir olgu vardır. ***Düşmek*** sözü bir yalancı eşdeğerdir; Türkiye'de bildiğimiz anlamda, Azerbaycan Türklerinde "inmek" anlamındadır. ***Lehçe, şive*** sözleri de yalancı eşdeğerlerdir; Türkçenin birçok kolunda bu kelimeler "ağız, diyalekt" anlamına gelir. Azerbaycan Türklerinde "inmek" anlamına geliyor diye nasıl ***düşmek*** sözünün Türkiye'deki anlamını değiştirmek zorunda değilsek, ***lehçe*** ve ***şive*** terimlerinin anlamlarını da değiştirmek zorunda değiliz. Ancak diğer Türklere bu terimleri hangi anlamda kullandığımızı sakin bir şekilde anlatmamız gerekir.

7. Sovyetlerin dil siyaseti sonucu olsa da Özbek, Kazak, Kırgız vb. Türkler, **Türkçe** deyince Türkiye Türkçesini anlamakta; dolayısıyla kendi dillerinin Türkçe olduğu iddiasına karşı çıkmaktadırlar. Bu tabiidir. Öfkelenmek yerine tarihî süreci onlara sükûnetle ve delilleriyle anlatmak gerekir. Neredeyse yüz yıla dayanan bir bilgi ve anlayışın birkaç yılda değişmesini de beklememelidir.

8. Türkiye dışındaki Türklerin kendi dillerinden **Kazakça, Tatarca, Uygurca, Türkmence** vb. diye söz etmelerinin bir sakıncası yoktur. Türkiye'de elbette çoğunlukla **Kazak Türkçesi, Uygur Türkçesi** vb. kullanımları tercih ediyoruz. Fakat **Kazakça, Uygurca** vb. kullanımların da bir sakıncası yoktur. Çünkü ***+CA*** eki, Muharrem Ergin'in dil bilgisi kitabında da belirtildiği gibi dil isimleri de lehçe isimleri de yapar. Kelimelerde çok anlamlılık olduğu gibi eklerde de çok işlevlilik vardır.

9. Yenilik artı değer olmadığı gibi eskilik de eksi değer değildir. Hayatta ve bilimde "Her eski, yanlıştır ve kullanılamaz; her yeni, doğrudur ve kullanılması gerekir." diye bir kural yoktur. **Doğruluk ve yanlışlık, eskilik ve yenilikten ayrı bir bölgüdür** (kategoridir).

10. Hiçbir kişi ve hiçbir grup "Mutlaka bizim düşünce ve yaklaşımımız doğrudur." iddiasında bulunamaz. Her düşünce, görüş ve yaklaşım saygıya değer. **İnsanlar kavga ederek, hakaret ederek, birbirini kırarak değil konuşup tartışarak anlaşmaya çalışmalıdırlar.**

09.12.2018

KELİMELER VE SESLER ARASINDA

Kelime'den başlayalım isterseniz. Arapçanın ***kelime*** ve ***kelam*** sözlerindeki ***k-l*** veya sadece ***l*** seslerinin peşine düşelim. Vaktiyle Moğolcadan Türkçeye de girmiş, fakat şimdi unutulmuş ***keleçi*** diye bir söz vardı; onun da anlamı "söz" idi. Arapça nere Moğolca nere? Yahut gelin, Azerbaycanlı kardeşlerimiz gibi söyleyelim: Arapça hara, Moğolca hara; gatır gele dırnah sala. "Söz" anlamına gelen ***kelam*** da ***keleçi*** de ***k-l*** seslerini taşıyor. Sadece ***l*** sesine baksak işi daha da ileri götürebiliriz. Fransızca ***lang*** (dil), İngilizce ***language***. Türkçedeki ***til/dil*** kelimesini de söyleyeceğim ama oradaki ***l*** sesi çok eski bir ek. Yani ***til*** sözü ***ti-/de***- fiilinden türemiş.

O zaman biz de oradan devam edelim, yani ***t*** sesinden. Türkçede ***timek/demek***, Fransızcada ***dire*** (demek). Arapçada uzun ***a*** ile söylenen ***kale*** (dedi) yukarıdaki ***k-l***'ye gider. Aslında "demek, dil, söz" anlamlarına gelen kelimeler birçok dilde ya ***k-l*** ya ***t/d*** ya da ***b/p/v*** seslerini taşıyor. Türkçenin çok eski bir ***sab*** kelimesi vardı, sonra ***sav*** biçimine döndü. Onun da anlamı "söz". İngilizcede ***speak*** (konuşmak), ***speach*** (konuşma, söz), Farsçada ***zebân*** (dil), Arapça ***lisân***, ***luga*** (dil, lehçe, kelime, sözlük).

Tesadüf mü? Birinden diğerine geçme mi? Dil biliminde üçüncü bir kavram var: ses sembolizmi. Öyle sesler vardır ki birçok dilde aynı kavramları verir. En tipik örneği ***r*** sesidir. Birçok dilde tekrar, alışkanlık, süreklilik kavramlarıyla ilgili kelimeler yapar. Arapçanın ***kerre***'si, ***tekrar***'ı. Latin dillerinin bir işi tekrar yapmayı ifade eden ***re-*** ön eki (***reorganizasyon, rekonstrüksiyon***…), Türkçenin alışkanlık ifade eden geniş zaman eki (***yazar, çizer***…). Ses sembolizmine göre aynı seslerin birçok dilde benzer kavramları vermesi ilgili sesin özelliğinden kaynaklanıyor. Mesela ***r*** sesi dilin arka arkaya titremesiyle oluştuğu için titrek bir özelliğe sahiptir. Mesela ş sesinde bir ortaklık özelliği vardır. Arapça şirk, şirket, Türkçe işteş çatı eki (***yazışmak, koşuşmak, vuruşmak…***).

Neyse bu, çok uzun bir bahis. Aslında son günlerde benim zihnimi kurcalayan kötülük, çirkinlik anlatan kelimelerdi.

Çirkin, çirkef, cüruf, cürüm. Eskiler iğrenç insanlara ***cîfe*** derlerdi. İğrenç, tiksinti veren insanlar. Bazen de ***alçak*** ve ***aşağılık*** diyoruz. Bu kelimeleri öyle monoton bir şekilde de söylemezsiniz. ***Alçak*** derken ikinci heceye vurgu yaparsınız, ***aşağılık*** derken ş sesini şeddeli (iki defa) söylersiniz. Bir de ***iz'âç*** ve ***müz'iç*** kelimeleri var. Yani, sesle anlam bu kadar iç içe girebilir! Bazı geveze tipler vardır, sivrisinek vızıltısı gibi sizi iz'aç eder, rahatsız eder. Öyle adamlara, öyle seslere de eskiler ***müz'iç*** derlerdi. Televizyonu açıp da ekranda bazı sesleri duyunca dilimden "ne kadar müz'iç bir adam" sözleri dökülüveriyor. Sonra ***nefret*** sözü geliyor aklıma. ***Nefret, ifrit, küfür***… ***f*** ile ***r*** yer değiştirince ***cüruf, çirkef*** gibi sözler ortaya çıkıyor.

Nedense televizyondaki haberleri dinlerken geliyor bu sözler aklıma. Bazen de oturduğum yerden "yalan, yalan!.." diye söylenirken buluyorum kendimi. Yalan… Aman Allahım, şu ***y-l*** seslerine bakar mısınız, ne kadar da kaygan, ne kadar da yılışık! ***Yılan*** da öyle değil mi? Kaygan mı kaygan… ***Kaymak*** fiilinde de ***y*** olması bir tesadüf mü? Türkistan Türk lehçelerinde ***kaymak*** yerine ***taymak*** fiilini buluyoruz. O kelimede de ***y*** sesi var. ***Yılışmak, yılışık, yalaka***… Zihnime takıldı mı bu kelimeler, vallahi aziz dostlar haberleri de dinleyemiyorum. Sonra ahbaplarımdan duyuyorum ki müthiş bir nefret varmış. Kimisi haberleri hiç açmıyormuş, kimisi de, evde birisi haberleri açınca odalara kaçıp kapıları kapatıyormuş. Bense böyle kelimeler ve sesler arasında gezinip duruyorum.

"Yalan, yalan!.." diye bağırmak veya yüzümü buruşturup "yalaka!" diye söylenmek yetmiyor bazen; "yalan, fahiş bir yalan!" diye yerimden fırlayıveriyorum. Bir zamanlar Atsız birine kızmıştı da "Bir profesörün fahiş hataları" diye bir yazı yazmıştı. "Hata, yanlış, yalan" demenin yetmediği yerde ağzınızı doldura doldura ve ***a*** sesini de uzatarak ***fahişşş*** dersiniz. ***Fuhuş*** kelimesi de bununla ilgili. Çağrışımlar, çağrışımlar… Sonra ş sesine bastıra bastıra takılıp gidersiniz; ***dehşet, tedhiş***… Kızınca, ***ş***'sini şeddeli söylediğimiz bir hayvan da aklıma geliyor ama yazık değil mi mübarek hayvana?

24.05.2015

TARİHÎ SÖZLÜKLER VE TEBDİZ

Tanzimat döneminde Ahmed Vefik Paşa'nın ***Lehçe-i Osmânî***'si ile başlayan, 20. yüzyılın hemen başında Şemseddin Sâmî'nin ***Kamûs-ı Türkî***'si ile devam eden Türkiye Türkçesi sözlükçülüğü 20. yüzyılda çeşitli çalışmalarla sürdü.

Türk Dil Kurumunca sürekli geliştirilen ***Türkçe Sözlük***, modern Türkiye Türkçesinin sözlüğüdür. Osmanlı döneminde kullanılan Arapça ve Farsça kelimeler için Ferit Devellioğlu'nun ***Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat***'ini yıllarca kullandık. Hâlâ kullanmaya devam ediyoruz. Son yıllarda Devellioğlu sözlüğünün yanına İsmail Parlatır'ın ***Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*** katıldı. Parlatır, Devellioğlu'nun sözlüğünde yer almayan Türkçe kökenli sözleri de eserine aldı.

Türkiye Türkçesinin tarihî dönemleri için en başarılı sözlüklerden biri ***Tarama Sözlüğü***'dür. Türk Dil Kurumu tarafından 1963-1972 yılları arasında altı büyük cilt hâlinde yayımlanan bu sözlükte birçok bilim adamı ve uzmanın emeği vardır. 13-19. yüzyıllar arasındaki 200'den fazla yazma eser taranarak meydana getirilmiş bu büyük eserde kelimeler, mümkün olan en eski örnekleriyle verilmeye çalışılmıştır. Ancak bu sözlük sadece Türkçe olduğu var sayılan kelimeleri içine alır. Türk Dil Kurumu, 13. yüzyıldan bugüne dek uzanan Türkiye Türkçesinin bütün sözlerini içine alan **Tarihsel Türkiye Türkçesi Sözlüğü** çalışmalarına devam etmektedir.

Bu arada Avusturyalı bilim adamı Andreas Tietze'nin ***Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati***'ni de anmalıyız. 2003'te vefat eden Tietze'nin tamamlayamadığı eser, 2002'den bu yana birçok bilim adamının katkılarıyla ciltler hâlinde yayımlanmaktadır. Eserin son ciltleri Nurettin Demir - Emine Yılmaz öncülüğündeki bir ekip tarafından büyük emek sarfıyla hazırlanıp yayımlanmıştır. Baskıya verilmiş olan 9. ve 10. (dizin) ciltlerle Tietze'nin sözlüğü tamamlanmış olacaktır. Bu eser sadece tarihî dönem kelimelerini değil, ağız kelimelerini de içine almaktadır.

Tarihî sözlük ve genel olarak Türkçe sözlük çalışmaları bugün de bütün hızıyla devam ediyor. Yeni çalışmalarda bilgisayardan ve genel ağdan da yararlanılmakta ve kapsamlı projeler geliştirilmektedir. Bu projelerden biri de Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesine aittir. Eski Türk Edebiyatı profesörlerinden İsmail Hakkı Aksoyak tarafından yürütülen proje **"Tarih ve Edebiyat Metinlerinin Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü"** adını taşımaktadır; kısa adı **TEBDİZ**'dir.

TEBDİZ projesinde 13-19. yüzyıllar arasında yazılmış olan 928 eser taranmış ve bir milyon kelimelik bir sözlük oluşturulmuştur. Kelimeler örnekleriyle birlikte genel ağda (internette) yer almaktadır. 943 araştırmacının veri girdiği bu sözlüğe www.tebdiz.com adresinden girilmekte, "sözcük arama" düğmesiyle istenilen kelime veya kavrama ulaşılabilmektedir. Böylece kelimenin geçtiği en eski örneklerle birlikte birçok örneği bir arada görme imkânı bulabilmekteyiz. Henüz tamamlanmamış ve yeteri kadar denetlenmemiş olan bu sözlük bu hâliyle bile büyük bir hazinedir.

İsmail Hakkı Aksoyak çağdaş Türk lehçelerinin metinlerini de sisteme girmeye başlamıştır. Projenin bu bölümünün adı LEHDİZ olacaktır.

Üniversitelerimizin Türk Dili ve Edebiyatı, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi, Türkçe Öğretmenliği gibi bölüm ve ana bilim dallarında görev yapan öğretim elemanlarının sayısı birkaç bine ulaşmıştır. Birçoğu ağır ders yükü altında bunalan Türk bilimci (Türkolog) ve Türk bilim adayları, öğretim görevleri yanında araştırma işlerini de yürütmeye çalışmakta ve pek çok eser vermektedirler. Eserlerin tamamı aynı nitelikte olmasa dahi hemen hepsi de alana az veya çok katkı sağlamaktadır. Sözlükler, gramerler, metin yayınları bugün binleri bulmuş, Türkiye'de zengin bir Türk bilimi (Türkoloji) külliyatı oluşmuştur.

Çevremde Türk bilimine meraklı pek çok insan görüyorum. Meraklıların çoğu da "şu yapılmamış, bu yapılmamış" diye şikâyetleniyor. Aslında yapılanları görmüyor ve izlemiyorlar. Eleştirmeyi, izlemeye ve okumaya tercih ediyoruz. Şikâyetlerin

başında "Türkçenin etimolojik sözlüğü bile yok." cümlesi geliyor. Yabancı etimoloji sözlüklerini burada saymama gerek yok. Merak edenler bence onları arayıp bulmalıdırlar. Ancak Tuncer Gülensoy'un ***Türkiye Türkçesindeki Türkçe Kökenli Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü***'nü hemen tavsiye edebilirim. İlk iki baskısı Türk Dil Kurumunca yapılan eserin üçüncü baskısı, Bilge Kültür Sanat Yayınevi tarafından yapıldı. Meraklı isek şikâyet ve eleştiriden vazgeçip bu yayınları elde edelim ve okuyalım. Okuyup inceledikten sonra eleştiriyorsak yine eleştirelim. Eleştir, fakat eleştirmeden önce oku ve incele.

29.12.2019

ADLARIMIZ

Adlarımız da millî kimliğimizin bir parçasıdır. Birçok kişi adı bazı milletler arasında ortak olmakla birlikte farklı söylenişleri veya farklı yazılışlarıyla birbirlerinden ayrılırlar. Tıpkı diğer kültür unsurları gibi onlar da farklı renk ve çağrışımlarıyla millî bir nitelik kazanırlar. Muhammed, Peygamberimizin adıdır ama Mehmet şekline girerek Türk kimliği kazanmıştır. Çocuklarımıza Mehmet adını vererek hem Peygamber'e sevgimizi ifade etmiş oluruz hem de dedemizin, belki de büyük dedemizin hatırasını bu isimle yaşatmış oluruz. Böylece kendimizi aynı zamanda Mehmet soylulara, Mehmet kültürlülere, Mehmet dinlilere bağlarız. Peygamber'e sevgimizi daha fazla göstermek için çocuğumuza Muhammet Mustafa diye isim verirsek acaba ne olur? Geçenlerde Kayseri'de bir parkta bir anne çocuğunu "Muhammet Mustafa koşma, oraya tırmanma, şimdi gelir seni döverim..." gibi cümlelerle azarlayıp duruyordu. Bende hiç iyi duygular, iyi çağrışımlar uyanmadı. O zaman Mehmet'teki inceliği daha iyi kavradım.

Çocuklarımıza verdiğimiz Ali, Osman, Ömer, Hasan, Hüseyin, Ahmet, Fatma, Hatice, Ayşe, Zeynep gibi isimler hiç şüphesiz tarihimizi ve kültürümüzü yansıtan isimlerdir. Bu kelimeler Arapça kökenlidir ama bin yıldır içinde bulunduğumuz ve kültürümüzün de en önemli parçalarından biri hâline gelen Müslümanlık yoluyla dilimize girmişler ve millî bir kimlik kazanmışlardır. Aynı şeyi bazı çevrelerde moda hâline gelmiş bulunan, tarihimizde pek de kullanılmamış olan Arapça isimler için söyleyemeyiz.

Elbette çok güzel, Türkçe kökenli adlarımız da var. İnci, Deniz, Güneş, Selcan, İpek, Hakan, Kağan, Tuğrul, Dursun, Özdemir ve daha niceleri... Bunlar da ya tarihimizden ya destanlarımızdan süzülüp gelmişlerdir. Millî tarihimizin bazı unutulmuş isimleri de o dönemleri tekrar hatırlamak için güzel vesilelerdir. Aykut Alp, Osman Gazi'nin silah arkadaşlarını; Yağmur, Anadolu'ya giren akıncı beylerini; İlteriş, Köktürklerin Çin tutsaklığından kurtuluşunu hatırlatır. Kürşad'da bir bağımsızlık kahramanının yüksek heyecanını duyarız.

Binlerce güzel isim arasında çok defa bocalar dururuz. Acaba çocuğumuza hangi adı verelim diye. Şimdi bu konuda, elimizde çok değerli bir kılavuz var. Aydil Erol'un *Adlarımız - Şarkılarla Şiirlerle Türkülerle ve Tarihî Örneklerle* ismini taşıyan büyük kitabı. Aslında kitap, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nün 1989'daki ilk yayınından beri elimizde. Ancak Çağrı Yayınlarınca 2010'da basılmış olan dördüncü baskısıyla eser mükemmel bir olgunluğa erişmiş.

Üçüncü baskıda 7.500 olan kişi adı sayısının bu baskıda 17.539 olduğunu ve Türk Dünyası'nın her köşesinden isimleri içine aldığını söylersem ne demek istediğim daha iyi anlaşılır. İsmin kökeni, anlamları, tarihte veya bugün hangi ünlü kişilere verildiği bilgileriyle eser âdeta bir kültür hazinesi olmuş. Kırgız ve Kazak Türklerinde kullanılan Esenmemmet, Türkmen ve Kazaklarda görülen Esenmurat, Azerbaycan kadın adlarından Keklik, Kelebek, Çuvaş Türk adlarından Bayduralp, Başkurt, Tatar, Kazak ve Çuvaş Türklerinde kullanılan Aktay, Kırım hanlarının veliahtları için kullanılan Kalgay, Kazan Tatarlarının kadın hükümdarı Süyüm ve daha pek çok güzel, ilgi çekici isim eserde alfabe sırasıyla yer almıştır.

Eserden bir örnek olarak Göktaş adına bakalım: Göktaş T(ürkçe) birl(eşik) k(işi adı). 1. Mavi taş, gök taşı. 2. Bakır sülfat tuzu. 3. Erkek adı. 4. Soyadı. Göktaş: Oğuz beğlerinden biri. Göktaş beşikten bakıyor / Bülbül olmuş da şakıyor / Gözüm ocaklar yakıyor -Taşköprü-Kastamonu türküsü.

Bir örnek daha: Fuat(d) A(rapça). 1. Kalp, gönül, yürek. 2. Erkek adı. Ord. Prof. Dr. Fuad Köprülü: (İstanbul 1890 - 1966). Türk edebiyat, tarih, dil ve medeniyetinin büyük araştırıcısı, şair, Dışişleri Bakanı (1950), Devlet Bakanı (1956). Kadı Fuad Efendi: Musikimizin efsanevi şöhreti Tamburi Cemil Beğ'in en başarılı öğrencisi.

Eserin girişinde adların konulma sebepleri, adlarla ilgili atasözü ve deyimler hakkında da etraflı bir inceleme var. Böyle bir eseri bize kazandırdığı için Aydil Erol'u ne kadar kutlasak azdır.

26.01.2011

ALFABE KONUSU

Türk Dünyası'nın ortak bir alfabede birleşmesi, 20. yüzyıl boyunca Türk aydınlarını meşgul etmiş konulardan biridir. 1926'da Bakü'de toplanan **Türkoloji Kurultayı**'nda konu enine boyuna tartışılmış ve bütün Türklerin Latin alfabesine geçmesine karar verilmişti. O zamanki Türk Dünyası'nın çok önemli aydınları bu kurultaya katılmışlardı. Türkiye'yi de Fuat Köprülü ve Hüseyinzade Ali Bey temsil ediyordu.

Konuyu öteden beri düşünen Atatürk, Bakü Kurultayı'ndaki karar üzerine Latin alfabesine geçme işini hızlandırdı. Türkiye 1 Kasım 1928'de Latin esaslı yeni Türk alfabesini kabul etti. Sovyetlerdeki Türkler de birkaç yıl içinde "birleştirilmiş yeni elifba"ya geçtiler.

Ancak Sovyetlerdeki durum uzun sürmedi. 1937-1938 yıllarında "Represya" denilen dönem başladı; on binlerce aydın öldürüldü ve sürgün edildi. Bakü Kurultayı'na katılan aydınların çoğu da öldürüldü. 1937-1941 arasında Sovyetler Birliği'ndeki Türklerin tamamı Kiril alfabesine geçirildi. Üstelik onlara kabul ettirilen bu alfabe "birleştirilmiş" değildi, hepsinde farklıydı.

1980'lerin sonunda bağımsızlığa giden süreç başladı. Türk Dünyası'na gidip gelmek mümkün hâle geldi. İşte bu durumu değerlendiren **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, 18-20 Kasım 1991 tarihlerinde "Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu" düzenledi. Toplantıya Türkiye'nin tanınmış dilcileri yanında Sovyetler içinde bulunan 14 Türk bölgesinden de 30'u aşkın uzman katıldı.

Marmara Üniversitesinin Sultanahmet'te bulunan tarihî binasında tarihî bir karar alındı; 34 harfli bir ortak alfabe kabul edildi. Türkiye'nin 29 harfinin temsil ettiği sesler diğer Türklerde de varsa aynı harf ile gösterilecekti. Türkiye Türkçesinden farklı sesler için ise 29 harfe 5 harf eklenmişti. Açık ***e*** için iki noktalı a (ä), sızıcı ***h*** için ***x***, art damak ***k***'si (kalın k) için ***q***, damak ***n***'si (sağır kef) için ñ, çift dudak ***v***'si için ***w***.

Toplantıda Azerbaycan'ın Maarif Vekili dilci Türkolog Firidun Celilov da vardı. Ebülfez Elçibey de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin

devlet başkanı idi. Marmara Üniversitesinde alınan kararı Azerbaycan hemen hayata geçirdi. 1992 yılının Ocak ayında ortak alfabeden seçilmiş 32 harfli Latin alfabesine geçme kararı verdi.

1993 yılında Türkmenistan ve Özbekistan da Latin alfabesine geçti. Fakat onlar ortak alfabeye uymadılar. Özellikle Özbek alfabesinde birçok sapmalar oldu; ***ç*** için ***ch***, ***ş*** için ***sh*** harflerini kabul ettiler.

Son birkaç yıl içinde Kazakistan'da da Latin harflerine geçme çalışmaları başladı. Türkiye ve Azerbaycan'a heyetler göndererek bu ülkelerdeki tecrübeleri öğrenmeye çalıştılar. Dilci ve Türkologlar Kazakistan Devlet Başkanlığı'na ortak Türk alfabesini bir proje olarak sundu. Fakat Kazakistan'da ortak alfabe yerine apostroflu bir alfabe kabul edildi. Açık ***e*** için ***a'***, ***ğ*** için ***g'***, ***ö*** için ***o'***, ***ü*** için ***u'***.

Apostroflu alfabeye karşı Kazak kamuoyundan çok eleştiri geldi. Bunun üzerine aksanlı bir alfabe Devlet Başkanlığı tarafından kabul edildi: ***á, ó, ú…*** Üstelik bu alfabede de tıpkı Özbeklerdeki gibi ***ç*** için ***ch, ş*** için ***sh*** harfleri bulunmaktadır.

Kazakistan'da alfabe değişimi gündemde iken **Marmara Üniversitesi Türkiyat araştırmaları Enstitüsü** 20-21 Kasım 2018'de "2. Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu"nu düzenledi. 27 yıl sonraki bu sempozyuma da Türk Dünyası'ndan birçok bilim adamı katıldı. Gelişmeleri enine boyuna inceledik, tartıştık.

Kazakistan'daki alfabe değişimi süreci henüz tamamlanmış değildir. Türkologlar ve aydınlar eleştiri ve tekliflerini sunmaya devam ediyorlar. Marmara Üniversitesindeki sempozyumun sonuç bildirgesinde biz de Kazakistan'ın ortak alfabeyi kabul etmesi dilek ve tavsiyesinde bulunduk.

Sempozyum sırasında Timur Kocaoğlu, Özbekistan'dan gelen güzel bir haberi bizimle paylaştı. Özbekistan'da kurulan alfabe komisyonu, içinde ***ch, sh*** bulunmayan bir alfabe hazırlamış ve bu alfabe Özbekistan Parlamentosu'ndan geçmiş.

Hayat ve tarih düz bir çizgide gitmiyor. Hep inişli çıkışlı. Kazak kardeşlerimizin de Özbeklerin tecrübesinden faydalanacağını umuyoruz.

25.11.2018

ALFABEYE STALİN'DEN DAHA BÜYÜK KÖTÜLÜK

Kazakistan'ın Latin alfabesine geçmesi haberini sevinçle karşıladık. Bunu hem bir medeniyet projesi hem de Türk dünyası alfabelerinin birbirlerine yaklaştırılması adımı olarak değerlendirdik. Zaten akıllarına, bilgilerine, açık düşünceli olmalarına güvendiğimiz Kazak aydınlarının, Kazak politikacılarının ve Kazakistan'ın başkanı Nazarbayev'in böyle bir adımı mutlaka atacaklarını da düşünüyorduk.

Fakat gündeme gelen yeni alfabe tasarısı bizi hayal kırıklığına uğrattı. Bu tasarıyla ilgili haberin doğru olmadığına inanmak istiyorum. Yine de gündemdeki tasarıyla ilgili düşüncelerimi açıklamaya çalışacağım.

Kazakistan Parlamentosu'na sunulduğu belirtilen yeni alfabe 25 harfli olacakmış ve içinde ***gh, sh, ch, zh, ae, oe, ue*** gibi harfler varmış. Yani bu harfler, Türkiye'deki alfabe ile karşılaştırırsak sırasıyla ***ğ, ş, ç, j,*** (açık) ***e, ö, ü*** harflerinin karşılığı olacakmış. Bir başka ifadeyle tek ses için iki harf kullanılacakmış. Bunun sebebi de noktalı ve çengelli harfler istenmemesi imiş. Noktalı ve çengelli harfler teknolojiye uygun değilmiş.

Görüşlerimizi madde madde sıralayalım:

1. Latin harflerine geçmenin bir sebebi medeni dünyaya adım atmak ise bir sebebi de akraba olan Türk halklarının alfabelerini yaklaştırmaktır. Stalin 1937-1940 yılları arasında bütün Türk halklarını Kiril alfabesine geçirtti. Stalin'in amacı Türk halklarını birbirlerinden uzaklaştırmak idi. Bu sebeple alfabelerine de çok ayrılıklar koydurdu. Aynı ses, Türk halklarında farklı farklı harflerle gösterildi. Yeni Kiril alfabeleri, Stalin'in ayır buyur politikasının sonucu idi. Şimdi Kazakistan; Türkiye'den, Azerbaycan'dan, Türkmenistan'dan tamamen farklı bir alfabe kabul ederse bu, Türk halklarına Stalin'den daha büyük kötülük olur.

2. Noktalı ve çengelli harflerin teknolojiye uygun olmadığı doğru değildir. Bu fikir, teknolojik gelişmelerin gerisinde kalanların fikridir. Bugünkü teknoloji, noktalı, çengelli, çizgili… her türlü harfi çok kolay üretebilen bir teknolojidir.

3. Çağdaş medeniyetin temsilcileri oldukları düşünülen Batı ülkelerinin alfabelerinde de noktalı ve çengelli harfler vardır. İngilizcenin küçük harfleri arasında ***i, j;*** Fransızcada ***i, j, ç, é, è, ê;*** Almancada ***i, j, ä, ö, ü;*** Polonya alfabesinde ***ą, ć, ę, i, j, ł, ń, ó, ś, ź, ż*** harfleri bulunmaktadır.

4. İngiliz, Fransız, Alman alfabelerinde tek sesin iki veya üç harfle gösterilmesine çok rastlanır. Bunun sebebi, bu alfabelerin çağdaş olması değil, tam tersine tarihî alfabeler olmasıdır. Yüzyıllarca önce kullanılmaya başlanan bu alfabelerde iki veya üç harf, o dillerde yüzyıllarca önceki telaffuzu gösterir. Mesela bugün Fransızlar ***mösyö*** dedikleri hâlde ***mon sieur*** yazarlar. Çünkü yüzyıllarca önce öyle söylüyorlardı ve bu da "benim efendim" anlamına gelmekteydi. Tarihî alfabelerin özelliği, söyleyiş değiştiği hâlde yazılışın değişmemesidir.

5. Çağdaş bir alfabe yapılırken, Batı ülkelerinin yüzyıllarca önce kullanmaya başladığı tarihî (ve bugün için artık ilkel) olan alfabelerin örnek alınması mantıksızdır. Çağdaş bir alfabede her ses için ayrı bir harf olması çok daha mantıklı ve kullanılışlıdır.

6. Kazaklar da çağdaş bir alfabe yaptıklarına göre "tek sese tek harf" prensibini benimsemelidirler. Bu prensibe göre iki sesli oldukları hâlde bugünkü Kazak Kiril alfabesinde tek harfle gösterilen ***И*** ve ***у*** harflerine gerek yoktur. Bunlar iki sesli diftonglar olduğu için yeni Latin harfli yazıda ***iy / ıy / y*** ve ***uw / üw / w*** olarak gösterilmelidir.

7. Tek sese tek harf prensibi yanında diğer Türk halklarına yaklaşmak da önemli bir prensip olmalıdır. Bunun için Türkiye ve Azerbaycan'daki seslerle aynı olan Kazakça sesler için bu alfabelerdeki harflerin aynısı kabul edilmelidir: ***ç, ğ, i, j, ö, ş, ü.*** Kazakçada olup da Türkiye'de olmayan sesler için Azerbaycan ve Türkmenistan'ın yeni alfabelerinde bulunan ***q, ñ*** harfleri; onlarda da olmayan çift dudak ***v***'si için ***w*** harfi kabul edilebilir. Açık ***e*** için ya Azerbaycan'ın kabul ettiği ***ə***, ya da Alman alfabesindeki ***ä*** kabul edilmelidir.

Gündemde olan 25 harfli tasarı haberinin yanlış olduğunu ümit ediyor; Kazakistan'daki bu önemli reformda aklıselimin galip geleceğine inanıyorum.

NOT: Bu makale, 27 Eylül 2017'de, Abay adlı Kazakça haber portalında "Ankara'dan Ulaşan Ses – Harflere Stalin Afeti" başlığıyla yayımlanmıştır.

01.10.2017

TÜRK TARİHİNDEN YANSIMALAR

İSTEMİ KAĞAN

İstemi Kağan 552-576 yılları arasında, Köktürk Kağanlığının batı kanadını idare eden büyük Türk hükümdarıdır. Bumin Kağan ile kardeşi İstemi, 552 yılında Juan-juanları yenerek Ötüken'de Türk Kağanlığının temelini atmışlardır. Bumin, Orhun vadisindeki Ötüken'den devletin doğu kanadını; İstemi, Tanrı Dağlarının kuzeyindeki Tekis vadisinden devletin batı kanadını yönetmişlerdir. Fakat Bumin ve oğlu Kara Kağan bir yıl içinde göğe uçmuş (vefat etmiş), doğu kanadı 572'ye kadar diğer oğul Mukan tarafından idare edilmiştir. Böylece 6. yüzyılın en büyük dünya devletini amca yeğen yirmi yılı aşkın bir süreyle yönetmişlerdir. 576'da İstemi Kağan göğe uçtuğu zaman devletin doğu sınırları Kore ve Mançurya'ya, batı sınırları Kırım Yarımadası'na kadar uzanmaktaydı. Güney sınırı doğuda Sarıırmak'a, batıda Keşmir, Kandehar ve Ceyhun'a uzanıyordu. Avrasya bozkırlarının kuzeyinde insanların yaşayabileceği bütün alanlar da Köktürklerin hâkimiyetindeydi. Bu sınırlar içinde bugün şu ülke ve bölgeler bulunmaktadır: Kuzey Çin, İç ve Dış Moğolistan, Doğu ve Batı Türkistan, Afganistan ve Pakistan'ın kuzey bölgeleri. Bu topraklar, o zamanki dünyanın diğer iki büyük gücü olan Doğu Roma ve Sasani devletlerinin topraklarından çok daha büyük bir alanı kaplamaktaydı.

İstemi Kağan, bugünün Amerika'sı, geçen yüzyılların İngiltere'si, 16. yüzyılın Osmanlıları gibi tam bir dünya siyaseti gütmüştür. Önce, Afganistan'daki Akhun devletine karşı Sasanilerle ittifak yaparak Akhunları ortadan kaldırmışlardır. İttifak, bir siyasi evlenmeyle de pekiştirilmiş, İstemi Kağan'ın kızı Kaya Begim, Orta Çağ'ın en büyük hükümdarlarından biri olan Sasani kisrâsı Nûşirevan ile evlenmiştir. Bu evlilik Şehname'de uzun uzun ve şaşaalı bir şekilde anlatılır. İran destanında İstemi, Türk ü Tâtar ve Çîn ü Mâçin hakanı olarak geçer. Nûşirevan ile Kaya Begim'in evliliğinden olan Sasani hükümdarı Hürmüz, Türkzâd (Türk'ten doğma) lakabıyla anılır. Hürmüz'ün oğlu Hüsrev ise aşkları dillere destan olan

Hüsrev ü Şîrîn hikâyesindeki kahramandır. Bu hikâyeyi, Farsça yazdığı bir mesneviyle dillere destan eden de yine bir Türk olan Genceli Nizamî'dir.

İstemi ile Sasanilerin ittifakı, Türk elçilerinin Nûşirevan tarafından zehirlenmesi üzerine, 560'ların sonlarında bozulur. İstemi'nin yeni müttefiği Doğu Roma'dır; hedef ise Sasaniler. İşte bu ittifak, dünya siyasetini yüzyıllarca etkileyecek ve bu etkilerin sonuçları günümüze kadar ulaşacaktır. İstemi'nin Doğu Roma'ya gönderdiği Türk elçilik heyeti, 567 yılının son aylarında İstanbul'a ulaşmış ve 568 yazına kadar İstanbul'da kalmıştır. Demek ki 568 kışında ve baharında Sultan Ahmed Meydanı'nda Köktürk atlıları dolaşmıştır. Doğu Roma hükümdarı Justinus da kendi elçilerini, Türk heyetiyle birlikte İstemi Kağan'a göndermiştir. Türk kamları, Bizans elçilerini alevlerden geçirip arındırmışlardır. Tanrı Dağlarının kuzeyindeki Ek Tağ'da bulunan İstemi'nin otağını Bizanslılar şöyle tasvir ederler: Otağ baştan başa rengârenk ipek kumaşlarla süslenmişti. Kağan, iki tekerlekli altın bir taht üzerinde oturuyordu. Taht, istendiğinde atlar tarafından çekilebilirdi. Başka bir bölmede kağanın üzerinde uzandığı altın bir divan vardı. Bu bölme heykeller, sürahiler ve altın fıçılarla doluydu. Diğer bir otağ, altınla kaplanmış ahşap direklerin üstünde yükseliyordu. Burada dört tavus kuşu heykeli üzerine oturtulmuş, altın süslü bir yatak bulunuyordu. Girişteki arabalar ise gümüşten hayvan resimleriyle süslenmişti ve içlerinde gümüş yemek takımları vardı. İstemi, İstanbul'a tekrar bir elçilik heyeti gönderdi. 571'de İstanbul'a varan elçilik heyetinin başında Tagma Tarkan adlı bir komutan vardı.

Elçiliklerin teatisiyle ittifak kuruldu ve Sasanilere karşı, 571'de başlayıp 590'a kadar 19 yıl sürecek savaşlar başladı. Bizans batıdan, Köktürkler doğudan, Sasanilerin gücünü tükettiler. Müslüman Arap devletinin kuruluşundan sadece yirmi yıl sonra, 642'de Hz. Ömer'in Sasanileri rahatça ortadan kaldırmasının arkasında işte bu ittifak vardır. 642, Müslümanların Sasanileri yıkarak Orta Asya'ya ulaştıkları tarihtir. Birkaç yüzyıl sonra Türkler de Müslüman olacak ve dünya tarihi değişecektir. Süleyman Çelebi'nin Mevlid'de, Peygamberimizin doğuşundaki mucizelerden bahsederken "çok alametler belirdi gelmeden" dediği mucizelerden biri işte budur. Peygamberimizin doğduğu yıl İstemi, Bizans'la ittifak kurarak Sasanilere savaş açmış ve neticede kisrâların sönmeyen ateşi sönmüştür.

10.02.2010

KÖKTÜRK OLMAK İSTEYEN ÇİN ŞEHZADESİ

Bahaeddin Ögel Hoca rahmet istedi. Tarihçiliğimizin büyük isimlerindendi. Türk kültür tarihiyle ilgili dokuz ciltlik eseri tam bir kaynak eserdir. Fakat o, şöhretini daha çok Çin kaynakları üzerindeki çalışmalarına borçludur. Hunlar, Köktürkler ve Uygurlar hakkında Çin kaynaklarına dayanarak yaptığı araştırmalar, o dönemlerle ilgili çalışma yapacak akademisyenlerin mutlaka başvurmaları gereken araştırmalardır. Son yıllarda çoğalan Hunlar ve Köktürklerle ilgili romanlarda da yazarlarımız büyük bir ihtimalle onun eserlerinden faydalanıyorlar. Çin kaynaklarıyla, Ögel Hoca'nın sadece kendisi ilgilenmedi. Doğrudan doğruya Çin kaynaklarına yönlendirdiği doktora öğrencileri de oldu. Bunlardan biri Türükoğlu Gökalp'tır. Maliyecilikten gelen Türükoğlu Gökalp, *Bozkurtların Ölümü* romanının heyecanını üzerinden bir türlü atamamış, elli yaşından sonra Çince öğrenerek Ögel Hoca'nın yanında, Şi-vey'ler üzerine doktora tezi yapmıştı. Kür Şad'ın Çin kaynaklarında Cie-şe-şuay olarak geçtiğini pek çok kimse, 1970'lerde *Töre* dergisinde Türükoğlu'nun yazdığı bir yazıdan öğrenmiştir.

Bahaeddin Ögel'in doktora öğrencilerinden biri de Tayvanlı Chang Jên-t'ang'dır. Tezi, "T'ang devrindeki Doğu Göktürkleri hakkında yeni belgeler -Ts'ê-fu yüan-kuei ve Tzu-chih t'ung-chien'e göre- (618-745)" adını taşır. 1968'de Taipei'de basılmıştır.

Taipei'de basılmış eseri kim, nereden bulacak? Belki birkaç meraklının elinde vardır. Bir nüsha da Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde var. Rahmetli tarihçi Ali Sevim armağan etmiş. Tezde, 1013'te ve 1085'te yazılmış iki Çin kaynağına dayanılarak 618-745 arasındaki Köktürk tarihi inceleniyor. İkinci kaynakta bulunan ilgi çekici bir parçayı aşağıda veriyorum.

Çin veliahdı Çêng-çien, Göktürk dilini konuşmayı ve Göktürkler gibi giyinmeyi seviyordu. Maiyetinde bulunanlardan, Göktürklere benzer beşer kişi toplayarak bir Göktürk kabilesi kurdu. Onlara koyun derisinden palto giydirip, saçlarını da kuyruk şeklinde uzattırdı. Bu kıyafetle çobanlıklarına devam edeceklerdi. Veliaht Çêng-çien ayrıca üzerinde beş adet kurt başı heykeli bulunan bir bayrak yaptırdı ve mızraklar dikerek bu mızraklara

bayraklar astırdı. Kendisi de yaptırdığı bir çadırda oturur, adamlarına koyun kestirip pişirtir ve onlarla beraber yanlarında asılı duran kılıçlarla koyun etini kesip yerlerdi. Veliaht Çêng-çien çoğu zaman adamlarına şöyle söylerdi: "-Kendimi bir Göktürk kağanı yerine koyup ölmüş gibi yapayım. Siz de onun cenazesindeki usulleri taklit edin." Bunu söyledikten sonra Çêng-çien ölmüş gibi yaptı ve yere uzandı. Etrafında bulunan adamlarının hepsi ağlayıp, kendi etrafında at koşturup ve kendisine yaklaşarak yüzlerini çiziyorlardı. Bu merasim uzun süre devam ettikten sonra veliaht birdenbire kalkıp şunları söyledi: "-İmparator olsam on binlerce süvariyle Cin-çêng şehrinin batısında avlanırım, ondan sonra saçımı uzatarak Göktürk olurum ve (Li) Ssu-mo'nun hükûmetinde şad olarak ona hizmet ederim. Bütün isteğim budur." (TCTC, Chang 1968: 115-116).

Şehzade Çêng-çien, Çin tarihinin en büyük hükümdarlarından biri olan Tai-tsung'un büyük oğludur. Çin kaynağı yukarıdaki bilgileri 643 yılı olayları içinde verir. Doğu Köktürkleri 630'da Çin esaretine girmişlerdir ve 643 yılında da tutsaktırlar. Parçada geçen Ssu-mo, Çin'e tâbi bir Köktürk şehzadesidir. Ama doğrusu Çinli şehzadenin gıpta edeceği cesur bir adam değildir. 639'daki Kür Şad ihtilali korkusundan Çinliler Köktürkleri Sarı Irmak'ın kuzeyine yerleştirmişler, başlarına da Ssu-mo'yu vermişlerdi; bunun için ondan bahsediliyor. Yoksa Çinli şehzadenin gıpta edeceği ne Köktürkler var! Kür Şad'ı biliyorsunuz. Bir de Aşina Şe-ör var ki Çinliler için âdeta efsanevi bir kahraman. Belki bir gün onu da anlatırız.

12.04.2015

KÖKTÜRK - KORE İLİŞKİLERİ

Bugün biraz gerilere gidelim. 1408 yıl kadar geriye. 607 yılına. Köktürklerin birinci döneminin en kötü yılları. Kağanın adı Kimin. Tam bir Çin hayranı. Çinliler gibi yaşamak, onlar gibi perdeli evlerde oturmak, onlar gibi giyinmek istiyor. Çin imparatoruna âdeta tapıyor. Evet aziz okuyucular, Köktürklerin böyle bir kağanı da olmuş.

Bir gün Çin imparatorundan haber geliyor. Karısıyla birlikte Kimin'i çadırında ziyaret edecek. O zaman Kimin'in çadırı Gobi'nin doğusunda bir yerlerde. Çin'in kuzeyinden Kimin'in çadırına kadar uzanan, 100 adım genişliğinde, 1.500 km.den uzun bir yol inşa ediliyor. Kraliyet yolu. Herhâlde bu yolu yapan Türkler, yol inşaatında çalışan ilk Türklerdi. Çadır süsleniyor, etrafta bulunan ve kötü kokan otlar temizleniyor. Çin imparatoru ve imparatoriçesi büyük bir gururla, emrindeki Kimin'i ziyaret ediyor. O kadar gururlanıyor ve o kadar kendinden geçiyor ki bir şiir bile söylüyor: *Rüzgârla havalandı keçe perde, / Çadır kapısı açıldı güneşe. / Barbar çanyüsü işaret edince / Bilgeler ve beyler geldi peş peşe. // Sonra saçları örgülü adamlar, / Koyun eti şaşlıklar ellerinde. / Ve deriden elbiseli adamlar, / Şarap sunuyor altın kadehlerde.*

Fakat o da ne? Çadırda Kore elçileri de var. Köktürkler, Çin'e en fazla bağımlı oldukları bir dönemde bile Kore ile diplomatik ilişki kurmuşlar. Kimin Kağan korkuyor tabii. Çin'den habersiz Kore ile ilişki kurdu diye. Ve Kore elçilerini Çin imparatoruna tanıtıyor.

Eğer Çin imparatoru Köktürk kağanının çadırında Kore elçileriyle karşılaşmasaydı biz bu ilişkiden haberdar olmayacaktık. Çünkü Çin kaynakları, Köktürklerin sadece kendileriyle olan ilişkilerinden bahsederler. Bu tesadüf bize, Kore ile Köktürkler arasında çok sık ilişkiler olduğunu gösteriyor.

Kore ile ilişkilerimize dair bir haber de bizim kendi kaynaklarımızda var. Türk bengü taşlarında, yani Orhun abidelerinde. Köktürk hanedanının kurucusu Bumın (daha büyük ihtimalle Mukan) vefat ettiği zaman büyük bir yoğ (cenaze töreni) oluyor. Milletlerarası çapta. En doğuda Kore'den en batıda Bizans'a kadar birçok ülkenin temsilcisi törene katılıyor. Katılanlar Köl Tigin

anıtının doğu yüzünün dördüncü ve Bilge Kağan anıtının beşinci satırında sayılıyor. Osman Sertkaya'nın okuyuşuyla şöyle: bökli çölgil, tabgaç, töpöt, par, apa urum… Bu kadar halk gelerek ağlamış, inlemiş, yoğ törenini yapmış. Tabgaç, Çin; Töpöt, Tibet; Par, Pers yani Sasani; Apa Urum da Büyük Roma oluyor.

Osman Fikri Sertkaya ilk iki kelimeye, bökli çölgil kelimelerine yeni bir yorum getirmiş. Genel ağda bulunan Türklük Bilgisi grubunda. Daha önce bu kelimeler bükli, bük ili ve çöllüg il, çölgi il vb. şekillerde okunuyordu. Fakat ilk kelimenin Kore demek olduğunda herkes hemfikirdi. Sadece etimolojisinde bilim adamları ayrılıyordu. Şimdi Sertkaya bükli'nin, Kore'nin Çincesi olan ve "çöl ülkesi" anlamına gelen mo li'nin Köktürkçeye uyarlanmış biçimi olduğunu söylüyor. Arkasından gelen çölgil'in de aynı kelimenin doğrudan Türkçesi olduğunu ileri sürüyor. Yani Köktürkler Kore demek için önce, telaffuzunu kendi dillerine uydurarak Çincesini, sonra da Türkçesini söylüyorlar; böylece "güç kuvvet" gibi bir ikileme oluşuyor. Sertkaya'ya göre Kore'nin o zamanki Türkçesi de Çölgil oluyor. Aklıma bir soru da gelmiyor değil. Kore, çöllük bir yer mi? Benim bildiğime ve gördüğüme göre bayağı ağaçlık bir ülke.

Genel ağı takip edenler belki bu önemli makaleden hemen haberdar olmuşlardır. Ama benim gibi ilmî araştırmaları hâlâ dergilerden okuyanlar, ancak birilerinden duyarak haberdar oluyor. Sertkaya'nın makalesinin bir dergide yayımlanmasını beklemek hakkımızdır.

12.07.2015

WALKER CONNOR'IN ALTAY TÜRKLERİ KİM?

Walker Connor, Harvard, Oxford, Cambridge gibi birinci sınıf üniversitelerde ders vermiş bir siyaset bilimci. 1926-2017 yılları arasında yaşamış. Ernest Gellner, Benedict Anderson gibi modernist bilim adamlarından biri. Yani milliyetçiliğin modern zamanlara ait bir fikir olduğuna inananlardan. 1990'larda ve 2000'lerde basılan millet ve milliyetçilikle ilgili kitapları, alanının başucu eserleri kabul ediliyor. Connor'a göre 18. yüzyıldan önce millet ve milliyetçilik yoktu. 2005 yılındaki bir makalesinde düşüncesini şu cümlelerle açıklıyor: "Birkaç liderin veya entelektüelin milliyetçilik yapmasıyla millet olmaz. Milletten bahsedebilmemiz için küçük insanların şuurunda da millete mensubiyetin bulunması lazımdır." (İskender Öksüz, ***Türk'üm Özür Dilerim***, 2016, s. 169). Connor böyle söylüyor ama bir istisnası var: Altay Türkleri. Şöyle diyor (İskender Öksüz'ün ***Millet ve Milliyetçilik*** kitabından, s. 298):

"**Onların altıncı ve yedinci asır tarihleri sekizinci asırda Moğol steplerindeki taşlara kazınmıştır. Seçkinlere odaklanan eski Avrupa tarihlerinin aksine bu tarih geniş anlamda 'halk' üzerine odaklanmıştır ki onlara yazıtlarda 'küçük insanlar' denmektedir. Küçük insanların bir zamanlar liderlerinden memnun iken liderlerin nasıl Çin'e satıldıkları; Han'ın emrine girdikleri, Çinli kadınlarla evlendikleri, Çin dilini ve kıyafetlerini benimsediklerini ve altın çağlarının böylece kapandığını gören küçük insanların (budunun) Çinlilerden nasıl nefret eder hâle geldiğini anlatmaktadır**."

Connor, Türk bengü taşlarından (Orhun abidelerinden) bahsediyor. "**Küçük insanlar**" dediği, anıtlardaki "**kara kamag bodun**"dur ve bu ifade tam tamına Türklerin "halk tabakası"nı anlatmaktadır. Alıntıdaki "**Han**" kelimesi de okuyucuları şaşırtmasın. Buradaki Han, "Çin" demektir. Bilindiği gibi Çinliler kendilerine "**Han**" derler.

Walker Connor'ın "**küçük insanlar**" dediği "**kara kamag bodun**", Çin tutsaklığından kurtulmaya karar vermiştir:

"**Türk kara kamag bodun ança timiş:** (Türk halk kitlesi şöyle demiş:) **İllig bodun ertim, ilim amtı kanı; kimke ilig kazganur men tir ermiş.** (Devletli millet idim, devletim şimdi nerede; kim için ülkeler kazanıyorum dermiş.) **Kaganlıg bodun ertim, kaganım kanı; ne kaganka işig küçüg birür men tir ermiş.** (Kağanlı millet idim, kağanım nerede; hangi kağana işi gücü veriyorum dermiş.) **Ança tipTabgaç kaganka yagı bolmış.** (Böyle diyerek Çin Kağanlığı'na düşman olmuş.)"

Bu satırlar Köl Tigin ve Bilge Kağan bengü taşlarının doğu yüzlerinin 8-9. satırlarında yer alıyor. 630 yılında Türkler (Köktürkler) Çin'e tutsak olmuştur. Çin'de on binlerce tutsak Türk vardır. 50 yıl boyunca Çin için çalışmışlar, hatta Çin için seferlere çıkmışlardır. Ancak Çin, onların çalışmalarına aldırmamış, onları yok etmeye kalkışmıştır. Anıtlardaki ifadeyle Çinli, Türkleri "urugsıratayın" (uruksuzlaştırayım, kökünü kurutayım -soykırım kavramı-) diyormuş ve Türkler "yokadu barır ermiş" (yok olmaya gidiyormuş, neredeyse yok olacakmış). Bunları belirttikten sonra Bilge Kağan, Türk kara kamag bodun'un yukarıdaki sözlerini taşa kazdırıyor.

Türk bodununun bu sözlerinde ve isyanında hiç şüphesiz Kür Şad'ın 639'da yaktığı bağımsızlık ateşinin etkisi vardır. Kür Şad'ın 40 arkadaşıyla Çin sarayına baskın yapmasının üzerinden henüz kırk yıl geçmiştir. Ve bu kez Türk halkı, "Devletim nerede, kağanım nerede?" diyerek yeniden isyan etmiştir. İlteriş Kağan ve Tunyukuk önderliğindeki sonuncu isyan başarıya ulaşmış ve yeniden bağımsız devletlerine kavuşmuşlardır.

Walker Connor'ın, 18. yüzyıldan önce millet ve milliyetçiliğin mevcut olmadığına inandığını belirtmiştim. Böyle düşünmesine rağmen bengü taşlardaki "milliyetçilik" şuurunun farkındadır.

Millet ve Milliyetçilik kitabında İskender Öksüz "Türkiye'de sosyal bilimler elli yıl civarında bir rötarla geliyor." diyor (s. 211). Aydınlarımız hâlâ milliyetçiliğin ve hatta milletlerin Fransız İhtilali'nden sonra ortaya çıktığına inanıyor. Oysa son elli yılda Batı düşüncesinde çok önemli değişmeler oldu. Evet, milletlerin ve milliyetçiliğin Fransız İhtilali'nden, sanayileşmeden veya matbaanın yaygınlaşmasından sonra ortaya çıktığını kabul eden hatırı sayılır sosyal bilimci Batı'da bugün de var. Onlara

"modernist" diyorlar. Ama elli yıldır bunun aksini düşünen bilim adamları da var. Bunlara "etnosembolistler" ve "sosyobiyolojistler" deniyor.

Millet ve milliyet konusundaki gelişmeleri elli yıl geriden izlememek için İskender Öksüz'ün Panama Yayınları'ndan çıkan ***Millet ve Milliyetçilik*** kitabı okunmalıdır. Kendilerini "milliyetçi" olarak düşünen aydınlarımızın da bence Öksüz'ü izlemelerinde fayda vardır.

23.08.2020

ÇİN İMPARATORİÇESİ TÜRKÇE BİLİYOR MUYDU?

İkide bir bağımsız Kürdistan'dan dem vuran Barzani'nin Türkiye'de en yüksek makamlar tarafından kabul edilmesi ve bağımsız bir devletin başkanıymış gibi bayrağının İstanbul ve Ankara'da göndere çekilmesi "millî ve yerli" olan herkesi üzdü. "Millî ve yerli" olan herkesin yüzü kızardı. 28 Şubat 2017 tarihli *Sözcü*'de Emin Çölaşan ile Yılmaz Özdil'in yazıları millî infiali o kadar açık ve keskin bir şekilde ortaya koydu ki onların üstüne benim yazı yazmama gerek kalmadı.

Ülkenin üzerinde dolaşan karabasandan bugünlük kurtulalım ve biraz tarihin derinliklerine dalalım diye düşündüm.

682 yılında Türkleri bağımsızlığa kavuşturan İlteriş Kağan ile Bilge Tunyukuk hemen Çin üzerine akınlar yapmaya başlarlar. 682'de 1, 683'te 5, 684'te 1, 686'da 2, 687'de 2 akın. Hemen hepsinde orduyu sevk eden komutanlar İlteriş ve Tunyukuk'tur. Sadece 684 ve 686 akınlarında İlteriş tek başına ordulara komutanlık etmiştir.

Çin tarihinde sadece bir kadın hükümdar vardır: İmparatoriçe Wu Ze-tien. Kısaca Wu diyelim. Binbir türlü entrikayla İmparator Gao-zong'a eş olmuş, 683'te İmparator ölünce fiilen idareyi ele almış, 690'da da resmen imparatoriçe olmuştu. Zalim ve gasıp bir hükümdardı. Çin'i demir yumrukla idare ediyordu. Türk akınlarına karşı görevlendirdiği komutanlar arka arkaya bozguna uğruyordu.

İlteriş ile Tunyukuk yılın bir gününde Pekin yakınlarında görünürken bir başka gün Sarırmak'ı geçerek Ordos'a giriyor, orada bulunan eyaletleri yağmalıyordu. İmparatoriçe Wu iyice bunalmıştı. Türk akınlarını püskürtsün diye görevlendirdiği komutanlardan biri 13.000 askerle Türk atlılarını takip ederek onları tamamen yok etme hevesine kapıldı. Fakat ağır bir yenilgiye uğradı. İmparatoriçe küplere bindi. Bir yandan sarayının taht odasında hırsla dolaşıyor, bir yandan da öfkeyle söyleniyordu: Bu-zu-lu, bu-zu-lu!...

1958'de Almanya'da yayımlanan eserinde (Türkçesi: Ersel Kayaoğlu - Deniz Banoğlu, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri,* 2006, İstanbul, Selenge Yayınları) Liu Mau-Tsai, *bu-zu-lu*

kelimesini "mutluluğunu tadamadan ölsün" diye açıklıyor. Gülnar Kara ve Cahide Baysal ile birlikte Eski Tang tarihini yayımlayan (*Çin Kaynaklarında Türkler - Eski T'ang Tarihi,* 2006, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları) İsenbike Togan ise kelimeyi "bahtına erişememe" olarak açıklıyor ve "Bahtsız ol!" diye çeviriyor. Bu kargış (lanetleme) kelimesini belki de Türkçe kargış kalıbında "bahtı batasıca" diye çevirmek daha uygundur.

Bilindiği gibi İlteriş Kağan'ın tam adı İlteriş Kutlug'dur. *Kutlug* kelimesi de "bahtlı, talihli" anlamına gelir. Çinlilerin *kutlug* kelimesini telaffuz etmelerine imkân yoktu. Çünkü dillerinde *n* ve *ng* ünsüzleri dışında bir ünsüzle hece kapanmazdı. Başka bir deyişle bütün Çince kelimelerin bütün heceleri açık idi. Bu sebeple *kutlug* kelimesini de ancak *ku-tu-lu* şeklinde söyleyebiliyorlardı.

İsenbike Togan *Ku-tu-lu* ile *bu-zu-lu* arasındaki kafiyeye dikkat çekmişti. Fakat kafiye dışında bir şey daha vardı: *Kutlug* kelimesinin manasına telmih. *Kutlug*'un Türkçede "bahtlı" anlamına geldiğini tekrarlayalım. Yani öfkesinden küplere binmiş İmparatoriçe Wu, "ne bahtlısı, bahtsız, bahtsız!" demek istiyordu.

İmparatoriçe'nin bu telmihi yapabilmesi için Türkçeyi, en azından *ku-tu-lu* kelimesinin anlamını bilmiş olması gerekir. Esasen 630-682 arasında Çin başkenti Çang-an'da on binlerce Köktürk yaşamıştır. Bunların da önemli bir kısmı asilzade idi ve Çin ordusunda komutanlık yapmışlardı. İlteriş de, Tunyukuk da Çin'de doğup büyümüşlerdi ve muhakkak ki Çince biliyorlardı. Çin ileri gelenlerinin bir kısmının da onların dilini bildiğini düşünebiliriz. Köktürklerin güçlü zamanlarında pek çok Çinli de Türk ülkesinde yaşamıştır. İki toplum arasında dil ilişkileri olduğu muhakkaktır.

İmparatoriçe Wu'nun da, Kutlug'un (Ku-tu-lu'nun) hem ses yapısını çağrıştırarak (kafiye yaparak) hem de kelimenin anlamına telmihte bulunarak öfkesini dile getirdiği anlaşılıyor.

05.03.2017

KÖKTÜRK KAĞANLIĞI NASIL ÇÖKERTİLDİ?

581 yılında Köktürk tahtına Bumın Kağan'ın torunu Işbara oturmuştu. Işbara Kağan, Çang Sun-şeng adlı bir Çin diplomatını dost edinmişti. Çang Sun-şeng, bir yandan Köktürk ileri gelenlerini birbirine düşürüyor, bir yandan da sürekli olarak Çin imparatoruna bilgiler veriyordu. Çang Sun-şeng'in ve Çin imparatorunun entrikalarıyla, Batı Köktürklerinin kağanı Tardu bağımsızlığını ilan etti ve Köktürk Kağanlığı ikiye bölündü. Doğu Köktürk Kağanı Işbara gittikçe gücünü kaybetti ve Çin imparatorundan yardım istedi. 584 yılında Çin, Çang Sun-şeng'in de içinde bulunduğu bir diplomat grubunu Işbara'ya gönderdi. Çinli heyet Işbara'yı kul ilan ederek aşağıladı. Bu hakarete ve Çin'e bağlanmayı kabul etmesine rağmen Işbara, dillerini Çince ile değiştirme, Çin âdet ve elbiselerini kabul etme teklifini reddetmişti.

588 yılında Işbara öldü. Yerine geçen oğlu Tulan Kağan zamanında Köktürkler yine güçlendiler. Tardu ile Tulan arasında barış yapıldı. Tardu'nun da desteklediği Tulan Çin'e başarılı akınlar yaptı. Fakat Çin entrikaları bitmiyordu. Bu defa Tölesleri ayaklandırdılar. Bu isyan sırasında 600 yılında Tulan Kağan öldü. Tardu kendisini hem Batı'nın hem Doğu'nun kağanı ilan etti. Ancak Çinlilerle giriştiği bir savaşta Tardu Kağan'ın ordusu bozguna uğradı; çünkü Köktürkler arasında bulunduğu sırada Türk coğrafyasını ve stratejik bölgeleri çok iyi öğrenen Çang Sun-şeng, Köktürklerin su kaynaklarını zehirletmişti. Zehirli sudan içen Köktürk erleri ve atları ölmüştü. Zehirlenmeden haberi olmayan bazı Köktürkler hâlâ "gök, suyu bulandırdı" diyorlardı. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi isteyenler, Ahmet Taşağıl'ın, 1995 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanan *Gök-Türkler* adlı eserine bakabilirler.

600 yılındaki olaydan üç yıl sonra Tardu Kağan yok olacak; Doğu Köktürkleri de 630 yılında Çin esaretine gireceklerdir.

Milletlerarası ilişkilerde buna benzer olaylar sık görülür. Ülkelere diplomat olarak gönderilen elçilik görevlileri aynı zamanda casusluk yaparak gönderildikleri ülkenin sırlarını ve stratejik

mevkilerini öğrenip kendi ülkelerine bildirirler. Eski devirlerde su kaynakları, ülkenin en stratejik mevkilerinden sayılırdı. Çünkü hem askerler hem de atlar için su hayati bir öneme sahipti. Tarihte kalelerin kuşatılıp içerdeki askerlerin susuz bırakılarak teslime zorlandığı çok görülmüştür.

Bugün enerji kaynakları, bazı yol ve köprüler, bazı fabrikalar askerî bakımdan önemli kabul edilir. Elbette askerî açıdan en önemli yerler, silah ve mühimmatın saklandığı yerlerdir. Ordulara ait cephaneliklerin bir kısmı açık olmakla birlikte mühim bir kısmı da gizli yerlerde saklanır; onların yerleri askerî sır kabul edilir ve yetkililerin dışında hiç kimse tarafından bilinmez. 20. yüzyıldaki büyük savaşlarda casusluk faaliyetlerinin önemli bir kısmı gizli silah depolarının öğrenilmesine dönük olmuştur.

Tarihin her döneminde Çang Sun-şeng'ler mevcut olmuştur ve elbette bugün de vardır. Stratejik ortaklıklarının dozunu ayarlayamayan ülkeler, dost zannettikleri ülkelerin casusluk faaliyetlerine her zaman sahne olurlar. 20. yüzyılın casusları mutlaka yabancılar içinden çıkmıyor; ülkelerin kendi içinden de Çang Sun-şeng'ler çıkabiliyor. Bir bakmışsınız; su kaynakları zehirlenmiş ve askerleriniz yok olmuş.

29.04.2009

OSMAN SERTKAYA'NIN KÜR ŞAD YAZISI HAKKINDA

Gazi Türkiyat dergisinin 2014 Bahar sayısında tanınmış Türkologlardan Osman F. Sertkaya'nın Kür Şad hakkında önemli bir incelemesi yayımlandı. Akademik bir çalışma olmasına rağmen bu yazı, Kür Şad /Kürşat adı taşıyan pek çok kişi dolayısıyla genel okuyucu kitlesini de ilgilendirmektedir. Bu sebeple Sertkaya'nın incelemesini ele almayı uygun buldum.

Sertkaya, Prof. Dr. Ahmet Taşağıl'ın bir televizyon programında "Türk tarihinde Kürşad isimli bir kişi yoktur" mealindeki sözleri üzerine bu incelemeyi kaleme aldığını ifade ediyor. İşin aslı şudur:

Köktürklerin tutsaklık döneminde, 639 yılında bir Köktürk şehzadesi 40 küsur arkadaşıyla birlikte Çin sarayını basıp imparatoru rehin almak ve Köktürklerin kurtuluşunu sağlamak istiyor. Fakat fırtına yüzünden baskın, istenen sonuca ulaşamıyor. Köktürk şehzadesi ve silah arkadaşları vuruşa vuruşa ölüyorlar. Yani böyle bir tarihî olay vardır ve en az üç Çin kaynağında kaydedilmiştir.

Sertkaya incelemesinde üç Çin kaynağının özgün metinlerini ve tercümelerini veriyor. Olayın Çin kaynaklarında nasıl anlatıldığını öğrenmek isteyenler Sertkaya'nın yazısına başvurabilirler. Ancak konuyu Çin kaynaklarına bakarak öğrenecek olanlar, olayın Çin bakış açısıyla yazıldığını gözden uzak tutmamalıdırlar.

Çin kaynaklarında Köktürk şehzadesinin adı Çinceleşmiş biçimiyle Cie-şı-şuay olarak geçer. Nihâl Atsız bu ismin Cie-şı kısmının Köktürkçede Kür Şad olabileceğini düşünmüş ve 1946'da yazdığı ölümsüz romanı *Bozkurtların Ölümü*'nde bu millî kahramanı Kür Şad olarak âdeta yeniden diriltmiştir.

Atsız Armağanı adlı eser için Nihâl Atsız'ın hayatını kaleme alan Osman Sertkaya bu vesileyle 1974-75 yıllarında sık sık Atsız'la görüşmüş ve bu konuda onun düşüncesini de bizzat ağzından dinlemiştir. Cie-şı-şuay bir Köktürk şehzadesi olduğu için Atsız, şı kelimesinin "şehzade" kavramını ifade eden "tigin" veya "şad" sözlerinden biri olabileceğini; Cie'nin de Kül Tegin'deki Kül sözünün r'li varyantı olabileceğini düşünmüş ve Çinceleşmiş adın Türkçe rekonstrüksüyonunu Kür Şad şeklinde yapmıştır.

Bunu bizzat Sertkaya'ya söylediği gibi *Türk Ansiklopedisi*'nin Kül Tegin ve Kür Şad maddelerinde de yazmıştır. Buna göre Kür Şad rastgele bir uydurma değil, Nihâl Atsız'ın teklifi olan bir rekonstrüksüyon, bir yeniden kurmadır.

Atsız'ın yeniden kurması doğru da yanlış da olabilir. Ancak yanlış da olsa bu durum, roman kahramanı olan Kür Şad adını etkilemez. Çünkü romanlar gerçek olaylara dayansa bile neticede itibari / kurmaca (fiktif) eserlerdir. Ayrıca roman kahramanlarının kişi adı olarak kullanılması da yaygın bir gelenektir. Bu bakımdan adı Kür Şad / Kürşat olanların üzülmesine gerek yoktur; onlar millete mal olmuş bir romanın kahramanının adını taşımaktadırlar ve hiç şüphesiz bu kahraman 639'da Çin sarayını basan Cie-şı-şuay'ın 20. yüzyılda hayat bulmuş karşılığıdır.

Bir başka nokta da şudur. Kür ve Şad isim ve unvanları Türk tarihinde birçok defa kullanılmıştır. Bilge Kağan 19 yıl şadlık yapmıştır. Oğuz Kağan'ın amcasının adı Kür Han'dır. Ayrıca tarihimizde Kür Apa, Kür Beğ, Kür Buka adlı şahsiyetler vardır. Bunlar için en iyi kaynak, Faruk Sümer'in Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından 1999'da basılmış "*Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları I-II*" adlı eseridir. Mesela Kür Beğ Hüsameddin, Harezmli beğlerden Berke'nin oğludur. Ayrıca kür kelimesi, Atsız'ın Sertkaya'ya dediği gibi bugün "gür" (gür saç, gür ses vb.) olarak yaşamaktadır. Ancak tarihî şahsiyetlerin adı olarak kür, "azimli, yürekli, korkusuz" demektir; *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te kelimeye bu anlam verilmiştir. *Kutadgu Bilig*'de de "kahraman" anlamında geçmektedir.

1946'da *Bozkurtların Ölümü*'nün ilk baskısıyla birçok kişi Kür Şad adını almış ve hatta aynı isim, Ahmet Haldun Terzioğlu ile Orhan Yeniaras'ın romanlarının adlarına da girmiştir. Ancak daha 1934 yılındaki *Orhun* dergilerinde Atsız'ın Kür Şad hakkında bir inceleme yazdığını hatırlıyorum. Doğru hatırlıyorsam Kür Şad adının ihyası 12 yıl geriye gidiyor demektir.

20.07.2014

KÜR ŞAD VARDIR!

Birkaç gündür "Kür Şad var mı?" sorularına muhatap oluyorum. "Kür Şad diye biri yokmuş." diyenler de var. Hatta "Kür Şad hainmiş." diyenler de. Bu sebeple, efsanelere sonra devam etmek üzere bu hafta Kür Şad konusunu ele alıyorum.

Atsız'ın, Türkçesini ***Kür Şad*** olarak tasarladığı bir kahraman Türk tarihinde vardır. Hem de canlı kanlı bir kahraman. ***Bozkurtların Ölümü*** romanında olduğu gibi, 40 (küsur) arkadaşıyla gerçekten Çin sarayını basmış, Vey Irmağı kıyılarında vuruşa vuruşa ölmüş bir Türk kahramanı.

Kür Şad'ın Çin kaynaklarındaki adı **Cie-şı-şuay'**dır. Çinliler, Türklere ve Çinli olmayan başka milletlere ait özel kelimeleri ve özel isimleri Çinceye uydurarak kaynaklarına almışlardır. Böylece bu kelime ve isimler tanınmayacak hâle gelmiştir. Bu tür kelime ve isimlerin, alındıkları dildeki asıllarının ne olduğu konusu özel bir ihtisas konusudur. Türkologlar ve Sinologlar (Çin bilimciler) bu tür kelimelerin asıllarını anlayabilmek için sürekli çaba harcamışlardır; bugün de harcamaktadırlar. Kelimelerin aslını tasarlama işine "rekonstrüksiyon (yeniden kurma)" denir.

Çin kaynaklarında ***Cie-şı-şuay,*** Atsız'ın konuya eğildiği dönemlerde ***Kiüe-şe-so*** veya ***Kiüe-şe-şoay*** olarak okunan kişi adının (veya unvanının) da Atsız rekonstrüksiyonunu yapmış, yani Türkçedeki aslının ne olabileceğini tasarlamıştır. Onun tasarlamasına göre bu kahramanın Türkçe adı ***Kür Şad***'dır. *Türk Ansiklopedisi*'ne yazdığı ***Kür Şad*** maddesinde Atsız, ***Kiüe-şe***'nin unvan, Sinologlarca ***So*** veya ***Şoay*** okunan kısmın da kişi adı olduğunu söyler. Kahramanımız bir Kök Türk şehzadesi olduğu için Atsız, unvandaki ikinci kısmı ***şad*** olarak tasarlamıştır. ***Kür*** olarak tasarladığı birinci kısımda ***Kül Tigin*** adındaki ***Kül***'ün ***r***'li biçimini (Osman Sertkaya'ya böyle söylemiştir.) veya *Kutadgu Bilig, Dîvânu Lugâti't-Türk*'te "yürekli, kahraman" anlamında geçen ***kür*** kelimesini düşünmüş olmalıdır. ***Kür,*** bugünkü ***gür*** kelimesinin de eski biçimidir. Ayrıca Oğuz Kağan'ın amcalarından birinin adı da ***Kür Han***'dır.

Çin kaynaklarında elbette kelime ***Kür Şad*** diye geçmeyecekti. Mesela ***Türk*** sözü de Çin kaynaklarında ***Tu-kyu / Tu-küe***, bugünkü Çince söylenişiyle ***Tu-cue*** diye geçer. Kahramanımızın adı Çin kaynaklarında ***Kür Şad*** biçiminde geçmediği için "Kür Şad diye biri yoktur." demek, mantıklı bir düşünce tarzının sonucu veya doğru bir ifade tarzı değildir. Bu, "Mete diye biri yoktur, Motun diye biri yoktur." demek gibi bir şeydir. Bugün ***Mete*** veya ***Motun*** diye bilinen Hun hükümdarının adı Çin kaynaklarında ***Maodu(n)*** biçimindedir. İlle itiraz edilecekse şöyle denebilir: "639'da arkadaşlarıyla Çin sarayını basan bir kahraman vardır, Çin kaynaklarındaki adı Cie-şı-şuay'dır. Bu ismi Kür Şad diye tasarlamak yanlıştır." Ancak unutmamak gerekir ki, Çin kaynaklarındaki bu tür kelimelerin aslını tasarlayan pek çok Sinolog ve Türkolog vardır. İyi bir bilim adamı kendi tasarlamasını da ortaya koymalıdır.

Hainlik konusuna gelince. Olayı, tam altı Çin kaynağı anlatmaktadır. Dört Çin kaynağının çeşitli çevirileri, Liu Mau-tsai (Türkçesi Selenge Yayınlarında), Ahmet Taşağıl, İsenbike Togan, Saadeddin Gömeç ve Ahmet B. Ercilasun'un Kök Türklerle ilgili kitaplarında vardır. Osman Sertkaya'nın *Gazi Türkiyat* dergisinin 2014 Bahar sayısındaki makalesinde de yeni çeviriler bulunmaktadır. En son çeviriler Tilla Deniz Baykuzu'ya aittir. Kasım 2016'da "*Son Bilgiler Işığında Kürşad İsyanı*" (Kömen Yayınları) adlı önemli bir eser neşreden Baykuzu'da kaynaklar altıya çıkmış; isyanla ilgili yer ve güzergâh resimlerle ve krokilerle gösterilmiştir.

Altı Çince kaynağın yazılış tarihleri sırayla şöyledir: 717, 729, 801, 945, 1060, 1085. Sonuncu kaynakta Kür Şad'ın (haydi bazılarının gönlünü hoş edelim: Cie-şı-şuay'ın) çapkınlığından (bazı çevirilerde serseriliğinden) ve ağabeyi ***Tu-li***'yi Çin hükümdarına ihbar ettiğinden bahis vardır. Hainlik olarak yorumlanan nokta, herhâlde bu bilgidir. Ancak ilk beş kaynağın hiçbirinde bu bilgi yoktur. Yani Kür Şad'a hainlik isnadında bulunanlar, olaydan 78, 90, 162 yıl sonra yazılan kaynaklara itibar etmiyorlar; 446 yıl sonra yazılan kaynağa itibar ediyorlar. Üstelik 629'da Çin'e tabi olan Tu-li, 631'de ölmüştür. İhtilal ise bu tarihten sekiz yıl sonra olmuştur.

İhtilalin başı olan Kür Şad, hareket sırasında, ağabeyinin (Tuli'nin) oğlu ***Ho-lo-ku***'yu koruma altına alıyor. Hatta son kaynağa göre onu lider olarak seçiyor. Kür Şad'ın ancak "feragat" ile ifade edilebilecek bu tutumu da ona yapılan ihbarcılık isnadının doğru olmadığını gösterir. Bu bakımdan Atsız'ın, Kür Şad ihtilaliyle ilgili yorumu doğrudur.

18.02.2018

GÜLÇİN ÇANDARLIOĞLU'NA TEŞEKKÜR

Son haftalarda bir hayli meşgulüm. Geçen hafta Balıkesir Üniversitesinde **Oğuznameler** hakkında bir konferans verdim. Bu haftanın başında da Ordu'da idim. Bir günlük "**Eski Türkçe Araştırmaları Çalıştayı**"nı izledim ve çalıştay sonunda bir değerlendirme konuşması yaptım. Türklük biliminde **Eski Türkçe** terimi, Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemleri için kullanılır. Yani yazılı Türkçenin ilk dönemleri. Çalıştayda, özellikle bu dönem üzerinde çalışan meslektaşlarım değerli bildiriler sundular.

Bu yoğun faaliyet içinde genel ağ üzerinden satın aldığım küçük bir kitap da elime düşüverdi: ***Prof. Dr. Masao Mori'nin Göktürkler Ders Notları.***

Bazı kitapçıklar bende, arkeolojik bir kazı sonunda bulunmuş antik bir eser izlenimi uyandırır. Arkeoloji sözünü kullanmam da boşuna değil. Çünkü yine bugünlerde Azerbaycanlı bilgin ve romancı Kemal Abdulla'nın ***Dede Korkut Poetikasına Giriş*** adlı eserini okudum ve onun **Dede Korkut Kitabı** üzerinde âdeta arkeolojik bir kazı yaptığını gördüm. Bu sebeple zihnim arkeoloji mecazıyla dolu.

Zihnimde bu mecaz var ama Masao Mori'nin kitabı gerçekten arkeolojik bir buluntu gibi. Mecaz değil gerçek anlamda bir buluntu. Çünkü Japon bilgini Masao Mori 1976-1977 ders yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde **Göktürk Tarihi,** Türk Dili ve Edebiyat Bölümünde de **Göktürk Dili** dersleri vermiş. Eski Uygur tarihinin tanınmış uzmanlarından **Gülçin Çandarlıoğlu** da dersleri izlemiş ve not tutmuş. İşte benim elimdeki küçük eser bu notların kitaplaştırılmış şekli. Yani notlar 1970'lerden beri sanki toprağın altında kalmış ve 2019 yılında toprak altından bulunup ortaya çıkarılmış.

İşte bunun için, Uygur tarihiyle ve genel Türk tarihiyle ilgili çalışmalarını zevkle okuduğum **Gülçin Çandarlıoğlu**'na teşekkür ediyorum. Tabii eseri yayımlayan **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı**'na da.

Köktürk tarihiyle ne kadar ilgilendiğimi meslektaşlarım bilirler. Meraklı okuyucuların da bildiğinden eminim. Köktürk tarihiyle

ilgili hemen bütün yayınları izleyip okuduğum hâlde Mori'nin bu kitapçığından yeni şeyler öğrendim. Mori'nin bazı makalelerinden tabii ki haberdardım. Ancak onun ders notlarında, makalelerine de yansımamış bulunan veya benim görmediğim çok ilgi çekici bilgi ve görüşler var.

Mesela Mori **Türk** kelimesini M.Ö. 3. yüzyıla dek götürüyor. Masao Mori, bu yüzyıldaki olaylardan bahseden Çin kaynaklarında geçen **Ding-ling** sözünün, **Türk / Türük** kelimesinin Çin kaynaklarındaki ilk biçimi olduğuna inanıyor. Köktürklerden hemen önce Avrasya bozkırlarının çok geniş bir alanına yayılmış bulunan **Tie-le**'lerin de **Türk / Türük** olduğunu, daha doğrusu **Tie-le** kelimesinin de **Türk** sözünün Çin kaynaklarındaki bir biçimi olduğunu kabul ediyor. Böylece **Türk / Türük - Tie-le - Ding-ling** bağlantısı üzerinden M.Ö. 3. yüzyıla dek gidiyor.

Köktürk bengü taşlarındaki milliyetçilik anlayışı üzerinde de Masao Mori'nin son derece dikkat çekici görüşleri var. Bilge Kağan'ın yaptıklarıyla gurur duyduğunu gösteren ifadelerini ve özellikle tutsaklık döneminde dile getirilen ***"Türük halk tabakası hep şöyle demiş: İlli millet idim, ilim şimdi hani? Kime ili kazanıyorum? der imiş. Kağanlı millet idim, kağanım hani? Ne kağana işi gücü veriyorum? der imiş"*** sözlerini Mori, **"siyasal milliyetçilik"** terimiyle ifade ediyor. Hatta Köl Tigin anıtının giriş kısmını **"*siyasal milliyetçiliği yücelten millî bir marş*"** olarak nitelendiriyor.

Çinlilerin yumuşak ipeklilerine aldanılmamasını, bunun yerine Ötüken'den yabancı ülkelere kervanlar gönderilmesini işleyen satırları da Masao Mori **"iktisadi milliyetçilik"** olarak adlandırıyor.

Mori'ye göre bengü taşlarda **"dinî milliyetçilik"** de vardır. ***"Yukarıda Türük Tanrısı, öyle demiştir: 'Türük milleti yok olmasın tekrar millet olsun' diye, babam İltiriş Kağanı, annem İlbilge Hatunu, Tanrı (onların) tepesinden tutup yukarı kaldırmıştır."*** sözlerini, ***"il veren Tanrı"***, ***"Tanrı'nın kut vermesi"*** gibi ifadeleri inceleyen Mori bunları ***"dinî milliyetçilik"*** olarak adlandırır.

Masao Mori şöyle demektedir: ***"Türk Milleti'nin adı ve sanının yok olmasını istemeyen ve Türk Milleti'nin dirilmesini temenni eden Tanrı ve Mukaddes Yer-Su, Türkler için millî Tanrı ve Yer-Su idi."***

Bu hafta Türkçüler Günü'nü de idrak ettik. Çeşitli yerlerdeki konuşma ve törenlerle Türkçüler Günü'nü andık. 1944 olayları üzerinden 75 yıl geçti. Türkçüler elbette o günleri, Türkçüleri ve Türkçülüğün tarihini unutmayacaklar. Fakat iyi bir Türkçü, Türk'ün tarihini de iyi bilen bir Türk olmalı değil midir? Böyle düşündüm ve Masao Mori'nin kitabını 3 Mayıs armağanı gibi kabul edip yutarcasına okudum.

05.05.2019

UYGURLAR

Önce Ahmet Takan'ın 18 Ağustos 2018 tarihli yazısından öğrendik. Takan, Gürsel Tekin'in verdiği bilgileri aktarıyor: Birleşmiş Milletler Etnik Ayrımcılıkla Mücadele Komitesi'ne göre Çin'de bir milyondan fazla Uygur toplama kamplarında gözaltında tutuluyor. İki milyondan fazla Uygur da siyasi kamplarda günlük eğitime maruz bırakılıyor. *Sözcü*'deki 20 Ağustos tarihli yazısında Zeynep Gürcanlı da aynı bilgileri tekrarladı.

Türkiye, Çin ile iş birliği yapacaksa ve bu iş birliği Türk devletinin onuruna yakışır bir temel üzerine oturacaksa Uygur Türklerine yapılan muamelenin dile getirilmesi şarttır.

Oğuzname'ye göre Uygurlar, Oğuz Han'ın ad verdiği Türk boylarından biridir. Oğuz Kağan Destanı'nda da Oğuz, "Men Uygurnıng kaganı bola-men. (Ben Uygurların kağanıyım.)" demektedir.

8. yüzyılda Kök Türkler Orhun Irmağı boylarında otururken, Uygurlar da Selenge boylarında yaşıyorlardı. Türk devletinin yönetimi, 745 yılında Kök Türklerden Uygur Türklerine geçmiştir. 760'larda Uygurlar, Çin'in iç işlerine karışacak kadar güçlenmişlerdi. 840'tan sonra Turfan ve Kansu'da hanlıklar kurdular. Önce Mani sonra Burkan (Buda) dininde birkaç asır yaşayan Uygur Türkleri, Doğu Türkistan'da ticaret, kültür ve sanatta çok ileri giden yerleşik bir medeniyet kurdular. Onlardan bize Uygur harfleriyle yazılmış yüzlerce kitap, binlerce belge kaldı. 1070'lerde Kâşgarlı Mahmud, "Türklerin yazısı budur." diyerek Uygur harflerinin listesini verir.

Doğu Türkistan'daki Uygurlar 1209 yılında gönüllü olarak Çengiz Han'a katıldılar ve bu büyük Türk-Moğol İmparatorluğu'nun bürokrasisini kurdular. Ebulgazi Bahadır Han *Şecere-i Türk*'te şöyle der (Biraz Çağatay Türkçesi okuyalım):

"Uygur halkında Türkî tili okugan kişiler köp bolur irdi (çok olur idi). Defterdarlıknı ve dîvan hesablarını yahşı bilürler irdi. Çingiz Hannıng nebîrelerining (torunlarının) zamânıda Mâverâünnehr'de ve Horasan ve Irak'da dîvanlar ve defterdarlar barçaları (hepsi) Uygur irdi (idi)."

Kendisi de Çengiz soyundan bir han olan Ebulgazi Bahadır Han'ın anlattığı bu olgu, Uygur yazısını Moğolların da millî

yazısı hâline getirmiştir ve Moğollar 1941'e kadar bu yazıyı kullanmışlardır.

Çengiz Han'dan sonra Doğu Türkistan, Çağatay Han'ın payına düştü. Tuğluk Temür Han'ın 1350'lerde Müslüman olmasıyla Uygurlar arasında Müslümanlık hızla yayıldı. Çağatay Hanlığı'ndan sonra Doğu Türkistan, Temürlüler, Şibanlılar (Şeybaniler) ve çeşitli hanlıklar tarafından yönetilmiş, 1760'larda Çin tarafından istila edilmiştir.

Bugünkü Uygur Türklerinin tamamı eski Uygurlardan gelmez. Bir kısmı da Karahanlıların, Karahanlıları oluşturan Karluk, Yağma, Çigil ve Tohsı Türk boylarının çocuklarıdır. Bu demektir ki Türklerin Müslüman olmasını sağlayan Satuk Buğra Han, ilk Türk siyasetnamesi *Kutadgu Bilig*'i yazan Yusuf Has Hâcib, ilk büyük Türk sözlüğünü yazan Kâşgarlı Mahmud da Uygurların atalarıdır. Bu isimlerin hepsinin mezarı Kâşgar civarındadır. Ali Şir Nevâyî'nin babası Kiçkine Bahadır da bir Uygur Türk'ü idi.

1760'lardaki Çin istilasından sonra Uygur Türkleri sayısız isyanlarla bağımsızlık savaşları verdiler. Yakup Han'ın mücadelesi 1866'da başarıya ulaşmış ve onun kurduğu, 1866-1877 arasındaki bağımsız Türk devleti birçok ülke tarafından tanınmıştır. Doğu Türkistan Türkleri 20. yüzyılda da iki kez bağımsızlık kazandılar. 1933-1934'te ve 1944-1949'da. Birincisi Çin ve Komünist Rusya'nın iş birliğiyle, ikincisi Kızıl Çin tarafından yok edildi. Mao yönetimindeki Komünist Çin döneminde milyonlarca Uygur ve Kazak Türk'ü katledilmiştir.

Uygurların Türkiye'ye sığınabilen efsanevi liderleri Mehmet Emin Buğra ile İsa Yusuf Alptekin ömürleri boyunca Doğu Türkistan davasını dünyaya tanıtmak için çalışmışlardır. Bugün de Türkiye'de pek çok Uygur ve Kazak Türk'ü yaşamakta ve Doğu Türkistan davası için çalışmaktadırlar.

Türkiye, Çin ile yeni ilişkiler kurmayı düşünürken bu tarihî arka planı ve bugün de yaşanmaya devam eden faciaları göz ardı edemez. Üniversitelerin ve bağımsız kuruluşların "Doğu Türkistan" adıyla düzenledikleri konferansları, Türkiye'deki Çin elçilik ve konsolosluk görevlilerinin uyarılarına uyarak iptal eden, TRT'de "Doğu Türkistan" adının kullanılmasına izin vermeyen Türkiye, Çin ile nasıl onurlu bir ilişki kuracak, doğrusu çok merak ediyorum.

26.08.2018

TARİHTEN BUGÜNE UYGURLAR

Uygurlar, en eski Türk boylarından biridir. Varlıkları, milattan önceki yüzyıllara dek uzanır. Uygurlar, Moğolistan ortalarından Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara dek yayılmış bulunan ve Çin kaynaklarında ***Gao-çı*** (yüksek tekerlekli arabalılar) olarak kaydedilen Türk boylar topluluğu içindeydi; Çin kaynaklarında ***Yüan-ho / Yuan-hu*** olarak adlandırılıyorlardı.

Gao-çı'lar 536 yılından sonra Çin kaynaklarında ***Tie-le*** olarak geçer. Tie-le'ler içinde bulunan Uygurlar da ***Wey-ho*** olarak adlandırılır. Tie-le'lerin bengü taşlardaki adı ***Tölis***'tir.

Batı (Kök) Türk Kağanı Çu-lo 605 yılında Tölislere saldırır ve başbuğlarını öldürür. Bu olay, Tölislerin birçok boyunu, Uygurlar etrafında birleştirir. Çin kaynakları, Selenge boylarındaki bu Uygurlara ***Hui-ho*** adını verirler. ***Hui-ho,*** bengü taşlardaki ***Uygur*** kelimesinin karşılığıdır.

Türk Kağanlığı'nın ilk döneminin son yıllarında, 610'lu 620'li yıllarda Selenge boylarındaki Uygurların nüfusu 100.000 kişiydi; 50.000 seçkin askerleri vardı. Hükümdarları ***Tekien Erkin*** idi. Sonra başlarına ***Pu-sa*** geçti. 627 yılında (Kök) Türklere karşı başlatılan ayaklanmada Pu-sa, 5.000 atlısı ile 100.000 (Kök) Türk atlısını yenmişti.

(Kök) Türklerin tutsaklık döneminde Gobi'nin kuzeyindeki bozkırların hâkimi önce Sie-yen-to'lar, sonra Uygurlar idi. Uygurların hâkimiyeti 646'dan 680'lerin ortalarına dek sürmüştür. 680'lerin ikinci yarısında Uygurlar, tekrar Türk Kağanlığı'na tabi olmuşlardır.

742 yılında Uygurlar, Basmıl ve Karluk boylarıyla birleşerek (Kök) Türklere başkaldırdılar. Çin'in kışkırttığı bu isyan sonunda 745 yılı başlarında (Kök) Türk Kağanlığı yıkıldı ve yerine ***Uygur Kağanlığı*** kuruldu.

Uygur Kağanlığının ikinci hükümdarı ***Bayan Çor*** (Moyun Çor), Türk tarihinin büyük hükümdarlarından biridir. Adına dikilmiş üç anıt vardır. Tes anıtına göre gök ve yer yaratıldığında Uygur(lar), "kağan oturmuşlar" (kağanlık etmişler) ve üç yüz yıl hâkim olmuşlardır. Bu satırlar, Türk Kağanlığı'ndan yani 552'den önceki dönemi anlatmaktadır.

Uygur Kağanlığı 840 yılında Kırgızlar tarafından yıkıldı. Uygurlar bugünkü Doğu Türkistan'a göçtüler. Doğu Türkistan ve Kansu bölgesinde Hunlardan beri yaşayan çeşitli Türk boyları vardı. Uygurlar onları da içlerine alarak ***Turfan Hanlığı*** ile ***Kansu Hanlığı***'nı kurdular. Doğu Türkistan'daki Uygur hanlıklarından Uygur yazısıyla yazılmış yüzlerce eser, binlerce belge ve pek çok sanat eseri kalmıştır. 840'ta Kâşgar ve Balasagun'da ***Karahanlı*** hanedanını kuran ***Yağmalar*** da büyük ihtimalle bir Uygur boyu idi.

1070'lerde ***Kâşgarlı Mahmud***, İli Irmağı'nın ötesindekileri Uygur olarak gösterir. Budist olan Uygurlarla Müslüman Karahanlılar arasında 10-11. yüzyıllarda çetin savaşlar olmuştur.

Turfan (Hoço) Uygur Hanlığı 1209 yılında gönüllü olarak Çengizlilere katıldı. ***Kansu Uygurları*** da 1226'da Çengizlilere bağlandılar. Uygurlar, Türk-Moğol İmparatorluğu'nun bürokrasisini oluşturdular. Bunun sonunda ***Uygur yazısı,*** Moğolların millî yazısı hâline geldi.

Çengiz'den sonra bütün Türkistan ve dolayısıyla Doğu Türkistan ve Uygurlar da Çağatay Hanlığı içinde yer aldı. 1350'lerde Doğu Çağatay hükümdarı ***Tuğluk Temür*** Müslüman olmuş, onun yönetimindeki Uygurlar da İslam dinine girmişlerdir.

Bugün Uygur olarak anılan Türkler büyük çoğunlukla eski Uygurların torunları olmakla birlikte Kâşgar bölgesindeki Karahanlıların da torunlarıdırlar. İlk Türk sözlüğünün yazarı ***Kâşgarlı Mahmud*** Doğu Türkistanlıdır. Türklerin siyaset bilgisi kitabı ***Kutadgu Bilig***'i de ***Yusuf Has Hâcib*** 1070 yılında Kâşgar'da yazmıştır. Türklerin Müslüman olmasını sağlayan ***Satuk Buğra Han***'ın başkenti de Kâşgar idi.

İşte bu Uygurların milyonlarcası şimdi "eğitim kampı" denilen açık hava hapishanesindedirler. Aydınları hapsedilmiştir. Çinlilerin devlet sanatçısı unvanı verdikleri büyük musikişinas ***Abdurehim Heyit*** hapishanededir; Çinlilerce yayımlanan video, onun âdeta bir robot hâline getirildiğini göstermektedir.

Dünya için de büyük bir tehdit olan Çin şu anda Uygur Türklerini ezmektedir. Türkiye'yi yönetenlerin de Türk olduklarını hatırlamalarının zamanı gelmiştir. Biz Türk'üz ve Doğu Türkistan'dakiler bizim kardeşlerimizdir.

17.02.2019

KARAKOYUNLU VE AKKOYUNLU OLMADAN ANADOLU TARİHİ EKSİK KALIR

Geçen haftaki yazımın amacı, Osmanlıların incelmiş bir medeniyet kurduklarını ve varoş kültüründen kurtulamayanların Osmanlıcılık hülyalarının ters bir özentiden ibaret olduğunu göstermekti. Osmanlı Yüce Devleti'nin, hangi tarihî çizginin sonucu olduğunu ve tarihimizdeki rolünü de kısaca belirtmiştim.

Osmanlıların tarihimizdeki rolünü bir daha belirtmeliyim. Osmanlıların en önemli rolü, Balkanlarda ve Anadolu'da Türk birliğini meydana getirerek Cumhuriyet'e yekpare bir millet hâlinde girişimizi sağlamalarıdır. Bunu sadece fetihlerle yapmadılar; uyguladıkları iskân siyasetiyle, Oğuz boylarını birbirine karıştırıp kabilelere dayanan bir asabiyetin önüne geçmek suretiyle de gerçekleştirdiler.

Millî birliğimizin sağlanmasında Osmanlı hanedanının rolü elbette çok önemlidir ama tarihimizi Osmanlı ile sınırlı olarak ele almak doğru değildir. Böyle bir tutum, devletimizin bugünkü topraklarının büyük bir kısmını dışarıda bırakır.

Anadolu'nun Malazgirt sonrası tarihini ele alırken Anadolu Selçuklularını merkeze alıp Danişmendlileri, Mengüçeklileri, Saltukluları, Ahlatşahları, İnaloğullarını, Artukluları dışarıda bırakmak nasıl hatalı ise daha sonra da Osmanlıları merkeze alıp diğer beylikleri, özellikle Candaroğullarını, Karamanoğullarını, Kadı Burhaneddin devletini, Dulkadırlıları dışarıda bırakmak da aynı şekilde hatalıdır.

1300'den sonraki Anadolu tarihi için Osmanlılardan sonraki en önemli iki devlet Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türk devletleridir. 1370'lerden 1500'lerin başına kadar Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun tarihi bu iki devletle bağlıdır.

Osmanlılar başlangıçta bir Balkan devleti idi. Marmara'da kurulmakla beraber kısa zamanda Rumeli'ye geçmişler ve Anadolu'dan çok önce Balkanlarda genişlemişlerdir. Bugünkü Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya, Kosova, Karadağ ve Sırbistan Osmanlı toprağı iken Kastamonu ve Trabzon ile Konya, Karaman, Adana, Kahramanmaraş, Kayseri, Erzincan ve bu şehirlerin doğusu Osmanlı toprağı değildi.

Kastamonu Candaroğullarından, Trabzon Pontus'tan 1461'de alındı. Konya 1466'da, Kayseri, Karaman ve civarı 1474'te Karamanoğullarından alındı. 1473'teki Otlukbeli Savaşı ile Divriği, Erzincan ve civarı alındı.

Adana, Kahramanmaraş, Malatya, Gaziantep, Erzurum, Siirt, Bitlis, Diyarbakır ve Mardin'in alınması için Yuvuz Sultan Selim'i, 1514-1517 yıllarını beklememiz gerekecektir. Adana Ramazanoğullarından, Kahramanmaraş ve Malatya Dulkadırlılardan, Gaziantep Memlüklülerden, diğerleri Safevilerden alınır. Böylece Osmanlı hanedanının kuruluşundan ancak 216 yıl sonra Anadolu birliği sağlanmış olur. Oysa Osmanlılar kuruluştan 89-90 yıl sonra Kosova'ya ve bugünkü Romanya sınırlarına ulaşmışlardı.

Karakoyunlular 1380-1469, Akkoyunlular 1378-1508 arasında hüküm sürmüşlerdir. Bu Türk devletleri güçlü zamanlarında Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile birlikte Güney Kafkasya, Azerbaycan ve Kuzey Irak'a da hâkimdi. Karakoyunluların merkezi Tebriz, Akkoyunluların merkezi Diyarbakır idi. Onların tarihini dikkate almadığımız takdirde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Osmanlı öncesindeki 120-130 yıllık tarihi eksik kalır. Bu dönemde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Türklerle iki Azerbaycan'daki Türkler Karakoyunlu ve Akkoyunlu tebaası idiler. Bu sebeple Doğu ve Güneydoğu illerimizin ağızları, İstanbul Türkçesine göre Azerbaycan Türkçesine daha yakındır.

Karakoyunlular Salur, Akkoyunlular Bayındır boyundandı. Dede Korkut boyları (destani hikâyeleri) ozanlar tarafından muhtemelen Akkoyunlu topraklarında çalınıp söyleniyordu.

Konuyu daha fazla merak edenler İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Faruk Sümer ve Adnan Sadık Erzi'nin kitaplarını okumalıdırlar.

12.06.2016

125 YIL ÖNCE

125 yıl önce ne oldu? 1893 yılı pek çok kimse için bir şey ifade etmeyebilir. Türkiye Cumhuriyeti henüz kurulmamıştır. Dünyayı kana bulayan cihan savaşları da henüz olmamıştır. Kuzey ve Doğu Türkleri, Rus Çarlığı'nın yönetimi altındadır. Doğu Türkistan ise Çin işgali altında.

Batı Türkleri hâlâ büyük bir devletin, Osmanlı Yüce Devleti'nin idaresi altında yaşamaktadırlar. Fakat devlet çöküntüye doğru hızla gitmektedir. Devletin başında 2. Abdülhamid vardır. Bir yandan modern okullar açarak, bir yandan büyük devletler arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak devleti ayakta tutmaya çalışmaktadır. Fakat kurduğu baskıcı yönetim yüzünden dönemin hemen hemen bütün aydınları da onun karşısındadır.

Dünya siyaset sahnesinde Türklerin durumu bu. Fakat bir de kültür ve bilim alanı var. Orada da durumumuz pek parlak değil. Gaspıralı İsmail'in, Kırım Bahçesaray'da çıkardığı bir gazete Türkleri uyandırmaya çalışıyor. Onlara hem Türklüklerini ve tarihlerini öğretmeye hem de içinde bulundukları cehaletten kurtulmanın yollarını göstermeye uğraşmaktadır. Yalnız ***Tercüman*** adlı gazetesiyle değil, kurduğu cedit okullarıyla da Türk Dünyası'nda bir kültür inkılabı yaratmaya çalışmaktadır.

Bazı Osmanlı Türk aydınları da Tanzimat'tan beri Türk yenileşmesini sağlamak için çaba göstermektedirler. Yeni roman, yeni tiyatro, yeni müzik ve yeni okuma vasıtaları gazeteler. ***Şinasi, Namık Kemal, Ahmed Midhat*** yeni hayatın öncüleridir.

Yeni hayatın içinde sadece modernleşme yoktur. Türklüğü duyuş da vardır. Yüzyıllarca küller altında kalmış Türk duygusu da uyanmaktadır. ***Ahmed Vefik Paşa*** yazdığı sözlüğe ***Lehçe-i Osmanî*** adını vermiştir. Yani Osmanlıca, Türk dilinin bir lehçesidir. Doğu'da bir de ***Çağatay lehçesi*** vardır. ***Süleyman Paşa, Târîh-i Âlem*** kitabında Hunlardan, Göktürklerden bahseder. Yani Müslümanlıktan önce de Türklerin bir tarihi vardır.

1890'lara doğru Türklük bilgisi biraz daha çoğalacaktır. ***Necip Asım*** gibi, ***Velet Çelebi*** gibi Türklük bilgisiyle uğraşan aydınlar 1890'larda İkdam adlı bir gazetede buluşacaklardır. Fakat Türklük bilimini asıl harekete geçiren yeni bilgi ve buluşlar Rusya'da ve

Batı'dadır. ***Yadrintsev*** adlı bir Rus coğrafyacısı Moğolistan'da araştırmalar yaparken Orhun Irmağı kıyısında iki yazılı taş bulur. Tarih 18 Temmuz 1889'dur. ***Yadrintsev,*** taşlar üzerindeki yazıları tanır. Bunlar, 170 yıldan beri Yenisey Irmağı'nın suladığı Güney Sibirya topraklarında bulunan taş ve kayalardaki yazılardır. Rus coğrafyacısı yazıları tanır ama okuyamaz. Çünkü Güney Sibirya'daki bu yazılar bütün çabalara rağmen çözülememiş, okunamamıştır.

Yadrintsev'in bulduğu taşlar, Yenisey yazıtları gibi küçük değildir. Büyüktür ve üzerlerinde çok yazı vardır. Üstelik taşların bir yüzünde de Çin yazısı bulunmaktadır. Bu sayede belki de meçhul yazı çözülebilecektir. Yadrintsev'in Rusça raporları hemen İngilizce ve Fransızcaya çevrilmiştir. Batı meraklıdır; Batı öğrenmek, bilmek istemektedir.

Raporlar yetmez elbette. Yerine gidip yazıları kopya etmek gerektir. Ruslar ve Finler hemen harekete geçerler. İki heyet, Orhun vadisinde aylarca çalışır. Taşları, heykelleri, taşlar üzerindeki yazıları resimlerler, kopya ederler; gerekli çizimleri yaparlar. İki heyetin de çizimleri, kopyaları hemen yayımlanır. Batı, merakını yenmek istemektedir. 1892 yılında St. Petersburg'da ve Helsinki'de yeni taşlar ve yazılarla ilgili iki albüm (atlas) yayımlanır.

İki büyük bilgin. Rusya'da yaşayan Alman asıllı ***Radloff*** ve Danimarkalı dil bilimci ***Thomsen.*** İki adaş. ***Wilhelm Radloff*** ve ***Vilhelm Thomsen.*** Meçhul yazıyı çözmek için albümlerdeki yazılar üzerinde aylarca çalışırlar.

Sonunda Thomsen çözümü bulur. 125 yıl önce, 25 Kasım 1893'te. 15 Aralık 1893'te de Danimarka Kraliyet İlimler Akademisi'nde çözümünü bütün dünyaya açıklar. 125 yıl önce, 1893 yılının sonlarında Türklük biliminin en önemli buluşu gerçekleşmiştir. 8. yüzyılda Türklerin gelişmiş bir yazı ve gelişmiş bir edebî dil kullandıkları ortaya çıkmıştır. Türk tarihçiliğinin, Türk dili ve edebiyatının, Türk kültürünün, Türk devlet anlayışının, Türk dünya görüşünün bizzat Türklerce yazılan ilk belgeleri 125 yıl önce çözülmüştür.

Haziran başında ben birçok Türk bilimciyle birlikte Moğolistan'da, Ulan Bator ve Orhun vadisinde olacağım. Orada uluslararası bir bilgi şöleni var. Elbette döndükten sonra onu da size yazacağım.

10.06.2018

"AZERBAYCAN TARİHİ"

"***Azerbaycan Tarihi***", Nesib Nesibli'nin eseridir. 2019 Mayıs'ında Altınordu Yayınları arasında çıkan 712 sayfalık bu büyük eser, ilk defa iki Azerbaycan'ın tarihini birlikte ele almış olan bir çalışmadır. Eserde, Kuzey ve Güney Azerbaycan tarihi, milattan önceki yüzyıllardan başlanarak günümüze kadar getirilmiş ve millî bir gözle, fakat ilmî ölçülerden de ayrılmadan incelenmiştir.

Nesib Nesibli, Kuzey Azerbaycan'ın yetiştirdiği önemli tarihçilerimizden biridir. 1956 yılında Gürcistan'ın Borçalı bölgesinde doğmuş, fakat öğrenim hayatını Bakü'de sürdürmüştür. Bakü Devlet Üniversitesinin Tarih ve Şarkiyat Fakültelerini bitiren Nesibli, lisans üstü öğrenimine Moskova Şarkiyat Enstitüsünde devam etmiştir.

Ebülfez Elçibey'in çevresinde bulunan akademik kadrolar arasında yer alan Nesib Nesibli, Azerbaycan'ın Tahran büyükelçiliği görevinde de bulunmuştur. ABD'nin bazı üniversitelerinde de ders vermiş olan Nesibli hâlen Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Prof. Dr. Nesib Nesibli çok iyi yetişmiş bir tarihçidir. Rusça, İngilizce ve Farsçayı çok iyi bilmektedir. İlmî çalışmalarında bu dillerdeki kaynakları kullandığı gibi Türkiye'deki tarih araştırmalarını da çok iyi takip ettiğini onun bu son çalışmasından görüyoruz. 1990'lardaki yayınları daha çok Bakü'de basılıyordu. Onun son birkaç çalışması ise Türkiye'de basılmıştır. 2017'de ***Güney ile Kuzey Azerbaycan Sorunları***, 2018'de ***Kuzey Azerbaycan - İstiklalden İkinci İşgale 1918-1920,*** 2019'da ***Azerbaycan Tarihi - Millet-Devlet-Siyaset,*** 2020'de ***Azerbaycan Türklerinin Önderleri*** adlı eserleri Ankara'da yayımlanmıştır. Bazı ilmî makaleleri de İngilizce olarak uluslararası dergilerde yayımlanmaktadır. Son zamanlarda güncel makalelerini, Millî Düşünce Merkezi'nin MİSAK sitesinde ve *Türk Yurdu* dergisinde yayımlıyor.

Azerbaycan Tarihi, 2019 Haziran'ında elime ulaşmış. Ama bu eseri okumakta doğrusu epeyi ihmalkâr davranmışım. Birkaç gündür eseri okuyorum ve bunu okuyucularla da paylaşmak istedim.

Eserin girişinde Nesibli Kuzey Azerbaycan tarihçiliğinin sorunlarına eleştirici bir gözle yaklaşıyor. Bir yandan devam eden Sovyet dönemi tarih anlayışı, bir yandan Ermeni meselesi, Azerbaycan tarihçiliğinde de sorunlar yaratıyor. Nesibli, sağlam ve objektif bir tarih anlayışına ulaşmak için neler yapılması gerektiğini maddeler hâlinde sıralıyor.

Tarih bölümüne geçmeden üzerinde durulan önemli bir konu daha var: "Millet, Devlet ve Millet-Devlet" konusu. **Nesibli'nin eseri, bir "millet ve millet-devlet" tarihidir.** Bu sebeple bu kavramlara açıklık getirmesi gerekmiştir. Bu bölümde Avrupa'daki millet anlayışı ve milliyetçilik görüşleri de özet olarak verilmiştir. İskender Öksüz'ün ***Millet ve Milliyetçilik*** kitabından sonra bu bölümü okumak benim için hayli doyurucu olmuştur.

Nesib Nesibli, eski dönemlerden yakın dönemlere geldikçe daha fazla ayrıntıya giriyor. Türklerin başlangıç dönemleri ve Azerbaycan'a yerleşmeleri genel çizgileriyle ele alınmıştır. Ancak Safevilerden sonra eserde ayrıntılara girildiğini görüyoruz. Özellikle 20. yüzyıl çok ayrıntılı olarak eserde işlenmiştir.

Nesib Nesibli, mümkün olduğu kadar bütün görüşleri eserinde yansıtmaya çalışmıştır. **Sovyet döneminde kuzeyde hâkim olan Türk dışı Azerbaycanlılık görüşü ile İran'da hâkim olan Aryani tarih görüşü Nesibli tarafından tarihî deliller ve olgularla eleştirilmiş, Azerbaycan Türklüğünün varlığı ve tarihî gelişmesi açık bir şekilde ortaya konulmuştur.**

Türk'ün tarihine ilgi duyanlar için eserdeki bütün bölümler ilgi çekicidir. **Ancak okuyuculara özellikle Nadir Şah bölümünü dikkatle okumalarını tavsiye edebilirim. Çobanlıktan şahlığa yükselen bu Afşar Türk'ünün hayatı, Şiilikle Sünniliğin arasını bulmak için yaptığı mücadeleler bugüne de ışık tutacak değerdedir. Nadir Şah, 18. yüzyılda yaşamış son Türk cihangiridir ve bu büyük Türk'ün üzerinde maalesef ülkemizde çok da fazla çalışma yoktur.**

Hanlıklar dönemi, İran'daki Meşrutiyet hareketi, kuzeydeki çarlık ve Sovyet dönemi, güneydeki Pehlevi ve mollalar dönemi, özellikle 1940'lardaki Pîşeverî hareketi Nesibli'nin eserinden okunmalıdır. Çalışmada pek çok arşiv malzemesi ve çeşitli dillerde yüzlerce kaynak da kullanılmıştır.

Çağdaş millet olmanın şartlarından biri de sağlam bir tarih şuuruna sahip olmaktır. Türk'üm, Türkçüyüm, Turancıyım diyenler bu eseri okumalıdırlar.

21.06.2020

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ YÜZ YAŞINDA

Müstakil Azerbaycan Cumhuriyeti 28 Mayıs 1918'de kuruldu. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanlığının kararıyla 2018'de kuruluşun yüzüncü yıl dönümü kutlanacak. Azerbaycan'da bu kutlamalar için nasıl bir program düzenlendiğini bilmiyoruz. Kutlamaların devlet çapında olacağını, çeşitli ilmî ve kültürel faaliyetler yanında ihtişamlı devlet törenlerinin de yapılacağını tahmin edebiliriz. Müstakil Azerbaycan Cumhuriyeti'nin fikrî ve siyasi önderlerinin heykellerinin yer alacağı bir anıtlık, bir açık hava müzesi de millî tarih bilincini güçlendirecektir. Azerbaycanlı sanatçıların şiirle, romanla, resimle, heykelle, musiki ile o günleri canlandırması ne güzel olur!

2018 kutlamalarına Türkiye'nin de bütün kurum ve kuruluşlarıyla hazırlıklı olması gerektiğini düşünüyorum. Sadece **"bir millet iki devlet"** olduğumuz için değil. 1918'deki kuruluşla Türkiye'nin de doğrudan bağlantısı olduğu için kutlamalara katılmalı ve hazırlıklar yapmalıyız.

Müstakil Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurucu başkanı Mehmet Emin Resulzade 1911-1913 yıllarında İstanbul'dadır, Türkçülerle temas hâlindedir ve *Türk Yurdu*'nda yazılar yazmaktadır. Hüseyinzade Ali Bey ve Ağaoğlu Ahmet Bey ile birlikte Türkçülük fikrini İstanbul'dan Azerbaycan'a taşıyan fikir adamlarından biri de odur. 1915'te Azerbaycan'da çıkarmaya başladığı *Açık Söz* gazetesiyle Türkçülük fikirlerini yaymaya çalışmıştır. 1917'de Müsavat Partisi başkanlığına seçilmiş ve parti programına Türkçülük ilkesini yerleştirmiştir. Programa göre **din birliği yanında dil, edebiyat ve âdet birliği de "millet"i meydana getiren "alametlerdendir" ve bu açıdan bütün Türkler bir millettir.** Ziya Gökalp'ın **"Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak"** ilkesinden de etkilenen Resulzade Müstakil Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bayrağını da bu sebeple mavi (Türklük), kırmızı (çağdaşlık) ve yeşil (Müslümanlık) olarak belirlemiştir.

Türkiye'nin ilgisi sadece fikrî planda değildir. Cumhuriyetin ilanından bir hafta sonra, 04 Haziran 1918'de Azerbaycan temsilcileriyle Osmanlı hükümetinin temsilcileri Batum'da bir araya gelmiş ve karşılıklı yardım anlaşması imzalamışlardır. Bu anlaşmaya

dayanarak Osmanlı Türk ordusunun 5. Kafkas Fırkası, Gümrü ve Gazak üzerinden Azerbaycan'a hareket etmiş ve 16 Eylül 1918'de Bakü'yü Rus işgalinden kurtarmıştır. Azerbaycan'daki Türk şehitlikleri işte bu seferin hatırasıdır. Demek ki 2018 yılı, Osmanlı Türk - Azerbaycan Cumhuriyeti yardım anlaşmasının da, Türk ordusunun Bakü'yü Rus işgalinden kurtarmasının da 100. yıl dönümüdür. Türkiye'nin bilfiil içinde olduğu bu olayların 100. yılının kutlanmasında bizim üzerimize de görevler düştüğü açıktır.

"Yeni devlet kurma" hezeyanları vesilesiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığını bir kere daha teyit eden devletimizin yetkilileri, Azerbaycan ile temasa geçip kutlamalara yapabilecekleri katkıları tespit etmelidirler.

İlmî ve kültürel faaliyetleri üniversitelerin ilgili bölüm ve enstitüleri (Türkoloji'yle, tarihle ilgili bölümler ve Türkiyat Enstitüleri), Türk Tarih Kurumu, Türk Dünyası ve Azerbaycan üzerinde çalışan vakıf ve dernekler üstlenebilir. Özellikle, Mehmet Emin Resulzade tarafından kurulmuş olan Azerbaycan Kültür Derneği ilk akla gelmesi gereken kuruluştur. Uzun yıllardan beri Türk Dünyası hakkında yayınlar yapan Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü ile Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı da bu faaliyetler içinde yer almalıdır. Ancak adı geçen dernek ve vakıfların mali imkânları son derece kısıtlıdır. Bu kuruluşlar devlet tarafından desteklenerek faaliyetler içine katılmalıdır. Konuyu bir süreden beri gündeme getiren Türk Dünyası Kültür ve İnsan Hakları Derneği'ni de unutmamak gerekir. Başkanlığını Celal Öcal'ın yürüttüğü bu dernek daha şimdiden yapılabilecek bazı faaliyetleri listelemiştir.

İlmî ve kültürel faaliyetler deyince çalıştaylar, sempozyumlar, yayınlar, sergiler, belgeseller akla geliyor. Konuyla ilgili bazı önemli eserlerin yeniden yayımlanması gerekir. Özellikle Müstakil Azerbaycan Cumhuriyeti'nin önderleri olan iki kişinin eserleri: Resulzade'nin 1951'de yayımlanmış olan Çağdaş Azerbaycan Tarihi ve Mirza Bala'nın 1938'de yayımlanmış *Millî Azerbaycan Hareketi*. Bunlara Hüseyin Baykara'nın 1975'te yayımlanmış olan *Azerbaycan İstiklâl Mücadelesi Tarihi*'ni de ekleyebiliriz.

Tarih şuuru olmayan milletlerin geleceği de olmaz.

13.08.2017

AZERBAYCAN 100 YAŞINDA

Siyasetin hayhuyu içinde önemli günleri unutuyoruz. Müstakil Azerbaycan Cumhuriyeti 28 Mayıs 1918'de kuruldu. Mayıs sonu geldi geçti; bu büyük günü, Azerbaycan'ın 100. yılını doğru dürüst anmadık. 29 Mayıs, İstanbul fethinin 565. yıl dönümüydü. O günü de şanına yakışır bir şekilde kutlamadık. Üstelik bir de politikaya alet ettik.

Önümüzdeki yıllarda da önemli yıl dönümleri var. 19 Mayıs 2019, Atatürk'ün Samsun'a çıkışının 100. yılı olacak. Bilal N. Şimşir'in *İngiliz Belgelerinde Atatürk* kitabında vurguladığı gibi 19 Mayıs, Atatürk'ün doğum günü de sayıldığı için 2021 yılının 19 Mayıs'ı da Atatürk'ün doğumunun 140. yılı olacak. Bakalım bu günleri de unutacak mıyız?

Türk hikâyesinin kurucusu sayabileceğimiz Ömer Seyfeddin 1920'de öldü. 2020 yılı da onun ölümünün 100. yılı. Üstelik Ömer Seyfeddin hem Türk milliyetçiliğinin hem de dilde sadeleşmenin öncülerinden biri. İnşallah 2020'de onu anmayı da unutmayız.

Gelelim Azerbaycan'a. Bolşevik İhtilali'nden sonra kendi kaderlerini belirlemek isteyen Güney Kafkasya milletleri, 28 Kasım 1917'de Mâverâ-yı Kafkas Seymi adlı siyasi bir oluşum meydana getirdiler. Seym, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan temsilcilerinden oluşan bir yasama ve yürütme meclisi de kurmuştu. Fakat Kafkasya Seymi kısa zamanda dağıldı. Seym'in dağılması üzerine Azerbaycan delegeleri, Azerbaycan Millî Şûrası'nı kurdular. Şuranın başkanı Mehmet Emin Resulzade idi. İşte bu şûra 28 Mayıs 1918'de bağımsızlık ilan ederek Azerbaycan Cumhuriyeti'ni kurdu. O tarihte Bakü Bolşeviklerin işgali altındaydı. Bu yüzden Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk başkenti Gence'dir. Devlet başkanı Resulzade, Meclis başkanı Ali Merdan Topçubaşı, başbakan Fethali Han Hoylu idi.

Yeni cumhuriyet dünyada tanınmak için derhâl çalışmalara başlamış, ilk anlaşmayı da Osmanlı Türk Devleti ile yapmıştır.

04 Haziran 1918'de Batum'da imzalanan anlaşmaya göre Azerbaycan, Osmanlı'dan askerî yardım isteyebilecekti. Nitekim Nuri Paşa komutasındaki Osmanlı Türk ordusu 16 Eylül 1918'de Bakü'ye girerek Rus işgaline son vermiş; Azerbaycan hükümeti de Gence'den Bakü'ye taşınmıştır.

Müstakil Azerbaycan Cumhuriyeti bir Türk devleti idi. Resmî dilin adı da Türkçe idi. Osmanlı Türk Devletiyle sıkı ilişkilere giren yeni cumhuriyet, ordunun kuruluşunda ve eğitim işlerinde İstanbul'dan çok yardım görmüştür. Muallim Cevdet, İsmail Hikmet (Ertaylan) gibi maarifçi ve edebiyatçılar Azerbaycan yüksek öğretiminde görev almışlardır. Esasen devletin kurucusu Resulzade, Meşrutiyet yıllarında İstanbul'da bulunmuş, Türkçü kuruluşlarda yer almış, *Türk Yurdu*'nda yazılar yazmış bir aydındı. Hüseyinzade Ali, Ağaoğlu Ahmet, Hüseyin Cavid gibi uzun yıllar İstanbul'da yaşamış Türkçü aydınların düşünceleri yeni cumhuriyetin temelini oluşturuyordu. Türkçülük fikri üzerine kurulduğu içindir ki cumhuriyetin bayrağı da Türklüğü, çağdaşlığı, Müslümanlığı temsil eden mavi, kırmızı, yeşil renkli bayraktır. Ziya Gökalp'ın ünlü şiarından hareketle oluşturulmuş bu kutsal bayrak için Resulzade "Bir kere yükselen bayrak bir daha inmez." demiştir. Ne yazık ki 28 Nisan 1920'de Kızıl Ordu bu güzel cumhuriyete son vermiştir.

Bugün kardeş Azerbaycan Cumhuriyeti, dünya devletleri arasında yerini almış bağımsız bir devlettir. Tarihine sahip çıkması öncelikle ondan beklenir. 100. yıl, birkaç göstermelik törenle, sergiyle geçiştirilecek kadar önemsiz değildir. Bakü'de ve diğer Türk cumhuriyetlerinin önemli merkezlerinde büyük ve görkemli kutlamalar yapılmalıydı. Türkiye Cumhuriyeti yetkilileri de buradaki Azerbaycan elçiliğini harekete geçirerek günün önemine layık kutlamalar yapılmasını sağlayabilirdi. Bunlar yapılmamıştır. Türklerin geçmişlerine sahip çıkmamaları, tarih boyunca görülen zaaflardan biridir. Oysa milletlerin büyüklüğü sadece ekonomi ve orduyla ölçülmez. Büyük ve zengin bir tarih aynı zamanda zengin bir kültür demektir. Bugünkü Azerbaycan yöneticileri, Resulzade'ye ve yeni cumhuriyetin kurucusu Ebülfez Elçibey'e ne kadar değer verirlerse kendileri de o kadar değer kazanırlar.

İstanbul'da Celal Öcal'ın başkanlığındaki Türk Birliği Platformu ile Ankara'da Cemil Ünal ile Selçuk Önal'ın teşebbüsleriyle Azerbaycan Kültür Derneği'nin faaliyetleri az da olsa yüzümüzü güldürmüştür. Azerbaycan Kültür Derneği tarafından Millî Kütüphane salonunda düzenlenen şölende millî ruh şarkılara, şiirlere, vecizelere, halk oyunlarına yansıdı.

Böyle günlerde bütün Türk Dünyası'nın ayağa kalktığını göreceğimiz günler elbette gelecektir.

03.06.2018

NAHÇIVAN

Bu hafta Nahçıvan'da idim. Azerbaycan İlimler Akademisi Nahçıvan Bölmesi'nin davetlisi olarak Akademi'de "Oğuzların Dünya Tarihindeki Rolü ve Oğuznameler" konulu bir konferans verdim. Bu vesileyle Nahçıvan'ı yakından görme ve tanıma imkânı buldum.

21 yıl önce, 1996 yılında gördüğüm Nahçıvan, eskimiş ev ve sokaklarıyla terk edilmiş bir kasaba görünümündeydi. Bugünkü Nahçıvan bambaşka bir şehir olmuş. Modern, çağdaş fakat millî, sakin bir huzur şehri. Âdeta yeniden kurulmuş. Eski evler yenilenmiş, her tarafa geniş caddeler açılmış, pırıl pırıl, yepyeni binalar yapılmış, tarihî eserler Azerbaycan söyleyişiyle berpâ (restore) olunmuş. Fakat en önemlisi, mimari eser ve abidelerin çevresindeki alabildiğine açıklık. Hiçbir mimari eser ve anıt, hemen yanına yüksek binalar yapılarak boğulmamış. Meydanlar, parklar ve koruluklar, Aras'ın kıyısındaki bu tarihî şehri âdeta bir cennet hâline getirmiş.

Azerbaycan İlimler Akademisi'nin Akademik İsmayil Hacıyev'in başkanlığındaki Nahçıvan Bölmesi'nde 245 bilim adamı ve uzman faaliyet göstermektedir. Bölme'nin dört enstitüsü vardır: 1) Tarih-Arkeoloji-Etnografya, 2) Güzel Sanatlar - Dil ve Edebiyat, 3) Tabii İhtiyatlar (yer altı kaynakları), 4) Biyoresurslar (hayvan, bitki ve toprak). Ayrıca bir El Yazmalar Fondu ve bir de Astrofizik Rasathanesi bulunmaktadır. Birçok ilmî toplantılara ev sahipliği yapan Bölme, ilmî yayınları ile göz doldurmaktadır. Akademi'nin yayımladığı üç ciltlik ***Nahçıvan Tarihi***'ni inceledim ve Türk döneminin çok kısa bir özetini çıkardım:

Nahçıvan, Büyük Selçuklu Sultanı Alpaslan'ın 1064'teki fethinden bugüne kadar kesintisiz bir şekilde Türk yurdudur. 11. ve 12. yüzyıllarda Büyük Selçukluların şehzadeler şehri olan Nahçıvan, 1146'da İldenizlilerin hâkimiyetine geçmiş ve onların başkenti olmuştur. 1231'de Çengizliler tarafından alınan Nahçıvan, 1258-1336 arasında İlhanlıların hâkimiyetinde kalmıştır. İlhanlıların son devirlerinde ve İlhanlılardan sonra Çobanlılar, Calayırlılar ve Muzafferîler arasında çekişilen ve daha çok Calayırlılar elinde kalan Nahçıvan, 1387'de Emir Temür tarafından alındı.

1412-1467 arasında Karakoyunlular, 1467-1501 arasında Akkoyunlular Nahçıvan'ı idare ettiler.

15. yüzyıl boyunca Nahçıvan'ı da yöneten Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türk devletleri çok geniş topraklara sahipti. Bugünkü Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Irak, İran, Güney ve Kuzey Azerbaycan (bugünkü Ermenistan ve Gürcistan dâhil) bu iki Oğuz devletinin hâkimiyet sahasında idi.

1501 yılında Nahçıvan Safevilerin eline geçti. 16. asırda ve 17. asrın ilk yarısındaki Osmanlı - Safevi savaşlarında Nahçıvan, çok kısa sürelerle Osmanlılar elinde kaldıysa da esas olarak Safevilerin hâkimiyetinde bulunmuştur. En uzun süreli Osmanlı hâkimiyeti 1588-1603 arasında olmuş, bu yıllarda Osmanlılar Nahçıvan Sancağı'nı kurmuşlardır. 1639 Kasrışirin Antlaşması'nda Nahçıvan Safevilerde kalmıştır. Safevilerin iyice zayıfladığı yıllarda, 1724'te Nahçıvan tekrar Osmanlıların eline geçmiş ve burada ikinci defa olarak Nahçıvan Sancağı oluşturulmuştur. Bu tarihlerde Osmanlılar bölgede bir tür nüfus sayımı yaparak Nahçıvan Sancağı Mufassal Defteri'ni düzenlemişlerdir.

1736-1747 arasında bütün İran'ı, Azerbaycan'ı ve dolayısıyla Nahçıvan'ı Afşar Nadir Şah yönetmiştir. 1747'de Nahçıvan Hanlığı kuruldu. Hanlığın kurucusu, Kengerli sülalesinden Haydargulu Han'dır. Bütün Azerbaycan hanlıkları gibi Nahçıvan Hanlığı da Rus işgaline uğramış ve 1827'de Çarlığın eline geçmiştir.

28 Mayıs 1918'de Müstakil Azerbaycan Cumhuriyeti kuruldu. Ermenilerin tedhiş ve katliam hareketleri üzerine, Osmanlı Türk hükümetinin kurduğu Kafkas İslam Ordusu, 25 Mayıs 1918'de Gence'ye yerleşmiş ve Müstakil Azerbaycan Cumhuriyeti'ni Ermenilere karşı koruma altına almıştı. Ancak 30 Ekim 1918'deki Mondros Mütarekesi gereğince Osmanlı Türk ordusu Azerbaycan'dan çekilmek zorunda kaldı. Nahçıvan, Ermeni saldırılarına karşı kurulan Araz Türk Cumhuriyeti'nin merkezi oldu. Fakat Sovyet Kızıl ordusu 28 Nisan 1920'de Bakü'ye, 28 Temmuz'da Nahçıvan'a girdi. Nahçıvan önce Sosyalist Cumhuriyet, 09 Şubat 1924'te de Muhtar Cumhuriyet hâline getirildi. Bugün bağımsız Azerbaycan'a bağlı bir özerk cumhuriyettir. 45 milletvekilinden oluşan bir Âli Meclis'i (parlamentosu) vardır; Âli Meclis'in başkanı Vâsif Talıplı, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ni bakanlarıyla birlikte yönetmektedir.

18.06.2017

AZERBAYCAN KÜLTÜR DERNEĞİ 70 YAŞINDA

Geçen yıl Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100. yılını kutladık. Cumhuriyet, Mehmet Emin Resulzade'nin cumhurbaşkanlığında 28 Mayıs 1918'de kurulmuştu.

1920'den sonra Azerbaycan dışında, özellikle Türkiye ve Polonya'da faaliyetlerini sürdüren Resulzade, Türkiye'deki iki kuruluşun da kurucusudur. 1924'te Azerbaycan Millî Merkezi, 01 Şubat 1949'da Azerbaycan Kültür Derneği.

Azerbaycan Millî Merkezi, Azerbaycan'ın bağımsızlığı için çalışan siyasi teşkilattı; resmî bir kuruluş değildi. Azerbaycan Kültür Derneği ise resmî bir kuruluştu ve kültürel faaliyetlere ağırlık vermek, Azerbaycan davasını canlı tutmak için kurulmuştu. Dernek 2019 Şubat'ında 70 yılını idrak etmiş bulunuyor.

Azerbaycan Kültür Derneği'nin ilk başkanı Dr. Hamit Ataman'dır. Kerim Oder, Ahmet Yaşat, Mehmet Kengerli, İskender Aküzüm, Feyzi Aküzüm dernekte uzun yıllar başkanlık yapmışlar ve Azerbaycan davasını diri tutmayı başarmışlardır. 1990'dan beri derneğin başkanlığını Cemil Ünal yürütmektedir.

Azerbaycan davası Türkiye'de iki önemli insan kaynağına dayandı. Birinci kaynak, 1920'li yıllarda vatanlarını terk etmek zorunda kalan veya İkinci Dünya Harbi'nde Almanlara esir düşüp 1940'ların sonunda Türkiye'ye gelen Azerbaycan Türkleridir. Mehmet Emin Resulzade, Mirza Bala, Ahmet Caferoğlu, Abdülvahap Yurtsever, Mehmet Sadık Aran (San'an), Aziz Alpaut, Nurettin Hazar, Mehmet Kengerli bunlardandır.

İkinci kaynak, Iğdır, Kars ve Ardahan'dan yetişmiş olan aydınlardır. Abdülkerim ve Ayhan Doğru, Aküzüm'ler, Cemil Ünal, Aybike Karaca, Ahmet Karaca ve bugün derneği yürüten gençler… Bu aydınların bir kısmı Kars Alparslan Lisesi'nde Fahrettin Kırzıoğlu, Ekrem Üçyiğit, Selahattin Ertürk gibi hocalardan ders almışlardır.

Bu iki insan kaynağına daha sonraki yıllarda Güney Azerbaycan'dan gelen aydınlar da eklenmiştir.

28 Mayıs, 15 Eylül, 27 Nisan… Azerbaycan Cumhuriyeti için üç önemli tarih. 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan Cumhuriyeti kuruldu. 15 Eylül 1918'de Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam

Ordusu Bakü'ye girdi. 27 Nisan 1920'de Kızıl Ordu Azerbaycan'ı işgal etti. İşte bu üç önemli gün Azerbaycan Kültür Derneği tarafından her yıl hatırlanmış, panellerle veya konferanslarla mutlaka anılmıştır.

Azerbaycan Kültür Derneği'nin konferans, seminer ve yayın dışında bence en önemli faaliyetleri, halk oyunları kursları ve balolardır.

Halk oyunları kursları, derneğin sürekli faaliyetleri içindedir. Bu sayede Azerbaycan oyunları ve mahnıları unutulmadığı, nesilden nesile aktarıldığı gibi Türkiye çapında bir ilgiye de mazhar olmuşlardır. Vatan Azerbaycan'da unutulmaya yüz tutmuş bazı oyunlar dernek tarafından yaşatılmış, 1991'de yeniden bağımsız olan Azerbaycan'a taşınmıştır.

Balolar, önce kurslarda yetişmiş ekiplerin gösterileriyle şenlenir, sonra derneğin üyeleri ve konuklar pisti doldurarak Azerbaycan'ın estetik ve ritmik oyunlarına kendilerini bırakırlardı. Burada ortak oyun ve müzik kültürünü yaşayarak bir millet olmanın heyecanını duyarlardı. Millet olmak buydu işte. Ortak yüksek kültür. Hep bir ağızdan söylenen mahnılar, türküler; birlikte oynanan rakslar. Üzeyr Hacıbeyli'nin Arşın Mal Alan piyesinin sahne oyunlarını dahi ortaklaşa oynayan insanlar.

Azerbaycan Türkleri muhacerette de bütün canlılıklarıyla var oldular. 1991'deki bağımsızlıkla Türkiye'deki Azerbaycan gönüllüleri ile Kuzey Azerbaycan kaynaştı. Üç renkli şanlı bayrak tekrar göndere çekildi.

Şimdi bir başka kaynaşma beklenmektedir. Güney Azerbaycan uyanmıştır; Resulzade'nin, Pîşevari'nin, Elçibey'in yaktığı ateş her tarafa yayılmıştır. Gönüller alev alev tutuşmuş, Azerbaycan yeniden odlar yurdu olmuştur. Üstelik onların Şehriyar gibi, Bulut Karaçorlu Sehend gibi şairleri vardır. Azerbaycan Kültür Derneği'nin meşalesi yanmaya devam edecektir; çünkü daha çok işimiz vardır.

10.02.2019

ALAŞ'IN ALİHAN'I

Ülkenin siyasi gündemi birçoğumuzu bilimden, kültürden ve bunlarla ilgili olaylardan uzak tutuyor. Oysa Türkiye'de geniş kitlelere yayılmasa da ciddi bilim ve kültür olayları var. Gerçi bilim zaten geniş kitlelerin işi değil. Fakat kültür işlerinin mümkün olduğu kadar kamuoyuna yansıması beklenir. Bunun da ortamı, zaten "ortam" anlamına gelen "medya"dır.

Gazi Üniversitesi Türkiyat Uygulama ve Araştırma Merkezi, ülkemizin önemli kültür ve bilim kurumlarından biri olmaya doğru yürüyor. 10 Ekim 2015'te yaptığı "Uygur Türkleri Dil, Tarih ve Kültür Araştırmaları Kongresi"nden sonra 04 Mart 2016 tarihinde de "Doğumunun 150. Yılında Alihan Bökeyhan ve Türk Dünyası Aydınları" adlı uluslararası bir konferans düzenledi.

Uygurlarla ilgili toplantıya Doğu Türkistan'dan ve Almanya'dan gelen bilim adamları katılmıştı. Bu konferansa da Kazakistan'dan gelen bilim adamları iştirak ettiler: Prof. Dr. Tursun Jurtbay, Dr. Beybit Koyşıbay, Dr. Sultan Han Jusip ve Dr. Rısgül Abılhamitkızı. Türkiye'den de konuyla ilgili bilim adamları değerli bildirileriyle dinleyicileri bilgilendirdiler.

Toplantı, Gazi Üniversitesi'nin tarihî rektörlük binasındaki Mimar Kemaleddin Salonu'nda yapıldı ve çoğunluğu öğrencilerden oluşan kalabalık bir dinleyici kitlesi tarafından izlendi. UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, Uluslararası Türk Akademisi ve Ahmet Yesevî Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı gibi kuruluşlar da toplantıya destek verdiler.

Alaş, Çarlık Rusyası döneminde Kazak aydınları tarafından kurulmuş olan bir siyasi partidir. Kurucuları arasında Alihan Bökeyhanoğlu, Muhammetcan Tınışbayoğlu, Ahmet Baytursunoğlu, Mircakıp Dulatoğlu, Mustafa Çokayoğlu gibi Türkistan'ın tanınmış aydınları vardı. Partinin lideri Alihan Bökeyhan idi. 1905 yılında gizli olarak kurulan Alaş Partisi, 1917 baharında bir kongre toplayarak aleni hâle gelmiştir.

08 Aralık 1917'de Orunbor'da (Orenburg'da) üçüncü kurultayını toplayan parti 13 Aralık'ta ülkenin egemenliğini ilan etmiş ve Alaş Orda Hükûmeti adıyla Türkistan'ın ilk resmî hükûmetini kurmuştur. Hükûmet başkanı Alihan Bökeyhanoğlu, yardımcısı

Halil Abbasoğlu idi. Ahmet Baytursunoğlu ise Millî Eğitim Bakanı olarak hükûmette görev almıştı.

1917 sonunda kurulan Alaş Orda millî hükûmeti ancak üç yıl kadar yaşayabilmiştir. 1920 sonlarında bu hükûmet Lenin'in Kızıl Ordusu tarafından yıkılmıştır. Lenin, 1917'de komünist devrimini gerçekleştirirken Çarlık Rusyası'ndaki bütün milletlere istiklal sözü vermişti. Bu sözünde durmadı ve Türkistan'da, Azerbaycan'da, Kırım'da kurulan bütün bağımsız Türk yönetimlerine Kızıl Ordu marifetiyle son verdi. Bağımsız Türk yönetimlerinin ileri gelenleri de Stalin zamanında, 1937-1940 arasında katledildi.

1866 yılında doğan Alihan Bökeyhanoğlu, Kazak Türklerinin soylu bir ailesinden gelir. 1894 yılında Petersburg Üniversitesi Orman Fakültesini bitirmiş ve orman mühendisi olmuştur. Ancak Bökeyhanoğlu ormancı olmaktan çok bir siyaset ve kültür adamı olarak tanınmıştır. 1905-1920 arasındaki Kazak millî hareketinin lideri ve Rusya'daki umum Türklerin yaptıkları kongre ve ittifakların faal üyesidir. Alaş Partisi'nde Türkçülük fikrinin hâkim olmasını sağlamıştır. Birçok millî dergi ve gazetede Kazak tarihi, folkloru, edebiyatı üzerine yazıları ve araştırmaları yayımlanmıştır. Esasen 1905'ten sonra çıkan *Ay Kap, Kazak* gibi millî dergi ve gazetelerin yayımlanmasında da Alihan başrolü oynayanlardan biridir. Çarlık devrinde çeşitli mahkûmiyet ve sürgünlere maruz bırakılan Alihan, komünist dönemde de sürgün hayatı yaşamış ve nihayet 1937'de öldürülmüştür.

Alaş'tan ve Alihan'dan Türkiye'de ilk bahseden Zeki Velidî Togan'dır. "*Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*" kitabında bu konularda bilgiler verir. İlk müstakil kitap ise Hasan Oraltay'a aittir: *Alaş - Türkistan Türklerinin Millî İstiklal Parolası,* İstanbul 1973. Konferansa katılan Sultan Han Akkulı da Kazakistan'da ilk eseri yayımlamış bulunuyor: *Alihan Bökeyhan,* Almatı 2016.

Toplantıyı düzenleyen ve başarıyla yürüten Prof. Dr. Hülya Kasapoğlu Çengel ve takımını kutlamak ödevimiz, onlardan yeni hamleler beklemek hakkımızdır.

13.03.2016

TÜRK'ÜN YAKIN TARİHİ VE "ALTAY KAZAKLARI"

Türk tarihi bir bütündür. Başlangıçtan bugüne kadar ve Kadırkan dağlarından Hindistan, Afrika ve Avrupa içlerine kadar. Dünyanın dört bir yanına yayılan, çok geniş coğrafyalarda hâkimiyetler kuran Türk'ün tarihini yazmak zordur. Zordur, fakat bu tarih yazılmaktadır ve yazılacaktır.

Belki tuhaftır ama Türk'ün en az bilinen tarihi, 20. yüzyıl tarihidir. Tabii Türkiye Cumhuriyeti'ni kastetmiyorum. Türkiye'den uzakta bulunan kardeşlerimizin tarihinden söz ediyorum. Sahalardan, Tuvalardan, Uygurlardan, Kazaklardan, Tatarlardan, Gagavuzlardan söz ediyorum. Türk'ün Asya ve Avrupa'ya dal budak salmış kollarından söz ediyorum.

Hızırbek Gayretullah'ın "Altay Kazakları" dediği de bu kollardan biri. Çin tutsaklığında yaşayan, 20. yüzyılda Çinlilere karşı ölüm kalım mücadelesi veren, bir yandan Çinlilerle, bir yandan çöl sıcağıyla, bir yandan Himalaya Dağlarının ciğerleri patlatan soğuğu ile mücadele ederek efsanevi bir göç hareketi gerçekleştiren Abak Kerey Kazaklarının yakın tarihini ne kadar biliyoruz? Kapılarını dünyaya kapatmış olan Çin'de, 20. yüzyılda neler yaşandığını ne kadar biliyoruz? Bugün bile Uygur Türkleri üzerinde uygulanan zulüm ve baskıların ne kadarı dış dünyaya yansıyor?

20. yüzyıl Türk Dünyası için bir facialar tarihidir. Kırım Türklerinin, İran, Irak ve Suriye Türklerinin, Balkan Türklerinin yaşadıkları facialar, yüzlerce romana, yüzlerce senaryoya konu olacak insanlık dramlarıyla doludur. Bu dramların en acıklıları Doğu Türkistan'da yaşanmıştır ve hâlâ yaşanmaktadır.

Türk'ün başından geçen bu facialarn, bu dramların ne kadarı kayıtlara geçmiştir? Ne kadarı belgelenmiş ve arşivlenmiştir? Arşivlenenlerin ne kadarına ulaşmak mümkündür? Belge ve kayıtların neredeyse hiç olmadığı, arşivlere ulaşmanın mümkün olmadığı dönem ve olaylar için sözlü tarih ve hatıralar son derece önemlidir. İşte bunun için Hızırbek Gayretullah'ın 2019'da Yazıgen Yayıncılık tarafından basılan ***Altay Kazakları - Doğu Türkistan'dan Göçen Türkler*** kitabını önemsiyorum.

Doğu Türkistan'ın yakın tarihini öğrenmek için Mehmet Emin Buğra'nın, İsa Yusuf Alptekin'in, Hasan Oraltay'ın, Halife Altay'ın ve diğer Doğu Türkistanlıların kitap ve hatıraları okunmalıdır. Hızırbek'in *Altaylarda Kanlı Günler* ve yakın zamanlarda çıkmış *Uzaklara Balam* kitapları da önemlidir. 2019'da Tarih ve Kuram Yayınları arasında çıkmış bulunan Alihan Töre'nin *Türkistan Kaygısı* da kaybolmuş sanılan hatıraları gün yüzüne çıkarmıştır.

Bütün bu eserler, hadiseleri yaşayanların birebir şahitliklerine veya şahit olanlardan dinlediklerine dayanmaktadır. Bir kısmında araştırmalara da girişilmiştir.

1930'ların ilk yıllarındayız. Çin'in Doğu Türkistan genel valisi Jin Şu-rin'dir. O da Kumul'un Hotuntama beldesine bir Çinliyi atamıştır. Belde başkanının ilk işlerinden biri, Uygur eşrafından Salih Dorga'nın kızını istemektir. Kız verilmezse işkenceler gelecektir. Sal Dorga çaresizdir. Biricik kızını, Türk ve Müslüman kızını bu Çinli zalime nasıl verecektir? Belde başkanını 50 adamıyla birlikte evine çağırır. Sözde bu bir nişan ziyafetidir. Belde başkanı ve adamları, ziyafet sırasında ani bir baskınla yok edilir. Olay üzerine Çin askerleri bölgeye sevk edilir ve tarihe "Kumul olayları" diye geçen, Şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar giden olaylar başlar.

İşte aziz okuyucular, bu başlı başına bir roman, bir film konusu değil midir? Hızırbek Gayretullah'ın kitabında buna benzer daha pek çok olay var. Osman Batur, Alibek Hakim, Elishan Batur ve daha birçok kahramanın yiğitlikleri var. Osman Batur'un o zamanki Moğol devlet başkanı ile görüşmelerinin fotoğrafları var. Aslında Doğu Türkistan göçmenlerinin ellerinde bulunan bütün fotoğraflar belgedir. Kahramanların yüzleri, bedenleri, giysileri bu fotoğraflardadır ve günün birinde filmcilerimiz Türk Dünyası'nın bu karanlıkta kalmış olaylarına eğilirse kullanılacak dekor ve kostümler için gerekli olacaktır.

1960'ların İstanbul'unda Türkçüler Derneği'nin ve *Millî Yol* dergisinin faal elemanlarından olan Hızırbek Gayretullah'ın eserinde, el yazması hâlinde bulunan, yayımlanmamış bazı eserlerden de bahis vardır. Onlar da yakın tarih için son derece önemlidir ve bence millî konulara ilgi duyan yayıncılarımız bunların yayımlanması için harekete geçmelidir.

02.06.2019

EFSANE - DESTAN

EFSANE, DESTAN VE MENKIBE ÜZERİNE

Efsaneler, menkıbeler, destanlar bilimin konusudur, fakat bilim değildir.

Türkçe Sözlük'te efsane, "eski çağlardan beri söylenegelen, olağanüstü varlıkları, olayları konu edinen hayalî hikâye" olarak tanımlanmıştır. Şükrü Elçin'e göre ilk insanların "canlı-cansız varlıklarla tabiat hâdiseleri karşısında" kurdukları "hayal, tasavvur ve düşünceler" efsaneleri (mitleri) oluşturur. Elçin'in ***Halk Edebiyatına Giriş*** eserinde verilen bilgilere göre efsanelerin tanrılarla ilgili olanlarına *teogoni,* evrenin oluşumuyla ilgili olanlarına *kozmogoni,* insanların oluşumuyla ilgili olanlarına *antropogoni,* insanlık ve dünyanın geleceği / kıyametle ilgili olanlarına *eskatoloji* denir.

Menkıbenin ***Türkçe Sözlük***'teki tanımı ise şöyledir: "Din büyüklerinin veya tarihe geçmiş ünlü kimselerin yaşamları ve olağanüstü davranışlarıyla ilgili hikâye."

Destanın (eposun) efsane ve menkıbeden farkı, bu söylencelerin estetik bir şekil alarak edebî bir metin hâline gelmiş olmasıdır. ***Türk Edebiyatı Tarihi*** eserinde Atsız destanı, "bir milletin eski zamanlarda başından geçen büyük hadiselerin halk dilinde edebî bir şekil almasıdır" biçiminde tanımlar.

"Olağanüstülük", efsane, destan ve menkıbenin ortak özelliğidir. İlk insanlar hayatın, tabiat hadiselerinin mahiyet ve sebeplerini bilmedikleri için onları, hayallerinin ürünü olan tasavvurlarla açıklıyorlar; hayata ve tabiat olaylarına olağanüstü özellikler yüklüyorlardı. Milletlerin eski dönemlerinde başlarından geçen olaylar da yazıya geçirilmedikleri için nesilden nesile sözlü olarak aktarılabiliyor, aktarmalar sonunda olaylar değişikliklere uğruyor ve birtakım olağanüstü özellikler kazanıyordu. Efsane, menkıbe ve destanlar yazıya geçirildikleri zaman ise, değişikliğe uğramış ve olağanüstü özellikler kazanmış son biçimleriyle kaydediliyorlardı.

Bunları anlatmamın sebebi bazı yanlış anlamaların önüne geçmektir. Bazı insanlarda millî ve dinî duygular sebebiyle,

efsane, destan ve menkıbeleri gerçek kabul etme eğilimi bulunmaktadır. Böyle bir eğilime meydan vermemek için yukarıdaki açıklamaları yapmak ihtiyacı duydum.

Efsaneler, gerçek dışı olaylar ve kahramanlarla ilgilidir. Destanlar ve menkıbelerin birçoğu gerçek olay ve kahramanların üzerine kurulmuş olmakla birlikte halk muhayyilesinde devamlı değişikliklere uğradıkları ve ondan sonra yazıya geçirildikleri için onların içindeki gerçeği bulmak zordur. Nesilden nesile aktarma sırasında farklı olay ve kişiler tek bir olay ve kişilikte birleştirilebilir. Bu bakımdan zorluk daha da artar.

Bilim adamları bir destan veya menkıbenin çeşitli değişkelerini (varyantlarını) karşılaştırarak, bunları tarihî olaylarla da ilişkilendirerek çekirdekte bulunan gerçeği araştırırlar ve bazı tahminlerde bulunurlar. Ancak bu tahminler her zaman tartışmalıdır. Eğer destan ve menkıbeler, yakın dönemlerin olay ve kişileriyle ilgiliyse içlerindeki gerçeği bulmak imkânı daha fazladır.

Destan ve menkıbeleri günümüzün roman ve hikâyelerine benzetebiliriz. Yaşamış kişilere dayansa da bir roman ve hikâyede nasıl yaşamış olan kişileri ve başlarından geçen olayları tam olarak tespit edemezsek, destan ve menkıbelerde de gerçek kişi ve olayları tam olarak tespit edemeyiz. Ancak roman ve hikâyeler ferdî, menkıbeler ve özellikle destanlar anonimdir; yani halk muhayyilesinde doğup gelişmişlerdir.

Mademki gerçek değil, o zaman destan ve efsanelerle niçin uğraşıyoruz? Atsız, ***Türk Tarihinde Meseleler*** kitabındaki "Türk Destanı" başlıklı yazısında şöyle der:

"Geçmiş zamanı, tüller arkasından görülen belirsiz görüntüler gibi gösterip bizi büyük karanlıktan kurtaran, bir soyun geleceği hakkındaki ümitlerini hayal meyal belirten, bir milletin yüksek edebiyatının tohumlarını taşıyan millî destan, millî hazinenin en yüksek, değerli mücevherlerinden birisidir."

Modern milliyet nazariyelerinden etnosembolist akımın temsilcisi Anthony Smith'in millet tanımında "müşterek mitler" yani efsaneler önemli yer tutar. O hâlde kendilerinin Türk milliyetçisi olduğunu düşünenler, Türk destan ve efsanelerini bilmelidirler. Günümüz Türk milliyetçiliğinin önemli fikir adamı İskender Öksüz'ün ***Millet ve Milliyetçilik*** kitabını hâlâ okumamışlarsa acele bu kitabı da temin edip okumalıdırlar. Orada modern milliyet nazariyelerini göreceklerdir.

04.03.2018

NİÇİN EFSANE VE DESTANLARLA UĞRAŞIYORUM?

Önce Türkçü olduğum için. Sonra bir Türk bilimci, yani bir Türkolog olduğum için. Türk bilimci dar anlamda Türk dili ve edebiyatıyla uğraşan kişidir. Geniş anlamda Türklükle ilgili her şey Türk bilimi alanına girer. Dil, edebiyat, tarih, efsane, destan… Türklerin dinleri, inançları, gelenekleri, sosyolojisi, psikolojisi… Türk coğrafyası, Türk iktisadiyatı, Türk sanatı…

Elbette Türk bilimciler bu alanların hepsine birden giremezler. Kimileri dil, kimileri edebiyat, kimileri tarih alanında derinleşmiştir. Kimileri de bunların birkaçıyla birden uğraşır. Ben daha çok dil, tarih, destan ve efsanelerle uğraşıyorum.

Fakat bugünlerde destan ve efsanelerle uğraşmamın başka sebepleri de var. Atsız hakkında bir kitap hazırlıyorum ve Atsız beni ister istemez Türklerin destan ve efsane çağlarına çekiyor. Zaten Atsız'ı tanıyanlar bilirler ki Atsız demek efsane demektir: ***Dünya denen mezellete dalsın her isteyen / Ben ırkımın şeref taşan efsanesindeyim.***

Mezellet sözünü yeni nesiller bilmeyebilir. "Bayağılık, aşağılık olma hâli" demektir. Aynı kökten ***zillet*** ve ***zül*** (zul değil) kelimeleri de bayağı ve aşağılık olma hâllerini ifade eder. Kelimelerin çağrışımında çamur vardır, cüruf vardır, çirkef vardır. Atsız 1970'lerde yazdığı bu şiirde ülkenin ve dünyanın durumunu böyle görüyor ve "ırkının şeref taşan efsanesine" sığınıyordu. 2000'leri, 2010'ları yaşamamıştı.

2000'leri biz yaşadık; 2010'ları da yaşamaya devam ediyoruz. Şimdi ***mezellet*** kelimesinin çağrıştırdığı her şey var. Çamurlara batıp çıkmadan yollarda yürümek mümkün değil. Etraf, yürümeyi, giyinmeyi, konuşmayı bilmeyen insanlarla dolu. Üstelik ne kadar çirkinlik varsa halkçılık adına, halka inmek adına yüceltiliyor. Böylece yüce sandığımız makamlardan da üstümüze çamur sıçrıyor, çirkef akıyor. Yüzler bakılacak gibi değil, konuşmalar dinlenecek gibi değil. Yalana dolana küfürler karışıyor; düzenbazlıkla dalkavukluk, sahtekârlıkla mürailik at başı gidiyor. Cemaatler çeteleşmiş, birbirleriyle çekişiyor. Din diye ağızlarını

açanlar ahlak kavramını bir yana atıp dini sadece uçkurla uğraşan bir kurum hâline getiriyor. Ağızlarından Allah düşmüyor, fakat Allah'ın alîm ve basîr olduğunu, her şeyi bildiğini, her şeyi gördüğünü unutuyorlar.

Mezellet bu işte. Birtakım zelil insanların birtakım makamlar üzerinde tepinmesi. Zilletin böylesini yaşamamıştık. Kim bilir, belki biz, dünyanın daha beyaz olduğu, insanların daha düzgün ve güzel olduğu masal çağlarından geldik de onun için yeni Türkiye dedikleri bu ülkeye uyum sağlayamıyoruz. Atsız diyor ki:

"Mazide eşsiz bir güzellik vardır. Çünkü artık bir daha geriye gelmeyecektir. Çünkü orada hep ölüler yaşamakta ve suçlarından sıyrılmış olarak yalnız büyüklükleriyle bize bakmaktadır. Mazi güç kaynağı, fazilet ırmağıdır." (*Ötüken*, Ocak 1972)

Geçmişin güzelliklerini güzel insanlar görebilirler. Çirkefe batmış insanların "ecdat" diye ağızlarını açmaları, olsa olsa ecdat ruhlarını acı acı gülümsetir. Geçmişin erdemlerini namuslu insanlar fark edebilirler. Namusu sadece belden aşağı indirgeyip her türlü ahlaksızlığı, vurgunculuğu, yalan dolanı olağan hâle getirenler, geçmişin erdemlerini göremezler. Onların gördükleri ve göstermek istedikleri geçmiş, çirkefe bulanmış kendi silüetlerinin yansımasından başka bir şey değildir.

Mezellet kavramının çağrıştırdığı bütün çirkinlik ve yolsuzlukların olağan hâle getirildiği böyle bir yeni Türkiye ortamında efsaneler ve destanlar ruhlara ferahlık verir. Mazide, destanlarda, efsanelerde eşsiz bir güzellik vardır. Efsane ve destanların duru pınarlarında kendimizi arıtabiliriz. Ve her şeyden önemlisi şudur:

Türklüğü ve güzel ülkemizi mezelletten kurtaracak güç, efsanelerden, destanlardan, tarihten ve genetik mirasımızdan gelecek olan güçtür. O güç, yozlaşmamış, güzel insanlarımızda hâlâ mevcuttur.

11.03.2018

TÜRK DESTANI

Destanlar millet hayatında önemli yer tutarlar. Denilebilir ki bir millet destanı ile birlikte var olur. Evrenin ve ilk atalarının yaratılışına ait efsane ve destan parçaları ağızdan ağıza dolaşmaya başladığı zaman o dili konuşan insanlar belki de ilk defa kendi farklılıklarının şuuruna varırlar. Destan parçaları ayrıca ilk edebî ürünler olarak dilin estetik yapısını kurar ve daha sonraki edebî türlerin üslubunu belirler. Homeros'un İlyadası Yunan dili için, Firdevsî'nin Şehnamesi Yeni Farsça için böyle bir etkiye sahip olmuştur. Türkiye Türkçesi için Dede Korkut destanlarının -sınırlı da olsa- böyle bir etkiye sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Müslümanlık öncesi Türk destanına ait ilk metnin veya metinlerin elimizde bulunmaması bizim için büyük bir eksikliktir. Ancak 12 boydan (destani hikâyeden) oluşan *Dede Korkut Kitabı,* ilk destanî metinlerimizin çok sonraki yansımaları sayılabilir. Dede Korkut boyları her ne kadar 15. yüzyılın Batı Türkçesiyle yazıya geçirilmiş ve sathî bir İslam örtüsüyle örtülmüşse de Oğuzların ilk oluşum dönemlerini ve ilk var oluş kavgalarını yansıtırlar. İlk biçimlerinin elimizde bulunmayışı bir eksiklik olsa da 15. yüzyıldaki biçimlerinin elimizde bulunması büyük bir kazançtır. Üstelik estetik olarak en son ve en mükemmel yapı ve üsluplarıyla bize ulaşmışlardır.

13-15. yüzyıllar arasında yazıya geçirildiği tahmin edilen Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı da Müslümanlık öncesi dönemi yansıtır. Türklerin ilk büyük hükümdarı kabul edilen Oğuz Kağan'ın önce tabiatla, sonra düşmanla mücadelesi ve dünyaya hâkim olması, bir var olma, yayılma ve büyüme ülküsünün destanıdır. Üstelik destandaki bazı semboller, Türklerin yaratılış hakkındaki inanışlarının (Türk kozmogonisinin) izlerini de taşımaktadır. Oğuz Kağan'ın gökten gelen ışık içindeki kızla evlenmesi ve bu evlilikten doğan çocukların uzay cisimlerinin adlarını alması (Gün -güneş- Han, Ay Han, Yıldız Han); buna karşılık suda bulunan bir ağaç kovuğundaki kızla evliliğinden doğan çocukların yeryüzü cisimlerinin adlarını taşıması (Gök -atmosfer- Han, Dağ Han, Deniz Han), önce uzayın, sonra yeryüzünün yaratıldığına

dair bir inanışın yansımalarıdır. Nitekim ilk yazılı metinlerimiz olan Köktürk bengü taşlarında (anıtlarında) "yukarıda mavi gök, aşağıda kara yer yaratıldığında ikisi arasında insan oğlu yaratılmış. İnsan oğlu üzerine atalarım Bumın Kağan, İstemi Kağan hükümdar olmuş" veciz ifadesinde aynı inanış açık bir dille anlatılmaktadır.

Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı ile *Dede Korkut Kitabı*, Türk destanına ait Türkçe yazılmış en eski parçalardır. Bu ikisi de aslında birbirine bağlıdır. Oğuz Kağan, aynı destanın ilk parçası, Dede Korkut boyları ise Oğuz Kağan'dan sonra ortaya çıkmış kahramanları anlatan sonraki parçalardır. Bir de elimizde ilk Türkçe metinleri bulunmayan, fakat başka dillerde kaydedilmiş Türk destan parçaları vardır. Ergenekon Destanı Çince ve Farsça olarak kaydedilmiştir. Çok sonraları, ta 17. yüzyılda Ebulgazi Bahadır Han tarafından yazılmış *Şecere-i Türk*'te Çağatay Türkçesiyle yazılmış Ergenekon Destanı da vardır.

Türk yaratılış inanışı ve Türklerin ilk atalarına ait Arapça ile kaydedilmiş başka bazı önemli parçalar da vardır ki bunlar Türk toplumunda çok fazla bilinmez. 14. yüzyılın başlarında Kahire'de yaşamış bir Türk tarihçisi vardır: Ebûbekir bin Abdullah bin Aybek ed-Devâdârî. O tarihte Mısır'daki devletin adı Memlük veya Kölemen diye bilinir ama aslında ed-Devletü't-Türkiyye (Türk Devleti)'dir. Ebûbekir de işte bu devletin bir valisi olan Abdullah bin Aybek'in oğludur. İki Arapça kitap yazmıştır. Tek ciltlik *Dürerü't-Ticân* ve dokuz ciltlik *Kenzü'd-Dürer.* Dünya tarihini anlatan bu ciltlerin hepsi de İstanbul kütüphanelerindedir. Eserler, 1330'lara kadarki dünya tarihini anlatırlar ama içlerinde Türk kozmogonisi ve mitolojisi hakkında çok ciddi bilgiler de vardır. Şimdilik şu kadarını söyleyeyim. Türklerin ilk atası ve ilk insan, çok yüksek bir dağ olan Ulu Kara Tağçı'daki bir mağarada yaratılmıştır. İlk atanın adı, bir rivayette Ay Atam, başka bir rivayette Ulu Ay Ataçı'dır. Türkler ona Altun Han demişlerdir. İlk kadın ise Ay-va veya Ulu Ay Anaçı adını taşır. Ebûbekir bu bilgileri Ulu Han Ata Bitigçi adlı bir kitaptan aldığını söyler. Kitaplar Arapçadır ama yukarıdaki isimler hep Türkçe kaydedilmiştir. Daha geniş bilgi inşallah başka bir yazıda.

16.11.2011

TÜRKLERDE ATA KÜLTÜ

"Din, mezhep, tarikat; dinî töre ve tören" gibi anlamlara gelen **kült** kelimesi bir halk bilimi terimi olarak "kutsal sayılan varlık ve kavramlara karşı gösterilen sevgi, saygı ve ululama"yı ifade eder. **Ata kültü de atalara, özellikle kurucu atalara karşı toplumda var olan sevgi, saygı ve ululama (tazim) duygularının ayin, tören gibi bazı uygulamalarla gösterilmesidir.**

Birçok millette olduğu gibi Türklerde de ata kültü vardır. Türklerin kurucu atalara gösterdikleri saygı ve ululama uygulamalarıyla ilgili bilgiler en eski kayıtlarda yer almaktadır.

Türklerin yaratılışla ilgili inançlarına ait en eski kayıt, Memlük dönemi Türk tarihçisi Ebûbekir bin Abdullah bin Aybek ed-Devâdârî'nin ***Dürerü't-Ticân*** adlı kitabında geçer. Ebûbekir, ***Ulu Han Ata Bitigçi*** adlı kitaptan Türklerin yaratılış inancını kaydeder. Buna göre ilk yaratılan insana Türkler **Ulu Ay Ataçı** adını vermişlerdir. **Ulu Ay Ataçı** ölünce onun en büyük oğlunu kendilerine hükümdar seçmişlerdir. Bundan sonrasını Kâzım Yaşar Kopraman'ın çevirisinden takip edelim:

"Türk meliklerinden ilk tahta oturan ve hükümdar olan kişi odur. O ölünce yerine en büyük oğlu geçti. Babasının cesedini, babasına benzeyen altın bir heykelin içine koydu. Heykel için bir bina yapıp onu binanın içinde bir tahta oturttu. Ona hizmet edecek kişiler görevlendirdi. Bilge kişilerinin tavsiyesine uyarak, onun üzerine gece gündüz ışığı sönmeyen, yağ yakan kandiller koydurdu. Burası onlar için bir ziyaretgâh oldu. Her yıl başında, bu meliğin ölüm gününde, o ülkenin diğer bölgelerinden insanlar burada toplanıp büyük tören yaparlar; içinde meliğin cesedi bulunan altın heykele secde ederler. Kendi dillerinde yalvarıp yakararak, üç gün müddetle bu hâlde kalırlar… Bu melik **Altun Han** diye" adlandırılmıştır.

Görüldüğü gibi bu metin, Türklerin yaratılış inancıyla ilgili efsanevi bir kayıttır ve hayli ayrıntılıdır. İlk Türklere ait tarihî kayıtlarda bu kadar ayrıntı yoktur. Asya Hunlarına ve Türk Kağanlığı'na ait Çin kaynaklarındaki kayıtlar en eski tarihî kayıtlardır.

En eski Çin yıllığı ***Şi-ci***'de verilen Asya Hunlarıyla ilgili bilgi şöyledir:

"Her yılın ilk ayında, bütün beyler Ch'an-yü'nün otağında küçük kurultay düzenleyerek tören (bayram) yaparlar. Beşinci ayda, Lung-ch'eng'de büyük kurultay düzenleyerek **atalarına**, gök ve yere, ruhlara tapınırlar." (Pulat Utkan çevirisi).

Yine en eski Çin yıllıklarından olan ***Han-şu***'daki kayıt da hemen hemen aynıdır. Orada cümle "… **atalarına**, göğe, yere, ruhlara ve tanrılara kurban sunarlardı." diye biter (Ayşe Onat - Sema Orsoy - Konuralp Ercilasun çevirisi).

Türk Kağanlığı ile ilgili kayıt o dönemle ilgili Çin kaynağı ***Cou-şu***'da yer alır:

"Kağan sürekli olarak Ötüken'de otururdu. Kağan otağı doğuya bakardı; çünkü doğu, güneşin doğduğu yön olduğu için kutsaldı. Kağan soyluları her yıl **atalar mağarasına** götürürdü ve orada kurban keserlerdi." (Liu Mau-tsai çevirisinden).

Daha yakın dönemlerde ata kültü, hanedan kurucularının şecerelerinin, ilk büyük hükümdar sayılan Oğuz Han'a bağlanması şeklinde ortaya çıkar. **Osmanoğulları da, Karakoyunlular da, Akkoyunlular da kendi tarihlerinde Oğuz Han'a bağlanmışlardır. Hatta Çengiz'le ilgili tarihler dahi onu Oğuz Han'a bağlar.**

Atatürk'e karşı gösterilen sevgi ve saygıda hiç şüphesiz Türklerdeki bu kültür kodlarının etkisi de vardır. Atatürk kurucu bir önder olarak benimsenmiş ve sevilmiştir. Atatürk'ün başarıları, döneminin şartlarına göre olağanüstüdür ve Türkler de onun olağanüstü işler başardığının farkındadır. Bağımsız bir ülkede özgür olarak yaşamalarında en büyük payın Atatürk'e ait olduğunun bilincindedirler.

Efsanelerde ve tarihin eski çağlarında olduğu gibi tapınma, secde etme gibi uygulamalar tabii ki bugün yoktur. Bugünkü Türkler sevgi, saygı ve ululamalarını Anıtkabir'i ziyaret ederek, onun mezarına çiçek koyarak, ona rahmetler dileyerek gösteriyorlar. **Kurucu atayı, Atatürk'ü Türk devlet, vatan ve milletinin bağımsızlık, birlik ve bütünlüğünü sağlayan değerlerden biri olarak görüyorlar.**

17.11.2019

TÜRKLERİN TÜREYİŞ EFSANELERİ: EN ESKİ KAYIT

Türklerin türeyişleriyle ilgili en eski kayıt, ***Cou-şu*** adlı Çin kaynağındadır. Bu kaynak, Çinlilerin Cou hanedanının tarihidir ve 629 yılında yazılmıştır. ***Cou-şu***'da anlatılan efsane şöyledir:

Türklerin ataları, ***Hyung-nu***'ların (Hunların) kuzeyindeki ***So*** devletinden gelmiştir. Boyun başı ***A-pang-pu*** idi; 17 erkek kardeşi vardı. Kardeşlerinden birinin adı ***İ-çi-ni-şi-tu*** idi; dişi bir kurttan doğmuştu. Bütün kardeşlerin devletleri yıkıldı, sadece ***İ-çi-ni-şi-tu*** kaldı. Çünkü ona bir peri dokunmuştu. Bu sayede yağmur yağdırabiliyor, rüzgâr estirebiliyordu.

İ-çi-ni-şi-tu iki kadınla evlendi; biri yaz tanrısının, biri kış tanrısının kızı idi. Bunlardan biri dört oğul doğurdu. Oğullardan biri ak bir kuğuya dönüştü.

Çocuklardan biri ***A-fu*** ile ***Kem*** (Yenisey) ırmakları arasındaki topraklara yerleşti; bunlara ***Kırgız*** denildi. Üçüncü çocuk ***Çu-çe*** Irmağı kıyısında hüküm sürdü.

En büyük oğul, ***Batı Sayan*** Dağı'nın yamaçlarına yerleşti. Dağın tepesinde ***A-pang-pu*** boyunun başka kolları yaşıyordu. Çok soğuktu ve üşüyorlardı. Büyük oğul ateş yakarak onları ısıttı ve korudu. Onlar da büyük oğulu başbuğ yaptılar ve ona Türk adını verdiler. Unvanı ***No-tu-lu Şad*** idi.

No-tu-lu Şad'ın on eşi vardı. Bunlardan doğan çocuklar annelerinin soyadını almışlardı. ***No-tu-lu Şad*** ölünce bu çocuklardan biri başbuğ seçilecekti. Kadınlar bir ağacın altında toplandılar ve şöyle karar verdiler: Ağaçta kim en yükseğe sıçrarsa o, başbuğ olacak.

Kadınlardan birinin adı ***A-şi-na*** idi ve onun oğlu en küçük çocuktu. En yükseğe o sıçradı ve başbuğ oldu. Kendisine ***A-hien (Bilge) Şad*** unvanını verdi.

***

Araştırıcılar, yukarıdaki efsaneyi, ***Bozkurt / Ergenekon*** destanının bir varyantı saymışlardır. Bunun birkaç sebebi var: 1) Çin kaynakları bu efsaneyi de Kök Türklere ait efsaneler arasında sayar. 2) İlk ata ***İ-çi-ni-şi-tu,*** dişi kurttan doğmuştur. 3) Bu efsanenin

sonundaki ***No-tu-lu Şad (Türk), A-şi-na*** ve ***A-hien (Bilge) Şad*** isimleri, Bozkurt efsanesiyle benzeşir.

Ancak bu efsanede, bacakları kesilen çocuk, dişi kurt tarafından beslenme ve dağların arasına (Ergenekon'a) kaçış yoktur. Buna karşılık Bozkurt efsanesinde olmayan birçok motif vardır: İki kardeş, perinin dokunması, yağmur yağdırma ve rüzgâr estirme yeteneği, yaz ve kış tanrılarının kızlarıyla evlenme, çocuklardan birinin ak kuğuya dönüşmesi, üç çocuğun üç ülkeye sahip olması, Türk'ün ateşi icat etmesi, yükseğe sıçrama.

Çocuklardan birinin iline / devletine ***Kırgız*** adı verilmesi, dikkat çekicidir. Bu husus, efsanenin sadece Kök Türk boyuna ait olmadığını, bütün Türklere ait olduğunu gösterir. Bu yargımızın başka sebepleri de vardır.

Yukarıda saydığımız farklı motifler, daha sonraki kaynaklarda bütün Türklere ait motifler arasında geçer. 1126 yılında yazılmış bulunan ***Mucmelü't-Tevârîh*** adlı Arapça kaynakta ***Türk***'ün babası ***Yafes***'tir. ***Yafes***, babası ***Nuh***'tan öğrendiği bir adı bir taşa kazımış ve ihtiyaç duyunca yağmur ve kar yağdırma gücünü elde etmiştir. Yine bu Arapça kaynakta ***Türk***'ün yerleştiği bölgedeki dağın başında bir ateş peyda olmuştur. Üç oğulun üç ülkeye yerleşmesi motifi, Şehname'de ***Feridun***'un dünyayı üç oğlu arasında paylaştırması ve İslam kaynaklarında da ***Nuh***'un dünyayı üç oğlu arasında paylaştırması ile aynıdır. İslam kaynaklarındaki bu rivayetler, ***Kök Türk*** boyu ile değil, genel olarak bütün Türklük ile ilgilidir. Şu hâlde 629'daki Çin kaynağında bulunan bu efsane, İslam kaynaklarındaki efsanenin en eski biçimidir; fakat az da olsa ***Bozkurt*** efsanesi ile karışmıştır.

Tarih ve coğrafya bakımından birbirinden çok uzakta bulunan Çin ve Arap kaynaklarının, Türklerin bu en eski efsanesine ait benzer motiflere sahip olması tek bir şekilde açıklanabilir: Çinliler de, Arap kaynaklarını yazanlar da bunları Türklerden işitmişlerdir. Elbette efsanede, zaman ve coğrafya farklılığından ve dinleyenlerin algılamalarından doğan değişiklikler söz konusudur.

İlk ataların adları? Yaz ve kış tanrılarının kızlarıyla evlenme? Onları da sonraya bırakalım.

28.01.2018

TÜRKLERİN TÜREYİŞ EFSANELERİ: İLK ATALAR

25 Şubat 2018 tarihli yazımda 14. yüzyılda Mısır'da yaşamış Türk tarihçisi Ebûbekir'den bahsetmiştim. Aybek oğlu Abdullah oğlu Ebûbekir. Arap diliyle iki genel tarih yazmış. Biri mufassal, dokuz cilt. Diğeri muhtasar, tek cilt. İkisinde de ***Ulu Han Ata Bitigçi*** adlı eski bir kitaptan bahsediyor ve şeceresi, İstemi Kağan çağına dek çıkan bu kitaptan (evet, kitapların da şeceresi olur) Türk efsanelerine dair alıntılar yapıyor. 25 Şubat tarihli yazımda bu alıntılardan birini yazmıştım. Uzunca olan diğer bir alıntı, bunun devamıdır. Türklerin ilk atalarını ve şehirlerini anlatan bu efsaneyi özetliyorum.

Yüce Tanrı, Yukarı Çin'in ucunda, güneşin doğduğu yerin hizasında, yedi fersah yüksekliğinde bir dağ yarattı. Taşı kapkaraydı ve çok sertti. Üzerinde bitki bitmezdi. Eğer bu dağ güneşin ışınlarına engel olmasaydı güneşin ısısından dünya yanardı. Dağın Türkçe adı ***Ulu KaraTağçı***'dır.

Dağın batı eteğinde pek çok tatlı pınar vardır. Bunlar toplanıp bir göl oluştururlar. Gölden bir ırmak çıkar. Kırk tam fersah ötede iki büyük şehir vardır. Türk / Moğol dilinde adları ***Keçermak*** ve ***Abdarmak***'tır. Kesme kara taştan yapılmış surlarla çevrilidirler. İki şehrin de ak Çin demirinden yapılmış kırkar kapısı vardır. Gölden gelen ırmak iki şehirden de geçer; kanallarla bütün evlere su ulaşır.

Irmak şehirlerden çıkarak geniş bir araziye yayılır, birçok kola ayrılır. Kollar üzerinde kasabalar, köyler, ekili araziler vardır. Buralardaki ağaçların, meyvelerin, kuşların sayı ve türlerini yüce Tanrı'dan başka kimse bilmez. Bu kasaba ve arazilerde çeşitli ırk ve dinden pek çok insan da yaşar. Hepsi iki büyük şehrin yöneticisine bağlıdır. Yöneticinin adı Türkçe ***Altun Han***'dır. Bu ülkelere hâkim olanların hepsi aynı soydan gelmiştir.

Altun Han yönetimindeki insanlar, zevkusefa ehlidirler, sevinç ve mutluluk içinde yaşarlar. Tanrı'nın yarattığı insanların en güzelleri bunlardır. Hiç düşmanları yoktur. Tatlı sulu, temiz havalı, güzel ve temiz otlaklarda beslenen hayvanların en güzel ve lezzetli etlerini yerler. Bunun için sağlıklı ve uzun ömürlüdürler, yüz yıldan çok yaşarlar. Aralarında hasta, sakat görülmez.

Ulu Kara Tağçı denilen dağın doruğunda bir mağara vardır. Mağaranın ağzında, çeşitli mücevher ve değerli taşlarla süslenmiş kızıl altından bir kapı bulunur. Kapıda muhafızlar ve hizmetkârlar vardır. Mağara, buralarda yaşayanların mabududur; ***"Kara Tağçı için"*** diye yemin ederler. Büyük ataları bu mağaradan yaratılmıştır; adı ***Ulu Ay Ataçı***'dır. Yine aynı mağaradan yaratılan ilk kadının adı da ***Ulu Ay Anaçı***'dır. Onların pek çok çocukları olmuştur.

Nüfusları çoğalınca aralarında anlaşmazlıklar çıktı; birbirlerine haksızlık yapmaya başladılar. Sonra, haksızlığa uğrayanın hakkını vermesi için bir başkan seçmeye karar verdiler. ***Ulu Ay Ataçı***'nın en büyük oğlunu hükümdar yaptılar. Türklerden ilk tahta oturan hükümdar odur.

İlk hükümdar ölünce yerine, en büyük oğlu geçti. Babasına benzeyen bir altın heykel yaptırdı ve babasının cesedini içine koydurdu. Bir bina yaptırdı, heykeli binanın içindeki bir tahta oturttu. Ona hizmet edecek kişiler görevlendirdi. Binada gece gündüz ışığı sönmeyen kandiller bulunmaktadır.

Bina bir ziyaretgâh oldu. Hükümdarın ölüm yıldönümlerinde bütün bölgelerden insanlar toplanırlar, büyük tören yaparlar, kendi dillerinde yakararak üç gün boyunca altın heykele secde ederler. Törenlere katılıp bağlılık arz etmeyenleri öldürürler. İşte bu hükümdarın adı ***Altun Han***'dır.

Ebûbekir, mağarada yaratılan ilk ata konusunda Türklerle İranlılar arasında tartışma olduğunu da yazar. Türkler de, İranlılar da mağarada yaratılan ilk insanın kendi ataları olduğunu iddia ederlermiş. Eski İran dilinde ilk atanın adı da ***Keyûmers*** olup anlamı "babaların babası" imiş.

Ebûbekir'in kitaplarında bir efsane daha var. Onu da sonra yazalım.

18.03.2018

TÜRKLERİN TÜREYİŞ EFSANELERİ: ALP KARA ARSLAN

14. yüzyılda Mısır'da yaşamış Türk tarihçisi Aybek oğlu Abdullah oğlu Ebûbekir'in iki tarih kitabı vardır. Tek ciltlik olanın adı kısaca *Dürerü't-Ticân*'dır. Dokuz ciltlik olanı ise *Kenzü'd-Dürer* adını taşır.

Ebûbekir, geçen yazımdaki "İlk Atalar" efsanesini ***Ulu Han Ata Bitigçi*** adlı bir eserden aktarmıştı. *Dürerü't-Ticân*'a göre, şimdi aktaracağım ***Alp Kara Arslan*** efsanesini de ***Ulu Han Ata Bitigçi***'den aktarmıştır. Fakat Ebûbekir'in eserleri üzerinde 1974'te bir araştırma yapan Ulrich Haarmann'a göre Ebûbekir, ***Alp Kara Arslan*** efsanesini başka bir eserden nakletmiştir. Dokuz ciltlik *Kenzü'd-Dürer*'deki kayda dayanan Haarmann bu başka eserin yazarının adını da verir: ***Süleyman bin Abdülhak bin Pehlevân el-Âzerbaycânî.***

Hangi kitaptan aktarılmış olursa olsun Ebûbekir'in iki eserinde de ***Alp Kara Arslan*** efsanesi vardır. Kâzım Yaşar Kopraman'ın *Dürerü't-Ticân*'dan yaptığı tercümeye dayanarak bu efsaneyi de özetliyorum.

Ulu Kara Tağçı'dan akan ırmakların suladığı topraklardan çok uzakta Tibet adlı bir ülke vardı. En iyi misk, bu ülkede yaşayan ceylanlardan elde edilir. Bu ülkedeki hamile bir kadın, odun toplamaya çıkmıştır; vadilerde dolaşmaktadır. O sırada çocuğunu doğurur. Onu sarıp taşımak için ot toplarken bir kartal gelir ve çocuğu kaparak havalanır. Uzaklaşır ve dağın eteklerinde çocuğu düşürür. Çocuk, yeni doğmuş bulunan iki aslan yavrusunun yanına düşmüştür. Aslan onu da kendi yavrusu zanneder; gerçek yavrularıyla birlikte onu da emzirip büyütür. Oğlan büyüyüp güçlü bir delikanlı olur. Yüzü aslanların yüzüne benzer. O kadar güçlüdür ki aslanları bile parçalar.

Günlerden bir gün bu delikanlı, yedi âdemoğlu görür. Üç kadın, üç erkek, bir de genç kız. Yırtıcı aslanlar, bunların etrafını çevirmiş, parçalamak üzeredirler. Delikanlı onları kendine benzetir, insanlık içgüdüsü uyanır. Yerinden kalkıp diğer aslanlara kükrer. Aslanlar ondan korkup kaçarlar.

Kurtulan yedi kişi, aslana benzeyen delikanlının önünde yere kapanırlar. Delikanlı onlara yaklaşır ve eliyle yoklar. Bir onlara, bir kendisine bakar. Onları kendisine benzetir ve yakınlık duyar. Onlar da delikanlıya yakınlık duyar. Delikanlıya seslenirler. Delikanlı bir şey anlamaz. Fakat yine onlara yakınlık göstermeye devam eder. Avladığı hayvanları onlara verir. Onlar da eti ateşte kızartırlar. Delikanlı yer ve beğenir.

Delikanlı bir süre sonra onların söylediklerini anlamaya başlar. Genç kıza takılır ve onunla beraber olur. Kız hamile kalır. Dillerini öğrenince delikanlı sorular sorar. Onlar da dünyada kendilerine benzeyen başka insanlar bulunduğunu anlatırlar. "Niçin onlara rastlamadım?" sorusuna da "Biz uzak bir ülkedeniz, biz Tatar'ız." diye cevap verirler; "Tatar, yolunu kaybetmiş demektir." diye eklerler.

Delikanlıya ***Alp Kara Arslan Belçükçi*** adını verirler. Bunun anlamı "kara aslanın yavrusu"dur. Hamile kız da bir oğlan doğurur. Ona da ***Tatar Han*** adını verirler. ***Tatar Han***, "Türk kamışı"nı yapan ilk kişidir. Türkçede ona ***sabsagu*** derler. Tatar Han'ın da üç çocuğu olur: ***Çingiz Han, Oğuz Han, Altun Han***. Bu üçü Tatarların en eski köküdür.

Efsane, bazı okuyuculara yabancı gelmemiş olmalıdır. Çünkü Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun ***Çağlayanlar*** eserindeki "Alpaslan Masalı"na benzemektedir. Müftüoğlu'nun bu efsaneden esinlendiğine ilk defa 1925'te Zeki Velidî Togan "Türk Efsanelerinde Millî Alametler" makalesinin bir notunda temas etmiştir. 2010 yılında Bilge Ercilasun "Ahmet Hikmet ve 'Alparslan Masalı'" adlı makalesinde efsaneyle hikâyeyi karşılaştırmıştır (Dergâh Yayınları'ndan çıkan *Türk Roman ve Hikâyesi Üzerine* kitabında).

Efsanenin devamında ***Çengiz Kağan***'a kadar gelinir. 13-14. asırların eserlerinde Moğollar da Türk soyundan kabul edilmektedir. Efsanede de görüldüğü gibi onların ataları da Türkçe adlar taşımakta ve Türkçe konuşmaktadırlar. Yaptıkları "***Türk kamışı***"na Türkçe ***sabsagu*** demektedirler. ***Sabsagu***, *Dîvânu Lugati't-Türk*'te ***sıbızgu***, Kazakçada ***sıbızğı***, Batı Anadolu'da ***sipsi***'dir.

Toprağın altından bizi birbirimize bağlayan ne çok şey var!

25.03.2018

TÜRKLERİN TÜREYİŞ EFSANELERİ: ULU HAN ATA BİTİGÇİ

Ulu Han Ata Bitigçi, kayıp bir kitabın adıdır. Kitap kayıptır ama Mısır'da yaşayan bir tarihçi 1330'larda kitabı görmüş ve oradan çıkardığı notları kendi kitaplarına almıştır.

Kıpçakların kurduğu Türk devletinde (Memlüklerde) yaşayan tarihçinin adı Ebûbekr bin Abdullah bin Aybek ed-Devâdârî'dir. Türk asıllı Ebûbekir, biri dokuz, biri tek ciltlik iki dünya tarihi yazmıştır. Eserler Arapçadır; İstanbul'da Topkapı ve Süleymaniye kütüphanelerinde bulunmaktadır.

Ebûbekir, altın bir mahfaza içinde bulunan kitabı arkadaşlarıyla birlikte incelemiştir. Arapça eserinde kitabın adını Türkçe olarak kaydeder: ***Ulu Han Ata Bitigçi***. Sonra da bu ismin Arapça tercümesini verir. Biz Türkçesini yazalım: ***Ulu Han Baba'nın Kitabı***.

Ebûbekir'in eser hakkında verdiği bilgiye göre ***Ulu Han Ata Bitigçi***, 826 yılında, Abbasi saray doktoru ***Cibrîl bin Bahtîşû*** tarafından Farsçadan Arapçaya çevrilmiş. Daha önce de Türkçeden Farsçaya tercüme edilmiş. Eser, ***Ebû Müslim Horasânî***'den kalmış. Ona da büyük atası ***Büzürgmihr bin Bahtigân***'dan intikal etmiş.

Büzürgmihr bin Bahtigân, Sasani kisrâsı (hükümdarı) ***Nûşirevan***'ın veziridir. ***Nûşirevan*** 531-579 yılları arasında kisrâlık yapmıştır ve ***İstemi Kağan***'ın güveyisidir. Demek ki eserin Türkçe aslı, ***İstemi Kağan*** çağına kadar çıkmaktadır. Fakat elimizdeki kayıt 14. yüzyıla aittir; çünkü Ebûbekir eseri o zaman görmüştür. Sonra da eser kaybolmuştur. Elimizde sadece Ebûbekir'in kayıtları vardır.

Ebûbekir'in gördüğü eser Arapçadır. Fakat adı gibi, içindeki bazı özel isimler de Türkçe olarak verilmiştir. ***Tarihte ve Bugün Şamanizm*** kitabında Abdülkadir İnan, Ebûbekir'in kitaplarından özetlediği türeyiş efsanesinin özetini verir:

İlk çağda yağmurdan hasıl olan seller Karadağcı denilen bir dağdaki mağaraya çamur sürükleyip getirdi ve bu çamurları insan kalıbına benzeyen yarıklara döktü. Su ile toprak bir müddet bu yarıklarda kaldı. Güneş Saratan burcunda idi ve sıcaklığı çok

kuvvetli idi. Güneş, su ve toprak döküntülerini kızdırdı, pişirdi. Mezkûr mağara kadının karnı (batnı) vazifesini gördü. Su, toprak ve güneşin harareti (ateş) unsurlarından ibaret olan bu yığın üzerinden dokuz ay mutedil rüzgâr esti. Böylece dört unsur birleşmiş oldu. Dokuz ay sonra bu yaratıktan insan şeklinde bir mahlûk çıktı. Bu insana Türk dilince 'Ay Atam' denildi ki 'ay baba' demektir. Bu 'Ay Atam' denen kişi sağlam havalı ve tatlı sulu yere indi. Kuvvet ve neşesi günden güne arttı, orada kırk yıl kaldı. Sonra seller bir daha aktı, yukarıda zikredildiği gibi mağaradaki yarıklara toprak doldurdu. Güneş Sünbüle yıldızında idi. Binaenaleyh bu toprağın pişmesi zamanı güneşin aşağı indiği devre tesadüf etti ve bundan dolayıdır ki bu topraktan yaratılan kişi dişi oldu. Bu dişi kişiye 'Ay-va' adı verildi ki 'ay yüzlü' demektir. Ay Atam ile Ay-va evlendiler. Bunlardan kırk çocuk dünyaya geldi. Yarısı erkek yarısı dişi idi. Bunlar birbiriyle evlendiler. Ana ve babaları öldükten sonra çıktıkları mağaraya gömüp ağzını altın kapı ile kapadılar ve kapının yanına çiçekler koydular.

Ebûbekir'in kitabından ilk bahseden Mısırlı Ahmed Zeki Paşa'dır. 1912'de Atina'da yapılan Müsteşrikler (Doğu bilimcileri) kongresinde bu eserden ve türeyişle ilgili rivayetlerden bahsetmiştir. 1915'te de Muallim Cevdet, *Yeni Mecmua*'nın Çanakkale özel sayısında Ebûbekir'in eserinden bahseder. Fuat Köprülü'nün, Hüseyin Namık Orkun'un ve Bahaeddin Ögel'in çalışmalarında da eserden bahis vardır. Bütün bu çalışmalara rağmen bu konu âdeta unutulmuş gibidir. Konunun unutulmaması için bir de roman yazdım: ***Türk'ün Kayıp Kitabı -Ulu Han Ata***. Akçağ Yayınlarından çıkan romanın ikinci baskısı da yapıldı. Meraklılar eserin sonuna koyduğum bilgilerden de yararlanabilirler.

Ebûbekir'in anlattıkları bu kadar değil. Arkası da var. Onları da sonraki yazılarda vereceğim.

25.02.2018

TÜRKLERİN TÜREYİŞ EFSANELERİ: OĞUZ KAĞAN DESTANI

Türklerin türeyişiyle ilgili en eski kayıtta ilk atalardan ***İ-çi-ni-şi-tu,*** yaz ve kış tanrılarının kızlarıyla evlenmişti. Konuyla ilgili ilk yazımın sonunda sormuştum: Acaba daha başka rivayetlerde buna benzer bir şey var mıydı? Sorunun cevabını, bu defa Çin veya Arap kaynaklarında değil, eski bir Türkçe metinde buluyoruz. Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'nda.

13-15. yüzyıllarda yazıya geçirildiği tahmin edilen Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'nda, gökten inen ışığın içinde güzel bir kız vardır; Oğuz onu görür ve evlenir. İkinci olarak göl ortasındaki bir ağaç kovuğunda güzel bir kız görür; Oğuz onunla da evlenir. Bunlardan birincisi yaz tanrısının, ikincisi kış tanrısının kızı olmalıdır. 629 yılına ait Çince kayıttaki yaz ve kış tanrılarının kızlarının, sekiz dokuz yüzyıl sonraki bir kayıtta bu kadar değişikliğe uğraması tabiidir.

Destanların önemli bir özelliği bu metinlerin çeşitli katmanlar (tabakalar) barındırmasıdır. Bunun anlamı şudur: Çok eski tarihlerde farklı zamanlarda geçen olaylar, destanlarda aynı zamanda geçmiş olaylara dönüşebilir ve farklı tarihlerdeki olayların farklı ana kahramanları, destanlarda tek bir kahramanmış gibi görünebilir. Hatta destanlarda, efsanevi dönemlere ait katmanlar da bulunabilir.

Oğuz Kağan destanında en az üç katman vardır. Son katman, Asya Hun hükümdarı ***Motun*** (***Mete***) ile ilgilidir. Araştırıcıların çoğu Oğuz Kağan'ı ***Motun*** olarak kabul eder. Motun'dan önceki katman, ***Alp Er Tonga*** ile ilgilidir. ***Alp Er Tonga***, Kafkasları aşıp Anadolu, Suriye ve Mısır'a kadar uzanmıştır. Reşideddin rivayetindeki Oğuz Kağan da öyle. Bunu dikkate alan Zeki Velidî Togan, Oğuz Kağan'ın ***Alp Er Tonga*** olduğunu düşünür.

Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'nda bunlardan da eski bir katman vardır. Bu da ışıktaki ve ağaç kovuğundaki kızlarla evlenme motifinde ve doğan çocuklara verilen isimlerde gizlidir. Işıktaki kızdan doğan çocuklara ***Gün*** (Güneş anlamında), ***Ay, Yıldız*** adları verilir. Ağaç kovuğundaki kızdan doğan çocuklara ise ***Gök,***

Dağ, Deniz adları konur. Gün (güneş), ay, yıldız uzay cisimleridir. Gök (atmosfer), dağ, deniz ise dünyadadır.

İlk katman, Türklerin kozmogoni (yaratılış) anlayışını ortaya koyar. Gökten inen ışıktaki kızın çocukları uzay cisimleri, ağaç kovuğundaki kızın çocukları yer cisimleridir. Türklerin kozmogoni anlayışı, Köktürk anıtlarında da **"üstte mavi gök, altta yağız yer yaratıldığında ikisi arasında insan oğlu yaratılmış"** cümlesiyle ifade edilmiştir.

İşte Oğuz Kağan Destanı'nın bu ilk katmanı, Türklerin türeyiş efsanesiyle ilgili oluyor. Fakat Oğuz Kağan Destanı'nda kozmogonik katman dışında türeyişle ilgili başka izler de vardır.

Oğuz Destanı'nın bir başka değişkesi (varyantı) de 1660'ta Ebulgazi Bahâdır Han'ın Çağatay Türkçesiyle yazdığı ***Şecere-i Terâkime***'dir. Orada Oğuz Kağan, ***Keyûmers*** ile çağdaş gösterilir. ***Keyûmers***, efsanelerine göre Farsların ilk atasıdır. Demek ki ***Oğuz*** da Türklerin ilk atası oluyor.

Ancak gerek Reşideddin'in 14. yüzyıl başlarında yazılmış Farsça Oğuznâme'sinde, gerek Ebulgazi Han'n 1660'ta yazılmış Çağatayca Oğuznâme'sinde (***Şecere-i Terâkime***'de) Oğuz, Hz. Nuh'a dayandırılır ve Nuh ile Oğuz arasında birçok (birincide üç, ikincide dokuz) hükümdar vardır. Her iki değişke de Müslümanlıktan sonra olduğu için Türklerin ilk atalarının Nuh'a bağlanması tabiidir.

Fakat… Togan'ın 1972'de yayımladığı Reşideddin Oğuznâme'sinin başında bir cümle vardır ki hayli dikkat çekicidir: "Yafes, Türklerin deyişine göre Olcay Han diye lâkap alır." ***Olcay Han*** ismi, Ebulgazi'de ***Amulca Han*** şeklindedir. Çeşitli yazmalarda bu isim ***Abulca, Abulça*** biçiminde de geçer. İşte ilk yazımızdaki diğer sorunun cevabı da bu isimde gizlidir.

629 tarihli Çin kaynağında, kardeş olan ilk ataların adları Çinceleşmiş biçimlerle (ve belki de Çince bazı eklentilerle) veriliyordu: ***A-pang-pu*** ile ***İ-çi-ni-şi-tu.*** Yüzyıllar sonra bu iki isim, ***Amulca / Abulça*** oldu ve İslami rivayete bağlanmak için de Yafes'e Türklerin verdiği ad olarak kabul edildi. Çin kaynaklarıyla İslami kaynaklarda değişikliğe uğramış bu isimlerin bence Türkçe ilk biçimi ***Apa Eçe*** idi (***Apa Eçe > Abulça > Olcay***; ***Apa Eçe > Apa*** [ngpu] ***İçi*** [nişitu]).

Apa Eçe, Türklerin ilk atasıdır ve bu kelime, Köktürk anıtlarında "atalarım" anlamında geçen ***eçü(m) apa(m)*** ikilemesindeki kelimelerin yer değiştirmiş biçiminden başka bir şey değildir.

11.02.2018

TÜRKLERİN TÜREYİŞ EFSANELERİ: "YENİDEN TÜREME"

Uzun zamandan beri Türk destan ve efsaneleri hakkında yazmak istiyordum. Geçen hafta bir ucundan işe başladım. Türlü türlü izlerin ve sözlerin birbirine karıştığı bugünlerde destanlara sığınmak belki ruhlarımızı arındırır. Geçen hafta sorduğum sorulara daha sonra döneceğim. Şimdi **"YenidenTüreme"** efsanesine bakalım:

Türkler, ***Hyung-nu***'ların (Hunların) özel bir uruğudur. ***A-şi-na*** soyundan geliyorlar; kendi başlarına, ayrı olarak yaşıyorlardı. Bir süre sonra komşu ülkenin saldırısına uğradılar ve yenildiler. Bütün soy ve sopları yok edildi. Sadece on yaşında bir çocuk kaldı. Düşman askerleri onun küçük bir çocuk olduğunu görünce öldürmeye kıyamadılar; ayaklarını kestiler; bir sazlık ve bataklığa attılar. Orada bir dişi kurt vardı. Çocuğu etle besledi. Çocuk büyüdü; kurt ile birleşti. Kurt, çocuktan hamile kaldı. Komşu ülkenin hükümdarı çocuğun hâlâ hayatta olduğunu işitince, öldürülmesi için adamlarını gönderdi. Gelenler, çocuğun yanında kurdu da gördüler; onu da öldürmek istediler. Kurt, ***Kao-çang*** (Turfan) ülkesinin kuzeyindeki dağa kaçtı. Dağda bir mağara vardı. Mağaranın içinde zengin ve verimli, çayırlarla kaplı bir ova vardı. Ova, yüzlerce kilometre genişliğindeydi ve dört bir yanı dağlarla çevriliydi. Dişi kurt orada saklandı ve on erkek çocuk doğurdu. On çocuk büyüdü. Mağaradan çıkıp dışarıdan kızlar alarak evlendiler. Onlar da hamile kaldılar. Böylece on çocuğun her biri bir soya sahip oldu. Soylardan biri de ***A-şi-na*** idi. Bunların oğul ve torunları da çoğaldılar; zamanla yüzlerce aile oldular. Birkaç nesil sonra hep birlikte mağaradan çıktılar ve ***Ju-ju***'lara (Juan-juan'lara) tâbi oldular. Altay Dağlarının güney eteklerinde ***Ju-ju***'ların demircileri olarak yaşadılar. Altay Dağı miğfere benziyordu ve onların dilinde miğfere ***Tu-kü*** (Türk) deniyordu. Bu sebeple kendilerine ***Tu-kü*** (Türk) adını verdiler.

Bu efsane de 629 tarihli Çin kaynağında, ***Cou-şu***'da kayıtlıdır. Efsane, bütün Türklerle değil, doğrudan doğruya Kök Türklerle ilgilidir. Bütün Türklerle ilgili olan türeyiş efsanesini geçen hafta

yazmıştım. Bütün Türklerle ilgili olmadığına, sadece onların bir kolu olan Kök Türklerle ilgili bulunduğuna göre bu efsane daha sonraki bir türeyişi göstermektedir. Bu sebeple ***"ilk türeme"*** değil ***"yeniden türeme"*** efsanesidir. Halk bilimi ve destan bilimi uzmanı olan Dursun Yıldırım da bu efsane için haklı olarak ***"yeniden türeme"*** terimini kullanmıştır.

Görüldüğü üzere bu metin, hepimizin bildiği ***Bozkurt Destanı***'dır. Daha sonraki Çin kaynaklarında bu metnin değişkeleri (varyantları) de bulunmaktadır. Değişkelerdeki bazı farklılık ve fazlalıklar önemlidir. Mesela ***Sui-şu***'da (636), metnin başlarında **"Bu insanların ataları Batı Denizi'nin üst bölgesine hükmediyorlardı."** cümlesi vardır. ***Bei-şi***'de (659) ise **"Batı Denizi'nin batısı"** denmektedir. Bu kayıt, Kök Türklerin atalarının düşman saldırısına uğramadan önceki yurtları hakkında bir ipucudur. Batı Denizi'nin neresi olduğu konusunda araştırıcıların çeşitli fikirleri vardır.

Sui-şu ve ***Bei-şi***'deki şu kayıt da ilgi çekicidir: **"Ama birden dişi kurdun içine sanki bir ruh girmişti ve kurt kendisini Batı Denizi'nin doğusunda buldu."** 1000 yılının başlarına ait bir Çin kaynağındaki kayıt ise şöyledir: **"… tam yaklaşıp öldürecekler iken bu kurt kuvvetlenerek, tabiatüstü bir şekilde uçarak denizin doğusunda bulunan dağda durdu."** (Ahmet Taşağıl, *Gök-Türkler*, 1995: 110). 801 tarihli Çin kaynağı ***Tung-dien***'de ise kurdun çocuğu beslemek için uçarak et bulduğu kaydı vardır (Taşağıl 1995: 95).

Bu kayıtların önemi şudur: Çocuğu besleyen ve ondan hamile kalan kurt, alelade bir kurt değildir; olağanüstü bir varlıktır. Dursun Yıldırım'a göre **"don değiştirmiş bir dişi Türk, bir kadın kam"** olabilir. **"Don değiştirmek", "başka bir kılığa girmek, insan iken hayvan, hayvan iken insan kılığına girmek"** demektir. Hacı Bektaş ile ilgili rivayetlerde ve **"Ali Cengiz Oyunu"** masalında **"don değiştirme"** motifine rastlanır.

Sui-şu'da, efsanenin sonunda şu kayıt da vardır: **"A-şi-na, soylarını unutmamak için çadırının önüne bir bayrak astı. Üzerinde kurt başı vardı. A-hien-şe (Bilge Şad) adlı adam kabilesini mağaradan dışarı çıkardı. Kuşaktan kuşağa Ju-ju'lara hizmet ettiler."**

Acaba Ergenekon'la bu metin arasında bir ilişki var mı? Sorular çoğalıyor. Elbette cevapları gelecektir.

04.02.2018

ERGENEKON DESTANI

Ergenekon Destanı Türklerin türeyişiyle ilgili bir destandır. Dolayısıyla Ergenekon kavramını kötü niyetle kullananlar Türk'e hakaret etmiş sayılır. Milletimizin adı olan Türk kelimesini kötü amaçlarla kullanmak ile milletimizin türeyişini anlatan Ergenekon kelimesini kötü amaçlarla kullanmak arasında bir fark yoktur.

Şimdi bir de Ergenekon Destanı'nın uydurma olduğunu söyleyenler çıktı. Küçük akıllarınca zihinleri bulandıracaklar. Hani Türkiye'de kendini aydın zanneden, okumadan âlim olduğunu vehmeden bazı kimseler var ya onlardan bahsediyorum. Onların okumadıklarını ben nakledeyim de herkes bilgi sahibi olsun.

Yalnız bu küçük akıllı aydınlarda bir de kompleks var. Kaynak, bir Türk bilgini olursa ona itibar etmiyorlar. Onun için ben yabancı araştırıcıları kaynak olarak vereceğim.

Köktürklerin doğu kanadı hakkında, en önemli araştırma, Liu Mau-tsai'nin *"Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Turken (T'u-kue)"* (Wiesbaden, 1958) adlı eseridir. Bu çalışma, Ersel Kayaoğlu - Deniz Banoğlu tarafından *"Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri"* adıyla Türkçeye çevrilmiş ve 2006 yılında Selenge Yayınları arasında yayımlanmıştır. Eserin orijinalinde ve çevirisinde "Köktürk / Göktürk" yerine "Türk" kelimesinin kullanılması yerindedir. Çünkü bizim Köktürk / Göktürk dediğimiz Türkler, kendi yazdıkları Orhun Anıtları'nda kendilerinden Türk diye bahsetmişlerdir. Anıtlarda 58 defa Türk, sadece iki defa Köktürk geçer. Nedense bizim tarihçiliğimizde 58 defa geçen Türk yerine iki defa geçen Köktürk benimsenmiştir. Çinliler de onları Tu-kyu diye adlandırmışlardır. Tu-kyu, Türk sözünün Çince söylenişidir. Çincede r sesi bulunmadığı ve n, ng sesleri dışında, hecelerin ünsüzle (sessizle) bitmesi mümkün olmadığı için Türk'ü Tu-kyu şeklinde söylemişlerdir. Yani bazılarının sandığı gibi, Türk sözü ve milleti Cumhuriyet'le var olmuş değildir. 552-745 yılları arasında büyük bir kağanlık olarak hüküm süren atalarımızın adı da Türk idi. Bilindiği gibi 11. yüzyılda Kâşgarlı Mahmud da eserine *"Dîvânu Lugâti't-Türk"* adını vermiştir. Liu Mau-tsai, doğrudan doğruya Köktürklerle aynı zamana ait Çin kaynaklarını tercüme etmiştir. İşte bu kaynaklardan 629 tarihli Cou-şu'daki kayıt:

"T'u-küe'ler, Hiung-nu (Hun)ların özel bir ırkıdır. Soyadları A-şi-na'dır. Önce Hunlardan bağımsız bir kabile kurdular; ama daha sonra bir komşu ülkenin saldırısına uğradılar. On yaşında bir oğlan çocuğuna varıncaya kadar bütün kabile kılıçtan geçirilerek yok edildi. Düşman askerleri, oğlanın daha çok küçük olduğunu görünce, onu öldürmeye yürekleri elvermedi. Sonunda ayaklarını keserek, üzeri otlarla kaplı bir bataklığın içine attılar. Bataklığın içinde, bir dişi kurt vardı, çocuğu etle besledi. Böylece oğlan çocuk serpildi büyüdü, dişi kurtla ilişkiye girdi, kurt ondan hamile kaldı. Komşu devletlerin kralı gencin hâlâ sağ olduğunu öğrenince, adamlarını yeniden oraya gönderdi. Gelenler, gencin yanında dişi kurdu görünce, onu da öldürmek istediler. Bunun üzerine dişi kurt, Kao-ç'ang (Turfan) Devleti'nin kuzeyinde bulunan bir dağa kaçarak sığındı. Bu dağda bir mağara vardı, mağaranın içinde, üzeri otlarla kaplı alabildiğine geniş bir ova uzanıyordu. Yüzlerce li genişliğindeki ova dağlarla çevriliydi. Dişi kurt dağlara saklandı. Orada on erkek çocuk dünyaya getirdi. Oğlanlar büyüdüklerinde mağaradan çıkarak dışarıdaki kadınlarla evlendiler."

Aynı dönemlerdeki bir Çin kaynağının adı da Sui-şu'dur. (Çinlilerin) Sui (sülalesinin) tarihi demektir. Liu Mau-tsai, 636 tarihli bu kaynağı da tercüme etmiştir. Rivayet hemen hemen aynıdır. Bu rivayetin sonunda, (başbuğları A-şi-na) "soylarını unutmak istemediklerini göstermek amacıyla da, çadırın önüne üzerinde kurt kafası bulunan bir bayrak astı" kaydı da vardır.

Çin kaynaklarında kayıtlı bu rivayetler, 1968 yılında bulunan Bugut Yazıtı'nda, taş üzerinde kabartma olarak da yer almıştır. Kabartmada bir kurdun altında elleri ve ayakları kesilmiş bir çocuk sureti vardır. Yazıtı, 1971 yılında Klyaştorniy ve Livşits, Rusça bir ilmî yayında tanıtmışlardır. Bugut Yazıtı, 572-581 yılları arasında Köktürk kağanı olan Tapar Kağan adına dikilmiştir.

Görüldüğü gibi Çin kaynaklarındaki rivayetlerde sadece ovanın adı (Ergenekon) ve demir dağın eritilerek ovadan çıkılması motifi yoktur. Gerisi Reşideddin ve Ebülgazi Bahadır Han rivayetleriyle tamamen aynıdır. Reşideddin'in eseri 14. yüzyıl başlarına, Ebülgazi'nin eseri 1663 yılına aittir. Yani Çin kaynaklarından biri 670, diğeri 1030 yıl sonradır. Birincisi Farsça, ikincisi Çağatay Türkçesiyledir.

11.03.2009

ŞU DESTANI

Destan ve efsaneler hem millî değerlerimiz arasındadır hem de onlardan bugün için çıkarılacak dersler vardır.

Millî destanlarımızdan biri de Şu Destanı'dır. Bu destanın yegâne kaynağı **Dîvânu Lugâti'-Türk**'tür. Şimdi, rahmetli Ziyat Akkoyunlu ile birlikte hazırladığımız ve Türk Dil Kurumu tarafından basılan **Dîvânu Lugâti't-Türk**'ten destanın metnini veriyorum.

Zülkarneyn, Semerkand'ı geçip Türk diyarına yöneldiğinde Türklerin o zamanki hükümdarı Şu adlı bir genç idi. Büyük bir ordusu vardı. Balasagun yakınındaki Şu kalesini fetheden o idi. Suyab kalesinde bulunan ordusundaki beyler için her gün 360 kez davul vurulurdu.

Zülkarneyn denen adamın yaklaşmakta olduğu Şu'ya söylendi. **"Onunla savaşalım mı? Yoksa nasıl emir buyurursunuz?"** dediler.

Şu, Hocend vadisinin kıyısına, Zülkarneyn'in geçişini haber versinler diye öncü olarak kırk komutan göndermişti. Hükümdarın askerlerinin hiçbirinin haberi olmaksızın öncüler geçmişti. Öncülerden dolayı hükümdarın gönlü rahattı.

Şu'nun gümüşten bir havuzu vardı. Seferde de onu yanında taşırdı. Ona su doldururdu; içinde ördekler ve kazlar yüzerdi. Kendisine **"Savaşalım mı?"** dendiğinde **"Bakın şu ördek ve kazlara, nasıl dalıyorlar!"** diye cevap verdi.

Etrafındakilerin kafası karıştı ve onun, savaş için de savaştan uzak durmak için de hazırlıklı olmadığını zannettiler. Zülkarneyn geçti ve öncüler geceleyin gelip onun geçişini haber verdiler. Gece davul çaldı ve Şu da doğuya doğru yürüdü.

Halk sefer için hazırlıklı olmadan hükümdarlarının yürüdüğünü görünce kavim arasına kargaşa düştü. Kim bir binek hayvanı bulduysa kendini onun üzerine attı ve hükümdarla gitti. Bu, onun hayvanını; o, bunun hayvanını almıştı.

Sabah olunca karargâhları dümdüz, boş bir hâle geldi. O zaman **Tıraz, İspîcâb, Balasagun** vb. şehirler henüz yapılmamıştı. Bunların hepsi sonradan yapılmıştır. Kavim, göçebe ve çadır halkı idi.

Hükümdar, askerleriyle birlikte gittikten sonra bunlardan 22 kişi aileleriyle birlikte kaldılar. Geceleyin yüklenip gitmek için hazırlıklı değillerdi. Bunlar, bu kitabın başında adlarını verdiğim ve hayvanlarının damgalarını açıkladığım kişilerdi. **Kınık, Salgur** vb. gibi…

Hükümdar Şu, Çin'e geçti; Zülkarneyn de ardından gitti. Uygur yakınlarında ona yaklaşınca Şu, ona bir öncü birlik gönderdi. Zülkarneyn de bir öncü birlik gönderdi. Gece savaştılar. Zülkarneyn'in öncüleri bozguna uğradı.

Savaş, **Altun Kan'**da olmuştu. Bu bir dağın adıdır; bugün **Altun Han** diye adlandırılır. Daha sonra Zülkarneyn onunla barıştı ve Uygur şehirlerini kurdu. Bir süre orada kaldı. Hükümdar Şu da daha sonra dönüp **Balasagun**'a ulaştı ve hükümdarın adıyla **Şu** olarak adlandırılan şehri kurdu.

Eserin başka yerlerinde destanın devamı sayılacak iki bölüm daha var. Şimdilik onları bırakıyorum. Buradaki Zülkarneyn, Makedonyalı İskender'dir. İslam müfessirleri, Zülkarneyn Peygamber'i, İskender olarak tefsir ettikleri için Doğu literatüründe ve hatta bazı dillerle bazı Türk lehçelerinde İskender için Zülkarneyn ismi kullanılır.

İskender, M.Ö. 320'lerin sonunda İran'ı geçip Türkistan'a ulaşmıştı. Orada Türklerle de karşılaştığı muhakkaktır. Kâşgarlı Mahmud, bu rivayeti eserinin **Türkmen** maddesinde, Oğuzların nasıl ortaya çıktığını anlatmak için yazmıştır. Destan'daki **Altun Han** da **Altay** Dağlarıdır.

Şu Destanı, önderlerin tedbir almamasının veya alınan tedbirleri eksik bırakmasının ne gibi sonuçlar doğurabileceğini göstermesi açısından bugüne de ışık tutan ibret verici bir destandır. Belki de hâlâ bazı önderler, **"Bakın şu ördek ve kazlara, nasıl dalıyorlar!"** deyip halkı şaşkınlığa sürüklüyorlardır.

08.07.2018

OĞUZNAME

Oğuzname, Türklerin sözlü tarihidir. Türkler, halk arasında sözlü olarak yaşayan atalarına ve hükümdarlarına ait rivayetleri çok eski dönemlerde yazıya geçirmişler ve adına Oğuzname demişlerdir.

Oğuzname'de üç ana bölüm vardır: 1) Türklerin efsanevi hükümdarı olan Oğuz Kağan'ın atalarını, Oğuz Kağan'ın kendisini ve faaliyetlerini, Oğuz'dan sonra gelen hükümdarlar silsilesini ve onların faaliyetlerini anlatan bölüm, 2) Atasözleri ve çeşitli hikmetli sözlerden oluşan bölüm, 3) Dede Korkut boyları (destani hikâyeleri).

Üç bölümü bir arada bulunduran herhangi bir yazma eser bugüne kadar ele geçmemiştir. Ancak üç bölümden her birinin ayrı ayrı yer aldığı yazmalar bugüne ulaşmıştır. Dolayısıyla Oğuzname kayıp sayılmaz. Kayıp olan, üç bölümü bir arada bulunduran en eski yazmadır.

Oğuzname kelimesini ilk olarak kullanan Ebûbekir bin Abdullah bin Aybek ed-Devâdârî'dir. Ebûbekir, 14. yüzyılın ilk yarısında Mısır'da yaşamış Türk asıllı bir tarihçidir. O yıllarda Mısır'da ed-Devletü't-Türkiyye adı verilen bir Kıpçak Türk Devleti (Memlükler / Kölemenler) vardı. Ebûbekir'in babası Abdullah bu devletin valilerinden biriydi.

Ebûbekir, Arap dilinde, biri tek ciltlik, diğeri dokuz ciltlik iki dünya tarihi yazmıştır. Bunların tamamı İstanbul kütüphanelerindedir. 1310'da yazdığı tek ciltlik eserin adı kısaca *Dürerü't-Ticân*'dır: Tacların İncileri. İşte bu eserde Ebûbekir şöyle diyor:

"Muahhar (sonraki) Türklerin de saygı gösterdikleri ve elden ele dolaştırdıkları *Oğuz-nâme* adında bir kitapları vardır. Bu kitapta onların ilk faaliyetleri ve ilk hükümdarları hakkında bilgi bulunmaktadır. O hükümdarlardan büyüğünün adı **Oğuz**'dur. *Oğuz-nâme*'de **Tepe Göz** diye isimlendirilen bir şahsın hikâyeleri anlatılır. Bu **Tepe Göz,** ***Eski Türkler***'in büyüklerini öldürüp ülkelerini harap etmiş. Onların zannına göre, hilkat garibesi olan bu **Tepe Göz**'ün, tepesinde tek bir gözü varmış ve ona kılıç ve mızrak işlemezmiş. Anası ve babası ***Büyük Deniz***'in cinlerindenmiş. On

koç derisinden yapılmış börk derisini ancak örtermiş. Bu kitapta, Oğuzlar'ın aralarında günümüze kadar anlatageldikleri meşhur hikâyeleri ve meselleri vardır." (Kâzım Kopraman çevirisinden).

Oğuzname'de üç bölüm olduğu bu ifadelerden açıkça anlaşılmaktadır: İlk hükümdarlar ve Oğuz'un faaliyetleri, Tepegöz vb. meşhur hikâyeler (Dede Korkut boyları), meşhur meseller (atasözleri).

Ebûbekir'in, 1310 yılında Oğuzname'nin elden ele dolaştırıldığından söz etmesi önemlidir. 1310'da elden ele dolaştığına göre Oğuzname çok daha önce yazıya geçirilmiş olmalı. En geç 12. yüzyılda.

Aşağı yukarı 100 yıl sonra, Yazıcıoğlu Ali tarafından, II. Murad'ın isteğiyle 1423'te Türkçe yazılan *Tevârîh-i Âl-i Selçuk*'ta da şu kayıt vardır: Oğuzların neseplerine ait rivayetler, hakîmleri ve itibarlı nâkillerinin (aktarıcılarının) rivayetlerine dayanılarak Uygur yazısıyla Oğuzname'de yazılmıştır.

Bu ifadeler de bize Oğuzname'nin, bilgelerin ve itibarlı anlatıcıların sözlü rivayetlerine dayandığını ve Uygur yazısıyla yazıldığını gösteriyor. Demek ki en geç 12. yüzyılda Uygur yazısıyla yazılmış bir Oğuzname varmış.

Sadece atasözlerini içine alan ve adlarında Oğuzname kelimesi bulunan iki yazma da bugüne ulaşmıştır. Biri Berlin Devlet Kütüphanesinde, diğeri de Petersburg Devlet Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi Kütüphanesindedir. Bunlar Oğuzname'nin ikinci bölümünü oluşturur.

Oğuzname'nin üçüncü bölümü olan *Dede Korkut Kitabı* da iki yazma hâlinde bugüne ulaşmıştır: Dresden yazması (12 boy), Vatikan yazması (6 boy). Vatikan yazmasının adı zaten "*Oğuznâme-i Salur Kazan ve Gayrı*"dır. Dresden yazmasında ise bazı boyların sonunda "bu Oğuzname" denmektedir. Oğuzname hakkında daha söylenecek çok şey var. İnşallah başka yazılarda.

27.11.2016

OĞUZNAME NEDİR?

Oğuzname Türklerin en önemli destanıdır; bir sözlü / efsanevi tarihtir.

Oğuzname terimini ilk kullanan kişi Ebûbekir bin Abdullah bin Aybek ed-Devâdârî'dir. Ebûbekir, Mısır Türk Devleti (Memlüklü) tarihçilerinden biriydi. Arap diliyle, biri tek ciltlik, diğeri dokuz ciltlik iki dünya tarihi yazmıştır. 1310'larda yazdığı ***Dürerü't-Ticân*** adlı tek ciltlik tarihinde şöyle der:

"Muahhar (sonraki, diğer) Türklerin de saygı gösterdikleri ve aralarında elden ele dolaştırdıkları Oğuzname adında bir kitapları vardır. Bu kitapta onların ilk faaliyetleri ve ilk hükümdarları hakkında bilgi bulunmaktadır. O hükümdarlardan büyüğünün adı Oğuz'dur."

Ebûbekir, **"Oğuzname'de Tepe Göz diye isimlendirilen bir şahsın hikâyeleri anlatılır."** diye devam ederek bildiğimiz Tepegöz hikâyesinin özetini verir. Bu arada kitapta Oğuzların anlatageldikleri hikâye ve atasözlerinin bulunduğunu da belirtir.

Oğuzname hakkındaki bu ilk bilgi çok önemlidir. Niçin önemli olduğunu iki madde hâlinde yazıyorum.

1. Türklerin (Oğuzların değil) saygı gösterdikleri ***Oğuzname*** adlı kitap 1310'larda elden ele dolaştırılıyormuş.

2. Kitapta üç konu varmış: a) Türklerin ilk faaliyetleri ve ilk hükümdarları hakkında bilgi, b) Oğuzların (bu defa Oğuzların) anlatageldikleri Tepegöz vb. hikâyeler, c) atasözleri.

Bir kitabın 1310'larda elden ele dolaşabilmesi için, yazılışından sonra en az 50-60 yıllık bir zaman geçmiş olması gerekir. O devirde kitapların basılıp hemen dağıtıma çıkmadıklarını, elle yazılıp elle çoğaltıldıklarını (istinsah edildiklerini) hatırlayalım. Bu Oğuzname eğer 1250'lerde yazılmışsa Batı (Oğuz) Türkçesiyle yazılmış olamaz; çünkü o tarihte Oğuz Türkçesi daha yazı dili olmamıştı. 1250'lerdeki Türk yazı dili Karahanlı Türkçesi idi.

Ebûbekir'in bahsettiği Oğuzname bugün elimizde yoktur ama o kitaptaki üç konuyu anlatan çeşitli yazmalar elimize ulaşmıştır. Yani kitap ayrı parçalar hâlinde elimizdedir. Tabii ki sonradan istinsah edilmiş bu parçalardaki anlatmalar, 1310'lardaki

kitabın içinde bulunan anlatmalarla tam olarak aynı değildir. Sözlü rivayetler zaman içinde daima değişir.

Üç konuyla ilgili başlıca yazmalar şunlardır:

1. Sözlü-efsanevi tarih konusu. Tam olan üç yazma vardır: 1) İlhanlı tarihçisi Reşideddin'in 1300'lerin başında (Ebûbekir'den birkaç yıl önce) yazdığı ***Câmiü't-Tevârîh*** adlı eserde bulunan **"Türklerin ve Oğuzların Tarihi"** bölümü. Farsçadır. 2) Hive hükümdarı Ebülgazi Bahadır Han'ın 1660'ta yazdığı ***Şecere-i Terâkime.*** Çağatay Türkçesi iledir. 3) 1790'larda Afganistan Afşarları arasında yazılmış bulunan Kazan nüshası. Bu yazma da Çağatay Türkçesidir.

Üç yazma da tamdır ama tabii olarak her biri kendi zamanına kadar gelir. Birincisi Selçuklulara kadar, ikincisi 17. yüzyıl Türkmenistan Türkmenlerine kadar, üçüncüsü 18. yüzyıldaki Afganistan Afşarlarına kadar.

2. Oğuzların anlatageldikleri hikâyeler konusu. Üç yazma hâlinde bugüne ulaşmıştır: 1) ***Kitâb-ı Dedem Korkut alâ-Lisân-ı Tâife-i Oğuzan.*** Almanya'nın Dresden şehrindedir; içinde bir giriş ve 12 boy (destani hikâye) vardır. 2) ***Hikâyet-i Oğuznâme-i Kazan Beğ ve Gayrı.*** Vatikan'dadır, içinde bir giriş ve 6 boy vardır. Giriş ve altı boy, Dresden'deki ile aynıdır. 3) Yeni bulunan Günbed (Türkmensahra) nüshası. İran'ın Günbed şehrinde Veli Muhammed Hoca'nın hususi kütüphanesindedir. İçinde yeni bir boy **(Salur Kazan'ın Ejderhayı Öldürmesi)** ve yeni soylamalar vardır.

3. Oğuzların anlatageldikleri atasözleri. İki yazması vardır: 1) Atalar Sözü diye meşhur ***Oğuzname.*** Berlin'dedir, içinde Dede Korkut'a ait pek çok hikmetli söz ve atasözü bulunmaktadır. 2) ***Kitâb-ı Oğuznâme - Emsâl-i Mehemmed Ali.*** Petersburg'dadır, içinde Dede Korkut'a ait pek çok atasözü vardır.

Bunlar üç konuyla ilgili başlıca yazmalardır. Ancak konuyla ilgili daha birçok yazma vardır. Onları da bir dahaki yazımda anlatacağım.

14.07.2019

YİNE OĞUZNAME

Geçen haftaki yazımda Oğuzname'nin hangi konuları içine aldığını ve bu konularla ilgili başlıca Oğuzname yazmalarını anlatmıştım. Bu yazımda diğer Oğuzname parçalarını anlatacağım.

Oğuzname'nin sözlü / efsanevi bölümüyle ilgili en önemli metin **Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı**'dır. Paris'te bulunan yazma Oğuz Kağan'ın hayatıyla sınırlıdır. Önemi, İslam öncesi rivayeti yansıtmasından ileri gelir. Diğer sözlü / efsanevi Oğuznameler, Âdem veya Nuh Peygamber'den başlar, Türk şeceresini Yâfes üzerinden Oğuz Han'a getirir; Oğuz Han'ın, Müslüman olmayan babasıyla savaştığını anlatır. Uygur harfli yazmada bu İslami unsurlar yoktur; Oğuz'un evlendiği kızlar, olağanüstü bir şekilde ışık içinden ve ağaç kovuğundan çıkar. Gök yeleli bir bozkurt Oğuz'a yol gösterir. Yazma 15. yüzyılda istinsah edilmiştir, eserde Çağatay Türkçesi özellikleri ağır basmaktadır.

Oğuz Han'ın hayatıyla sınırlı bir başka yazma **manzum Oğuzname**'dir. Uzunköprü'de bulunmuş, sonra kaybolmuştur. Ancak tıpkıbasım yayınları elimizdedir. 104 beyitlik eser, manzum olan ve Türkçeyle yazılmış en eski parçadır. 14. yüzyıl Doğu Türkçesiyle yazılmıştır.

Oğuz (Batı) Türkçesiyle en eski Oğuzname, Yazıcıoğlu Ali tarafından 1424 yılında yazılan ***Tevârîh-i Âl-i Selçuk***'un başında yer alır, Reşideddin'den çevrilmiş bulunan bu Oğuzname, Nuh Peygamber'den Gün Han'a dek gelir; Irkıl Hoca'nın, 24 Oğuz boyunun damga, ülüş ve ongunlarını belirlemesiyle sona erer.

Oğuzname edebiyatında, İlhanlı veziri ve tarihçisi Reşideddin çok önemlidir. Sonraki Oğuznamelerin tamamı ondan etkilenmiştir. Bir kısmı onun çevirisi veya özetidir. Çağatay Türkçesine yapılmış tam bir çeviri Türkmen asıllı tarihçi **Salar Baba**'ya aittir. Çeviri 16. yüzyılda yapılmıştır.

Bir Akkoyunlu tarihi olan ve 1470'lerde Farsça yazılmış bulunan ***Kitâb-ı Diyarbekriyye***'nin başında da Oğuzname vardır. Bu Oğuzname'de Uzun Hasan'ın şeceresi Oğuz Han'a çıkarılır. Şu anda yazmanın ne olduğu belli değildir; fakat eserin Necati Lugal ve Faruk Sümer tarafından yayımlanan baskısı vardır.

Bayatlı Mahmud oğlu Hasan tarafından 1482 yılında yazılmış ve Cem Sultan'a sunulmuş olan ***Câm-ı Cem-Âyîn*** de bir Oğuzname'dir. Osmanoğullarının şeceresini Oğuz Han'a çıkarır; aradaki efsanevi hükümdarlar hakkında kısa bilgiler verir.

İlgi çekici bir başka Oğuzname, **Osman** adlı biri tarafından yazılmış olan ***Tevârîh-i Cedîd-i Mir'ât-ı Cihan***'dır. 16. yüzyılın sonlarında yazılmış olan, fakat bugün kayıp bulunan yazmayı 1936 yılında Atsız, eliyle kopyalamış ve 1961'de yayımlamıştır. **Eser Akkoyunlulardan başka Saltukluların, Mengüçeklilerin, Selçukluların, Osmanlıların ve Çengizlilerin şeceresini de Oğuz Han'a çıkarır.** Ancak bu eserin en önemli tarafı, Dede Korkut'tan ve Dede Korkut kahramanlarından bahseden bölümüdür.

Topkapı Oğuznamesi diye bilinen üç sayfalık yazma, ***Tevârîh-i Âl-i Selçuk***'un bir nüshasının baştaki boş sayfalarına yazılmıştır. Kısalığına rağmen bu yazma da önemlidir. Çünkü burada *Dede Korkut Kitabı*'nda geçmeyen başka kahramanlardan da kısaca bahsedilmektedir.

22 sayfalık bir başka Oğuzname Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Yıllarca fark edilmemiş bu Oğuzname'yi **Mustafa Kaçalin** fark etmiş ve ***Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı*** adlı eseri içinde 2017 yılında yayımlamıştır. Yazmada, Dede Korkut Kitabı'nın giriş bölümü vardır, fakat burada, bildiğimiz girişte bulunmayan parçalar da bulunmaktadır. Bir de Boğaç Han boyunun baş kısmı bu eserde yer almaktadır. **Yazma bir bakıma Dede Korkut Kitabı'nın eksik bir yeni nüshasıdır.**

1465 yılında **Enverî** tarafından manzum olarak yazılan ***Düsturnâme-i Enverî*** içinde de bir Oğuzname bulunmaktadır. Bu da bir tür Osmanlı Oğuznamesi'dir ve Osmanlıların şeceresini Oğuz Han'a çıkarır. Bu Oğuzname'nin ilgi çekici yanı Oğuz Han'ın babasının sahabeden birisi olduğu rivayetidir. Enverî Oğuznamesi'ne göre Oğuz Han'ın asıl adı da Süleyman'dır. Görüldüğü gibi eserde İslam tesiri çok güçlüdür.

Tört Ulus Tarihi, Şibaniname, Şecere-i Türk ve çeşitli ***Çengiznameler*** de Çengiz'in şeceresini Oğuz Han'a bağlar. Bu sebeple bu eserler içinde de Oğuzname'ye ait bölümler vardır.

Bütün bu eserler ve diğer bazı Oğuznameler hakkında ayrıntılı bilgi veren, Oğuznameler'le ilgili sorunları tartışan ve tamamının gerekli bölümlerini alarak bütün bir metin hâline getiren bir eser hazırladım. ***Nehir Destan Oğuzname (Oguz Bitig)*** adlı eser Dergâh Yayınevi'nde basılmaktadır.

21.07.2019

ZEKİ VELİDİ TOGAN BİR KİTAP KURDU İDİ

Ben böyle bir adam görmedim. En azından Türkiye'de görmedim.

Bugünlerde Oğuznameler üzerinde çalışıyorum ve tabii ana kaynaklarımdan biri, Togan'ın 1972'de yayımlanan ***Oğuz Destanı - Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili*** adlı eseri. Kitabı hemen alıp incelemiş ve 1972'de, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü tarafından çıkarılan ***Tarih Dergisi***'nin 26. sayısında genişçe bir tanıtma yazısı yazmıştım. O günden beri eser elimden düşmüyor.

Bugünlerde genç arkadaşlardan Zeynelabidin Polat, ***Atsızlı Söyleşiler - Bozkurtlar Konuşuyor*** adlı bir kitap yayımladı. Kitapta Atsız'ı tanıyanlarla yapılmış mülakatlar var. Gülçin Çandarlıoğlu'nun şu sözleri hemen dikkatimi çekti:

"(Atsız) Hoca Süleymaniye Kütüphanesi'nde çalışırken, ben Togan Hoca'nın asistanı idim. Hoca bir gün bana; 'Kızım ben vaktiyle Oğuzname'yi Farsçasından okudum, Atsız da eski harflerle yazdı. Ben ona telefon açtım, konuştum. Seni bekliyor. Sen git Süleymaniye Kütüphanesi'ne, Atsız'ı bul. Benim gönderdiğimi söyle. Kendini tanıştır. O kendi yazdıklarını sana okuyacak sen yaz daktilo et.' dedi… Gittim… O okudu kendi yazdıklarını, ben Latin alfabesiyle yazdım, sonra daktilo ettim. Togan Hoca'ya verdim. Bu iş 10-15 gün sürdü."

Togan'ın Farsçadan sözlü olarak çevirip Atsız'ın el yazısı ile yazdığı tarih, 1930'ların başı olmalıdır. Çünkü Atsız, çeşitli yazılarında 1930'ların başında Türkiyat Enstitüsü'nde asistan iken Togan'ın zor okunan el yazılarıyla meşgul olduğunu söyler.

Togan, Farsça Oğuzname'ye bakıp sözlü olarak Türkçeye çevirmiş. Atsız da çeviriyi eliyle yazmış. Tercümedeki güzel Türkçenin sebebi de böylece anlaşılmış oluyor. Togan yayınını yıllar sonra, 1972'de Tuncer Baykara gerçekleştirmiştir. Baykara'nın "Tercümeye 1965-66 yıllarında başlamış" ifadesindeki 1965-66 tarihi, Çandarlıoğlu'nun daktilo ettiği nüshayı Togan'a verdiği tarih olmalıdır. Elbette Togan eseri o tarihten sonra devamlı geliştirmiş ve eserin üslubu üzerinde Baykara da gerekli düzeltmeleri yapmıştır.

Aslında Togan'ın çalışması 1923'ün Aralık ayına kadar gider. Kitabın ön sözünde Tuncer Baykara'nın yazdığına göre Togan o tarihte Paris'teki nüshayı bizzat istinsah etmiştir.

Tabii hemen Togan'ın ***Hâtıralar*** kitabını elime aldım. Zeki Velidî, 20 Aralık 1923'ten 15 Şubat 1924'e kadar Fransa'da kalmıştır. Aman Allah'ım, yedi hafta içinde neler yapmış. Paris'te yaşayan Ali Merdan Topçubaşı, Mustafa Çokay, Sadri Maksudi ile buluşmalar, konferanslar ve Avrupalı Doğu bilimcilerle görüşmeler. Paul Pelliot, Sir Aurel Stein, Gabriel Ferrand, Jean Deny, Edgard Blochet, Joseph Castagné, Minorsky, Sir Denison Ross, Carra de Vaux… Doğu bilimciler ve Türkologlar bu isimleri çok iyi bilirler. Hepsi de dönemin en ünlü bilginleridir.

Ve tam olarak değilse de aradığımı buldum. Togan şöyle diyor: "Arkadaşım Abdülkadir (İnan) ile birlikte, nüshaları yalnız Paris Millî Kütüphanesinde bulunan Arapça ve Farsça yazma eserlerden birçok notlar aldık. Arap coğrafyacılarından Şerif İdrisi'nin Orta, Cenubî ve Şarkî Asya'ya ait kısımları beni çoktan ilgilendiriyordu, hâlbuki yazmaları Paris'te idi. Bu eserin beni ilgilendiren kısımlarını baştan başa istinsah ettim. Bunlar hâlâ işime yaramaktadır."

Demek ki aynı günlerde Togan, Paris'teki Farsça Oğuzname nüshasını da istinsah etmiş ve 1930'ların başında eseri sözlü olarak tercüme edip Atsız'a yazdırmış. Çok da eski sayılmayan kitapların da ilgi çekici hikâyeleri olabiliyormuş.

Bakınız Zeki Velidî eski eserleri nasıl takip ediyor. Yazarı meçhul bir zooloji kitabı var. 14. yüzyıl başlarında, İlhanlı hükümdarı Gazan Han zamanında yazılmış. Togan şöyle diyor: "… hayvanat ilmine ait tertip olunan *Menâfi'i Hayvân* ismindeki bir eser bize kadar gelmiştir. Mükemmel resimleri yüzünden fevkalâde ehemmiyeti haiz olan bu eserin yazma nüshası Parisli tüccar Charles Vignier'in eline geçmiş, sonra bunu New-York'lu zenginlerden Pierpont Morgan satın almıştır. Şimdi onun elinde mahfuzdur." (*Umumî Türk Tarihine Giriş*, 1970, s. 274-275).

Togan'ın kitap kurtluğuna dair daha yüzlerce örnek var. Ama yerimiz bu kadar.

29.07.2018

OĞUZNAMELER NE ZAMANDAN BERİ BİLİNİYOR?

Oğuznamelerle ilgili yazılarımdan dolayı bazı sorularla karşılaşmaktayım. Sorulardan bir bölümü, Oğuznamelerin ne zamandan beri bilindiği hakkında. ***Câmiü't-Tevârîh, Şecere-i Terâkime, Dede Korkut Kitabı*** gibi iyi bilinen ve haklarında rahatça bilgi edinilebilecek olan eserlerden çok, az bilinenler hakkında bir merak var. Onlardan birkaçı üzerinde duracağım.

Tataristan'ın Kazan şehrindeki bir kütüphanede bulunduğu için ülkemizde ***Kazan Oğuznamesi*** diye tanınan yazma, hacimli bir eserdir. Oğuzname'nin sözlü / efsanevi tarihini anlatır. Eseri ilk kez 1993 yılında Fikret Türkmen tanıtmıştır. 1998'de İstanbul'da Ahmet Veli Menger Vakfı tarafından yapılan tıpkıbasım sadece 150 adettir. 1990'lardan beri eser, Türkologların ilgi alanına girmiştir. Eserin tamamı üzerinde yapılmış biri tez, biri basılı iki çalışma maalesef yanlış okumalarla doludur. Yazma üzerinde çalışanlar onun tarihini de tespit edememişlerdir. 2018 Baharı'nda ***Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi***'ne yazdığım "**Kazan Oğuznamesi Değil Afganistan Afşarları Oğuznamesi**" başlıklı incelemede eserin 1789 veya onu izleyen birkaç yıl içinde Afganistan Afşarları arasında yazıldığını gösterdim.

Tevârîh-i Cedîd-i Mir'ât-ı Cihan adlı yazma, Orhan Şaik Gökyay'ın 1938'de Aylı Kurt yayınları arasında çıkan ***Dede Korkut*** kitabından beri bilinmektedir. Birçok şecere yanında Dede Korkut kahramanları hakkında kısa bir bölümü de içine alan bu yazmayı ilk kez Atsız bir sahafta görmüş ve Türklerle ilgili bölümlerini eliyle kopya etmiştir. Eser hakkındaki bilgileri Gökyay'a gönderen de odur. Daha sonra kaybolan yazmayı Atsız, eliyle kopyaladığı nüshaya dayanarak eski ve yeni harflerle 1961'de yayımlamıştır.

Bayatlı Mahmud oğlu Hasan tarafından 1482'de yazılıp Cem Sultan'a sunulan ***Câm-ı Cem-Âyîn***'in iki nüshası vardır ve ikisi de Ali Emîrî Efendi tarafından bulunmuştur. Ali Emîrî Efendi eserin Yanya'da bulduğu nüshasını 1915 yılında yayımlamıştır. Diğer nüsha ise Fahrettin Kırzıoğlu tarafından sadeleştirilerek 1949 yılında, editörlüğünü Atsız'ın yaptığı ***Osmanlı Tarihleri I*** kitabında yayımlanmıştır.

Topkapı Oğuznamesi olarak tanınmış bulunan üç sayfalık bir parça, Yazıcıoğlu Ali'nin ***Tevârîh-i Âl-i Selçuk*** adlı eserinin Topkapı Sarayında bulunan yazmalarından birinin boş sayfalarında yer alır. Bu küçük fakat önemli Oğuzname 1934 yılından beri bilinmektedir. Rıdvan Nafiz Edgüer'in 1934'teki ilk yayınından sonra üzerinde pek çok çalışma yapılmıştır. Kırzıoğlu Fahrettin'in ***Dede-Korkut Oğuznâmeleri*** adlı eseri ile Orhan Şaik Gökyay'ın ünlü ***Dedem Korkudun Kitabı***'nda da bu parça tıpkıbasımıyla birlikte yer alır. Son olarak Mustafa Kaçalin de 2017'de yayımladığı ***Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı*** adlı çalışmasında metni yeniden okumuş ve sözlüğünü vermiştir. Bu küçük yazmada geçen ve Dede Korkut Kitabı'nda bulunmayan **Allarşa oğlu Etil Alp** adı araştırıcıların dikkatini çekmiş ve bazı bilim adamları Etil ile Attila arasında ilgi kurmuştur. Yazmadaki ilgi çekici kahraman adlarından biri de Deli Dumrul'un adı olarak geçen **Tokuş Koca oğlu Toğrul Sultan**'dır. Bahaeddin Ögel 1994'te yayımlanan önemli makalesinde bu kahramanın adı üzerinde durmuştur.

Er-Risâletu min-kelimâti Oğuznâme el-meşhûr bi-Atalar Sözi adını taşıyan ve Berlin'de bulunan yazma von Diez'in 1811'deki Almanca yayınından beri bilinmektedir. Gökyay, 1938'deki ***Dede Korkut*** kitabında yazmanın ilk sayfalarını yayımlamıştır. Muharrem Ergin de 1958'de yayımlanan ***Dede Korkut Kitabı I*** adlı çalışmasında eserden bahsetmektedir. Yazmada aynı kalemle yazılmış başka eserler de vardır. Bunlardan biri, Kanunî'nin şehzadelerinin sünnet düğünündeki yemekler hakkındadır. Bu kısım hakkında Günay Alpay Kut'un önemli bir çalışması vardır. Necati Demir de 2018'de yayımladığı ***Oğuz Kağan Töresi*** adlı eserde yazmadaki atasözlerinin çoğunu bugünkü Türkçeye aktarmıştır. Von Diez'in 1811'deki çalışması da 2018'de Hasan Güneş tarafından Türkçeye çevrilmiş ve eser Ötüken Neşriyat tarafından basılmıştır. Ancak bütün bu çalışmalarda yazmanın tarihi doğru olarak tespit edilememiştir. Oysa yazmanın son sayfalarında birkaç kez, IV. Murad'ın cülus tarihi verilmiştir. IV. Murad da bilindiği gibi 1623 yılında tahta oturmuştur.

Bilim hayatında önceki çalışmaları bilmek önemlidir. Bu sıralarda gündemde olan Oğuzname konusundaki bazı öncü ve önemli çalışmaları örnek olarak göstermeye çalıştım. Okuyucular ellerine aldıkları yeni yayınları, önceki çalışmalardan haberdar olunup olunmadığı bakımından da değerlendirmelidirler.

28.07.2019

OĞUZ KAĞAN KİMDİR?

Oğuz Kağan Türklerin destani ve efsanevi atasıdır. Efsane ve destanlardaki olaylar tarihte yaşanmış olayların yansıması olabilir. Aynı şekilde kişiler de tarihte yaşamış kişilerin yansıması olabilir. Ancak destan ve efsanelere yansıyan olay ve kahramanlar asıllarından bir hayli farklılaşmış olurlar. Olay ve kahramanları yüzyıllarca sözlü gelenekle aktarmaya çalışan halk muhayyilesi, eklemeler, çıkarmalar, değiştirmelerle destanı durmadan yeniler ve zenginleştirir.

Halk muhayyilesindeki değiştirmeler, destanlarda "tabakalaşma" denilen bir olguya da yol açar. Tarihte farklı zamanlarda yaşamış birbirinden farklı kahramanlar, tabakalaşma (katmanlaşma) sonunda tek bir destan kahramanında birleşir. Farklı zamanların farklı olayları da aynı kahraman etrafında toplanır. Tabakalaşma, çok eski olay ve kahramanların destanlaşmasında daha çok görülen bir olgudur. Araştırmacılar, destan tarih ilişkisini araştırırken muhtemel değişme ve tabakalaşmaları daima göz önünde bulundurmalıdırlar.

Oğuz Kağan destanındaki olaylar ve ana kahraman Oğuz için de tabakalaşma olgusu söz konusudur. Bunun en açık delili, Kıpçak, Kanglı, Karluk adlarının ve boylarının ortaya çıkışlarıyla ilgili olaylardır. Bunların hepsinin aynı tarihte, aynı hükümdarın seferleri sırasında ortaya çıkmadığı muhakkaktır. Fakat destan hepsini aynı döneme toplamıştır.

Oğuz Kağan, biri mitolojik, ikisi tarihî olmak üzere en az üç kişiliği birleştirmiş bir destan kahramanıdır.

Oğuz'un ışıktan ve ağaç kovuğundan çıkan kızlarla evlenmesi, mitolojik hatta kozmogonik (yaratılışla ilgili) tabakayı yansıtır. Işık kızdan doğan çocukların Kün (Güneş), Ay ve Yıldız adlarını; Ağaç kızdan doğan çocukların Kök (gök / atmosfer), Dağ ve Deniz adlarını almaları boşuna değildir. Güneş, ay ve yıldız uzayı, gök, dağ ve deniz dünyayı temsil eder. Yani önce uzay, sonra dünya yaratılmıştır. Bu olgu, Köktürk anıtlarında "üstte mavi gök, altta kara yer yaratıldığında" ibaresiyle ifade edilir.

Oğuz Kağan'ın temsil ettiği ilk tarihî şahsiyet Alp Er Tonga'dır. Zeki Velidî Togan, *Oğuz Kağan Destanı* adlı önemli kitabında,

Anadolu ve Suriye'ye kadar uzanan batı seferleri dolayısıyla Oğuz'un Motun olamayacağını, Alp Er Tonga olması gerektiğini ileri sürer. Gerçekten de Motun'un Anadolu ve Suriye'ye uzanan seferleri yoktur. Alp Er Tonga, İran destanı Şehname'de Afrâsiyab adıyla geçer. Afrâsiyab'ın adı, Herodot'ta Madyes, Asur kaynaklarında Maduva'dır. Babası ise Herodot'ta Prototeus, Asur kaynaklarında Bartatua'dır. *Türk Dili Tarihi* kitabımda ben Afrâsiyab'ın ilk iki hecesiyle Alp Er arasında ve Bartatua ile Alp Er Tonga arasında sesçe benzerlik olduğunu belirtmiştim.

Oğuz Kağan'ın temsil ettiği ikinci tarihî şahsiyet Asya Hun hükümdarı Motun'dur. Araştırıcılar, Motun'un babası Tuman'la mücadelesi ile Oğuz Kağan'ın babası Karahan'la savaşması arasında ilgi kurmuşlardır. Motun'un 24 tümenlik ordu kurması ile Oğuz Kağan'ın 24 torunundan 24 Oğuz boyunun türemesi arasında da ilgi vardır. Türk tarihinin şafağındaki baba-oğul mücadelesi, *Dede Korkut Kitabı*'ndaki destani hikâyelerin birincisi olan Boğaç Han boyuna da yansımıştır.

M.Ö. 209-174 arasında 35 yıl Türk devletini yönetmiş olan hükümdarın adı Çin kaynaklarında Motun / Maodu(n)'dur. Bazı araştırıcılar, Çinlilerin Motun olarak telaffuz ettiği ismin Türkçesinin Bagatur olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu konuda Bahaeddin Ögel'in *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*'ne bakılmalıdır. Ben bir araştırmamda Türkçe adın Bagatur değil, Bugatur olması gerektiğini ileri sürmüş ve Bugatur - Oğuz / Öküz - Boğaç arasında ilgi kurmuştum. Yani hem Çin kaynağında, hem Oğuz Kağan Destanı'da, hem de Dede Korkut'ta kahramanın adı Boğa(ç) veya Öküz.

Okuyucuların ve gençlerin destanlara ilgi duyması ne kadar güzel!

17.01.2016

DEDE KORKUT KİTABI

Dede Korkut Kitabı, **bütün Türk edebiyatının en büyük ve en mükemmel eseridir. 15. yüzyılda Akkoyunluların hâkim olduğu Azerbaycan ve Doğu Anadolu sahasında son şeklini alan Dede Korkut destani hikâyeleri, 16. yüzyılda Osmanlı sahasında bilinmeyen müstensihler tarafından yazıya geçirilmiştir.** Eser bir giriş ve 12 destani hikâyeden oluşur. Bu eserde destani hikâyelere "boy" ve "oğuzname" adı verilir.

Her boy (destani hikâye), bir veya iki kahraman üzerine kurulmuştur. Boyun esas kahramanları ile yardımcı kahramanları diğer boylarda da geçer ve bir boydaki yardımcı kahraman diğer boyda esas kahraman olabilir. Bu yapısı dolayısıyla eserdeki her boy (destani hikâye) bağımsız bir eser olarak tek başına ele alınabileceği gibi 12 boyun tamamı ve giriş bölümü tek bir eser de kabul edilebilir. Giriş, Dede Korkut ve ortak kahramanlar, hikâyeleri birbirine bağlar. Bu yapıyı, kahramanları aynı olan, fakat her bölümde farklı bir olayı anlatan televizyon dizilerine benzetebiliriz.

Hikâyelerde Oğuz kahramanlarının düşmanlarla savaşları anlatılır. Bazı boylarda Tepegöz gibi, Azrail gibi olağanüstü varlıklarla mücadele edilir. Sonuncu boyda ise İç Oğuz ile Dış Oğuz'un aralarındaki "iç savaş" anlatılır. Birinci boy, efsanevi Oğuz Kağan'ın babasıyla yaptığı mücadelenin, 15. yüzyıl ozanlarının dilinde aldığı yeni biçimidir. Oğuz Kağan, bu boyda Boğaç Han adını almıştır.

Dede Korkut boylarını olay örgüsü ile sınırlı düşünmemek gerekir. ***Dede Korkut Kitabı,*** **konar göçer bir hayat tarzı yaşayan Oğuzların dünya görüşlerini, hayat felsefelerini, âdet ve inanışlarını, yaşayış tarzlarını, kılık kıyafetlerini, kullandıkları eşya ve silahları anlatan bir ansiklopedi gibidir. Bu eser sayesinde, tarihin derinliklerinde kalmış Oğuz ataalarımızın hayat ve maceraları renkli tablolar hâlinde gözümüzün önünde canlanır.**

Eserin dili ve üslubu için "Oğuz Türkçesinin şaheseri" diyebiliriz. Akıcı halk diliyle, diyaloglarıyla, sade fakat şaşırtıcı

tasvirleriyle, iç kafiyeleriyle, "soy / soylama" denilen şiir bölümleriyle destani bir anlatım söz konusudur. **Eseri okurken çağların dumanlı safhalarının bir bir açıldığı ve Oğuz ozanlarının kopuzlarıyla destanlar söylediği hissine kapılırsınız; dil ve üslup sizi o çağlara götürür, kendinizi hakan otağının önünde Dede Korkut'un kopuzunu ve anlattıklarını dinlerken görürsünüz.**

Dede Korkut, hem hikâyelerin anlatıcısı hem de kahramanlardan biridir. Bey çocuklarına ad verir, Oğuz'un müşkül işlerini çözer ve hikâyenin sonunda da kahramanlara dua eder. Dede Korkut, Kazakistan'da Korkut Ata adını almıştır ve orada Korkut Ata ile ilgili birçok efsane bugüne dek anlatılagelmiştir. Bu efsanelere göre kopuzu Korkut Ata icat etmiştir ve o, musikinin piridir.

Dede Korkut boyları aslında Türklerin ve Oğuzların sözlü / efsanevi tarihi ile hikmetli deyişlerini ve atasözlerini de içine alan "Oğuzname" adlı büyük destanın bir parçasıdır. En geç 13. yüzyılın ikinci yarısında, 1) Türklerin ve Oğuzların sözlü / efsanevi tarihini, 2) atasözlerini ve hikmetlerini, 3) Dede Korkut destani hikâyelerini içine alan tek bir yazma eser vardı. Bu eser bugüne ulaşmamıştır. **Ama her üç parça ayrı ayrı yazmalar hâlinde bugüne gelmiştir. İşte *Dede Korkut Kitabı* da tek parça hâlindeki eski Oğuzname'nin bugüne ulaşan üçüncü bölümüdür.**

Dede Korkut Kitabı, aynı dip yazmaya dayanan iki nüsha hâlinde bugüne ulaşmıştır. 1810'lardan beri bilinen nüsha Almanya'nın Dresden şehrindedir. Bu nüshada giriş ve 12 boy vardır. 1950'de bulunan nüsha Vatikan Kütüphanesi'ndedir. Bu nüshada, Dresden nüshasında da bulunan giriş ve altı boy bulunmaktadır.

Dresden ve Vatikan nüshalarının ilmî yayınlarını Türkiye'de Muharrem Ergin, Orhan Şaik Gökyay, Semih Tezcan - Boeschoten, Mertol Tulum - Mehmet Mahur Tulum, Sadettin Özçelik, Mustafa Kaçalin; Azerbaycan'da Hamit Araslı, Ferhat Zeynalov - Samed Alizade, Şamil Cemşidov; Türkmenistan'da Annagurban Aşırov yapmışlardır. Eser, birçok yabancı dile de çevrilmiştir.

2018 yılı sonunda Dede Korkut'la ilgili yeni bir yazma bulunmuştur. Şu anda İran'ın Türkmensahra bölgesindeki Günbed şehrinde, Veli Muhammed Hoca'nın elinde bulunan yazma 18. yüzyılda Güney Azerbaycan'da istinsah edilmiştir. Dresden

ve Vatikan'da bulunan yazmalarla ilgili değildir, farklı koldan gelen ayrı bir yazmadır. İçinde, diğerlerinden farklı soylamalar ve "Salur Kazan'ın Ejderhayı Öldürmesi" olarak adlandırılabilecek yeni bir boy vardır. 2019 ve 2020 yıllarında yeni yazmanın, Türkiye, Azerbaycan ve İran'da ayrı ayrı araştırıcılar tarafından sekiz yayını yapılmıştır.

Yeni yazma hakkında ayrıntılı bilgi edinmek isteyen okuyucular, Osman Fikri Sertkaya ve Hülya Uzuntaş'ın hazırladığı, Bilge Kültür Sanat Yayınları arasında çıkan ***Dede Korkut'un Günbed Yazması Üzerine Araştırmalar ve İncelemeler*** kitabını görmelidirler.

13.09.2020

DEDE KORKUT VE DELİ DUMRUL HAKKINDA

Dede Korkut'tan ilk bahseden kaynak, İlhanlı Veziri Reşideddin Fazlullah tarafından 1300'lerin hemen başında yazılan ***Câmiü't-Tevârîh*** adlı Farsça eserdir. Bu eserin "***Târîh-i Oguzân ve Türkân ve Hikâyet-i Cihângirî-i U***" (Oğuzların ve Türklerin Tarihi ve O'nun -Oğuz Kağan'ın- Cihangirliğinin Hikâyesi) bölümü, Oğuzname'nin en eski rivayetidir. Bu Farsça rivayetin mükemmel ve açıklamalı bir çevirisi Zeki Velidî Togan tarafından hazırlanmış ve 1972 yılında yayımlanmıştır. İşte bu yayının 55. sayfasında bulunan Dede Korkut'la ilgili en eski kayıt şöyledir:

"Bu Qorqut, Bayat boyundan Kara-Hoca'nın oğlu olup çok akıllı, bilgili ve kerâmet sahibi bir insandı. İnal Han Sır Yavquy zamanında ortaya çıkmıştır. Bu sözleri nakledenin dediğine göre iki yüz doksan beş yıl ömrü olmuştur. Güzel sözleri, söylenen kerâmetleri ve hakkındaki hikâyeler pek çoktur ve ayrıca zikredilecektir."

Reşideddin, Korkut hakkındaki hikâyelerin ayrıca zikredileceğini söylediği hâlde maalesef bunu yapmamıştır. Eğer yapsaydı Dede Korkut hikâyelerinin 1300'lerin başındaki biçimleri elimizde olacaktı.

Daha sonra Yazıcıoğlu Ali'nin 1423'te yazdığı ***Tevârîh-i Âl-i Selçuk***'ta Korkut Ata adı geçer. Abdullah Bakır, 2008'de Yazıcızâde'nin eserini doktora tezi olarak hazırlamıştır. Basılmamış olan bu tezin 24. sayfasında Korkut Ata adı şöyle geçer:

"Peygamber aleyhisselâm zamânına yakın bir zamanda Beyâsî boyından Korkut Ata koydı. Oguz kavminüng bilgesi-y-idi, ilhâm iderdi. Eyitdi: 'Âhir zamânda girü hanlık Kayına dege, dahı kimesne ellerinden almaya.' didügi Osmân -rahmetullah- neslindendür."

Bilindiği gibi Dede Korkut'un, hanlığın Kayı boyuna geçeceğine dair bu sözü, *Dede Korkut Kitabı*'nın mukaddimesinde de vardır.

Dede Korkut boylarının en ilgi çekici olanlarından biri ***Duha Koca oğlu Deli Dumrul*** boyudur. Hani kuru çayın üzerine köprü kurup geçenden 33, geçmeyenden döve döve 40 akça alan ve

Azrail ile dövüşmeye kalkan kahramanımızın destani hikâyesi. Bu yazıda, vaktiyle ***Millî Folklor*** dergisinde çıkmış bulunan "Deli Dumrul ile Kazakların Korkut Ata'sı Arasında Bir Mukayese" adlı makalemden söz etmeyeceğim; Deli Dumrul'un farklı bir adından söz edeceğim.

Deli Dumrul'un adı, Yazıcıoğlu'nun Topkapı Sarayı'nda bulunan nüshasındaki bir parçada başka şekilde geçer. Bu parçayı ilk defa 1934 yılında Rıdvan Nafiz (Edgüer) ***Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi***'nin II. cildinde yayımlamıştır.

Aynı parça daha sonra Orhan Şaik Gökyay'ın 1938'de yayımladığı ***Dede Korkut*** kitabında şöyle yer alır:

"Selim oğlı Karamanı sevüb Tangrı yaradan ulu sultan budağı altun köpri yapan Azrail'le savaş kılan salkum salkum don geyen, sakar atın oynadan Tokuş Koca oğlı Tuğrul Sultan." (s. 123)

Deli Dumrul'un adını **Tokuş Koca oğlu Tuğrul Sultan** olarak veren bu küçük ibare Muharrem Ergin'in 1958'de yayımlanan ***Dede Korkut Kitabı I*** adlı eserinin 37. sayfasında da vardır.

Orhan Şaik Gökyay, 1973'te yayımladığı ***Dedem Korkudun Kitabı***'na üç sayfalık Topkapı yazmasının fotokopisini de koymuştur. İbare fotokopinin 3. sayfasının ilk iki satırında bulunmaktadır.

Biz son araştırmalardan biri olarak Bahaeddin Ögel'in ***Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten -1988***'de bulunan "Dede Korkut Kitabı'nın Eski ve Yazılı Kaynakları Hakkında (Topkapı Sarayındaki Oğuz Destanı Parçaları ile Karşılaştırma)" adlı makalesinde yer alan kaydı da yazalım:

"Selim oğlu Karaman'ı sevüp Tanrı yaradan! Ulu Sultan budağı! Altın köprü yapan! Azrayil'le savaş kılan! Salkum salkum don giyen! Sakar atın oynadan! Tokuş Koca oğulu Tuğrul Sultan!" Bahaeddin Ögel, "Delü Dumrul'un adını Tuğrul diye düzeltmiş bulunuyoruz." (s. 125) diyerek bu farklı isme dikkat çekmiştir.

Dede Korkut / Korkut Ata hakkında yazılacak daha çok şey var.

08.04.2018

DEDE KORKUT'UN YENİ NÜSHASI

Dede Korkut Kitabı, Türk edebiyatının en önemli eserlerinden biridir. Eserdeki boylar (destani hikâyeler) Oğuzname'nin bir parçasıdır. **Oğuzname** de Türk destan geleneğinin en önemli ürünüdür.

Dede Korkut Kitabı'nın Almanya'da bulunan Dresden nüshası 1815'ten, Vatikan nüshası 1950'den beri bilinmekteydi. Dede Korkut'un Türkiye'deki ilk yayını 1916'da Kilisli Muallim Rifat tarafından yapılmıştır. Türkiye'de ve Azerbaycan'da 100 küsur yıldan beri konu üzerinde ilmî ve popüler pek çok yayın yapılmıştır. Kitaptaki destani hikâyeler resim ve heykel sanatlarına, çizgi filmlere ve dramalara da konu olmuştur.

Eser yabancı Türkologların da ilgisini çekmiş ve yabancı dillere de çevrilmiştir. Son yıllarda Türk Dünyası'nın diğer coğrafyalarında da büyük ilgi görmektedir.

2018 yılının Aralık ayında, Türklüğün bu büyük ve önemli eserinin yeni bir nüshası bulunmuştur. Eseri bulan, İran'ın Türkmensahra bölgesindeki Günbed şehrinde yaşayan Veli Muhammed Hoca adlı bir Türkmen aydınıdır. Mesleği elektrik mühendisliği olan Veli Muhammed Hoca bir kitap meraklısı ve koleksiyoncusudur. Elinde pek çok yazma ve taş baskı nadir kitap bulunmaktadır.

Veli Muhammed Hoca, 2011 yılında Kazakistan'da, Seyhun boyunda bulunan Dede Korkut'un kabrini ziyaret etmiş, mezarın bakımsız olduğunu görünce çok üzülmüş ve Kazakistan gazetelerinden birine üzüntülerini belirtmişti. Anlattığına göre o günden sonra sanki Dede Korkut'un ruhu ona eşlik etmiş ve bu kitabı bulmasını sağlamıştı.

Avrasya Yazarlar Birliği tarafından madalya ile taltif edilen Veli Muhammed Hoca ile ben de iki saat kadar sohbet ettim. 70 yaşında, güler yüzlü bir Türkmen kocası idi.

25 Nisan 2019'da Bayburt Üniversitesi'ndeki Dede Korkut Sempozyumu'nda Metin Ekici yeni nüshayı tanıtınca sosyal medya âdeta yıkıldı. Bazı gazeteler de konuya ilgi gösterdiler. Türklük Bilimi'nin, Türk destanlarının ve Dede Korkut'un bu kadar ilgi ve merak uyandırdığını görünce çok sevindim. Demek ki

Türkler, özellikle yeni ve genç Türkler uyanıyor diye düşündüm. Öyle ya, Dede Korkut'un dediğine göre Oğuzlar bir uyudu mu yedi gün uyurlarmış. Böyle günlerde de düşman onların ülkelerini basarmış. Şimdi biz de yetmiş yıl uyuduktan sonra galiba uyanır gibi olduk.

Sonra bir yarıştır başladı. Yeni nüshayı ilk önce yayımlama yarışı. Türklük biliminin yarışa konu olması ne güzel diye de düşündüm. Birçok yarışta olduğu gibi bu yarışta da konu ve kural dışı davranışlar belki olmuştu. Ama işte beklediğimiz yeni nüsha yayımlanacaktı.

Haziran sonu geldi, üç güzel yayın birden çıktı. Bana ulaşma sıralarına göre yazıyorum:

Yusuf Azmun'un hazırladığı ***Dede Korkut'un Üçüncü Elyazması - Soylamalar ve İki Yeni Boy ile Türkmen Sahra Nüshası.*** Kutlu Yayınevi'nce yayımlanan eser Türk Dili Derneği'nin 5. yayını. Yusuf Azmun, Türkmensahra bölgesinden bir Türkmen ve bir Türkolog.

Metin Ekici'nin hazırladığı ***Dede Korkut Kitabı Türkistan / Türkmen Sahra Nüshası - Soylamalar ve 13. Boy - Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderha'yı Öldürmesi.*** Eser, kültür hayatımızın önemli kurumlarından biri olan Ötüken Neşriyat tarafından yayımlanmış. Metin Ekici, ABD'de doktora yapmış bir halk edebiyatı ve destan uzmanı.

Modern Türklük Araştırmaları Dergisi'nin 16. cildinin 2. sayısında (Haziran 2019) çıkan üçüncü yayının adı ***"Dede Korkut Kitabı'nın Günbet Yazması: İnceleme, Metin, Dizin ve Tıpkıbasım."*** Bu çalışmayı hazırlayanlar İranlı dört Türk: Nasır Şahgoli, Veliyullah Yakubi, Şahruz Ak Atabay ve Dr. Sara Behzad. İlk üçü, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü'nde doktora öğrencisi.

Yayınların hepsi de emek mahsulü. Hepsinde de tıpkıbasım olması çok iyi. Hangisini alalım? Vallahi ben ikisini de aldım; kitap olarak çıkınca üçüncüsünü de alacağım. Şimdi kulağım, Salur Kazan'ın ejderhayı öldürmesinde. Bu yeni destani hikâye, seslendirilip youtube'a kondu bile.

Türk olmak, Türklüğe ilgi duymak, Türklüğü merak etmek, Türk için çalışmak ne güzel!

07.07.2019

DEDE KORKUT'UN YENİ YAZMASINI BAKÜ'DE TARTIŞTIK

O7 Temmuz 2019 tarihinde *Yeniçağ*'da çıkan yazımda Dede Korkut'un yeni bulunan yazmasını tanıtmıştım. İran'ın Türkmansahra bölgesinde yaşayan kitap meraklısı Veli Muhammed Hoca tarafından 2018 yılının Aralık ayında bulunan yeni yazma Türkiye'de büyük ilgi uyandırmış ve 2019'un Haziran ayında tıpkıbasımıyla birlikte yayımlanmıştı. Yeni yazma o kadar ilgi görmüştü ki aynı günlerde üç ayrı yayın gün yüzüne çıkmıştı.

Türkiye'deki ilgi kısa zamanda Azerbaycan'a da ulaştı. Önce Bakü'de çıkmakta olan *Türkologiya* dergisi konuyla ilgili bazı makaleler yayımladı. Sonra Azerbaycan İlimler Akademisi Folklor Enstitüsünün uzmanları konuyla ilgili görüşlerini açıkladılar. Nihayet Türkiyeli ve Azerbaycanlı bilim adamlarının konuyu bir yuvarlak masa toplantısında görüşüp tartışmalarına karar verildi.

Azerbaycan Diller Üniversitesi'nin rektörü ve *Türkologiya* dergisinin baş redaktörü Kemal Abdulla, Türkiye'deki meslektaşlarıyla da haberleşerek harekete geçti. Aynı zamanda bir Dede Korkut uzmanı ve romancı da olan Kemal Abdulla, Bakü'deki Yunus Emre Enstitüsü Müdürü Türkolog Cihan Özdemir ve Beynelhalk (Milletlerarası) Türk Medeniyyeti ve İrsi Fondu (Mirası Vakfı) Başkanı, Büyükelçi Günay Efendiyeva bir araya geldiler; 12 Ekim'de Bakü'de bir "değirmi masa" toplantısı yapılması için anlaştılar. *Türkologiya* dergisinin mesul kâtibi Elçin İbrahimov gerekli iletişimleri sağladı, düzenlemeleri yaptı ve toplantının hazırlıkları tamamlandı.

12 Ekim Cumartesi günü Azerbaycan Diller Üniversitesinin bir salonunda iki toplantı yaptık. İki saat süren sabahki toplantının konusu, Türkiye - Azerbaycan Türkoloji ilişkilerinin 30. yılının anılması idi. Aslında bu toplantı da Dede Korkut'la ilgiliydi, çünkü 1988 yılındaki ilk ikili toplantının (kolokyumun) konusu da Dede Korkut idi.

Henüz Sovyetler Birliği dağılmamıştı. Arada bazı kültür anlaşmaları vardı. Acaba bu anlaşmalardan yararlanarak Türkoloji

alanında bir Türk - Sovyet kolokyumu yapılabilir miydi? Sovyet Türkologlar Komitesi Başkan Yardımcısı Tofik Melikov (şimdi Melikli) ile Türkiye'deki Türkoloji kongrelerinin genel sekreteri Osman F. Sertkaya harekete geçtiler ve bunun yapılabileceğini gösterdiler. 1988 yılında, Türkiye'den ve Azerbaycan'dan sekizer Türkolog, Bakü'deki El Yazmaları Enstitüsünde toplandık ve Dede Korkut hakkındaki bildirilerimizi okuyup tartıştık.

1988'deki kolokyuma Türkiye'den katılan Orhan Şaik Gökyay ve Bahaeddin Ögel artık hayatta değil; 12 Ekim'deki toplantıda kendilerini rahmetle andık. Azerbaycan'dan katılan Tofik Hacıyev ile Süleyman Aliyarlı da hayatta değil; onlar için de Tanrı'dan rahmetler diledik. Toplantının en heyecanlı dinleyicisi Abbas Zamanov'u da hayırla ve rahmetle andık. 1988'deki toplantıya Azerbaycan'dan dinleyici olarak katılanlar ile Türkiye'den bildirileriyle katılan Saim Sakaoğlu, Ahmet B. Ercilasun, Fikret Türkmen, Osman F. Sertkaya da duygu ve düşüncelerini dile getirdiler.

1988'deki bu ilk Sovyet - Türk kolokyumu hem Azerbaycan'da hem Türkiye'de Dede Korkut araştırmalarının hızla artmasına yol açtı. İki ülkede de birçok toplantı yapıldı ve onlarca kitap, yüzlerce ilmî araştırma yayımlandı.

12 Ekim'de Möhsün Nağısoylu ve Ahmet B. Ercilasun yönetiminde yapılan öğleden sonraki değirmi masa toplantısının konusu, Dede Korkut'un yeni bulunan yazması idi. Türkiye'den katılan Ahmet B. Ercilasun, Osman F. Sertkaya ve Metin Ekici ile Azerbaycan'dan Ramazan Gafarlı, Ramiz Asker, Efzeleddin Asker, Seyfeddin Rzasoy birer sunum yaptı. Metin Ekici, yeni yazmayı ilk tanıtan bilim adamı idi. Türkiye'deki yayınlardan birini de o yapmıştı. Ercilasun ile Sertkaya yeni yazmayla ilgili makaleler yazmışlardı. Gafarlı, Efzeleddin Asker ve Rzasoy, Azerbaycan İlimler Akademisi Folklor Enstitüsünün şube müdürleri idiler. Yeni yazmanın önemli bir Oğuzname olduğunu, fakat *Dede Korkut Kitabı*'nın yeni bir nüshası olmadığını ileri sürüyorlardı. Enstitünün *Dede Qorqud* dergisinde de bu konuda uzun bir makale yayımlamışlardı.

Ramiz Asker ise Bakü Devlet Üniversitesinin Türkoloji Bölümünün başkanı idi ve o, yeni yazmanın Dede Korkut'a ait olduğunu kabul ediyordu. Yaklaşık olarak 70 bilim adamı ve uzmanın

izlediği ve üç saat süren toplantıda, sunumlar sırasında ve daha sonra heyecanlı müzakere ve tartışmalar oldu. Katılımcılar, nice zamandır bu seviyede tartışmalı bir toplantı olmadığı konusunda aynı duygu ve heyecanı paylaşmışlardı.

Türkiye'deki üç yayından sonra yeni yazma Azerbaycan'da da yayımlanmıştı. Ramiz Asker'in hazırladığı *Kitabi-Dede Qorqud'un Üçüncü Elyazması,* okunuşu, tıpkıbasımı ve sözlüğü ile ilim dünyasıyla buluştu. Öyle anlaşılıyor ki ilgi, merak ve tartışmalar devam edecek.

20.10.2019

TÜRKLÜK BİLİMİ ÇALIŞMALARI

TÜRKİYE'DE TÜRKOLOJİ ÇALIŞMALARI

Türkiye'de Türkoloji çalışmalarının başlangıcı 19. yüzyılın ortalarına kadar gider. Bu yazımda Türkiye'deki çalışmaların tarihçesini verecek değilim. Bunun için okuyucular, *Türk Lehçeleri Grameri* adlı esere yazdığım giriş yazısına bakabilirler.

Bu yazıda, son 30-40 yılda Türkiye'deki Türkoloji'nin başarılarından genel çizgileriyle söz edeceğim. İlk cümle olarak Türkiye Türkologlarının muazzam bir başarıya imza attıklarını söyleyebilirim.

Türk bengü taşlarından 20. yüzyılın başlarına kadar süren ve çeşitli kollara ayrılan tarihî Türk lehçelerine ait yüzlerce metin Türkiye Türkologları tarafından okunmuş ve ilmî olarak yayımlanmıştır. Köktürk harfli metinler, Eski Uygur metinleri, *Kutadgu Bilig, Dede Korkut Kitabı* gibi önemli metinlerdeki okuma ve anlamlandırma sorunları üzerinde pek çok çözüm makalesi yayımlanmıştır. Türkiye Türkologları artık Moğolistan'a, Sibirya'ya ve Çin'e giderek Köktürk harfli metinleri yerlerinde incelemektedirler.

Bugünkü Türk lehçelerinin gramer ve sözlükleri üzerinde Türkiye'de yapılan çalışmalar, lehçeler arası karşılaştırmalar, çeşitli Türk lehçelerinden aktarmalar bir kütüphane oluşturacak seviyeye ulaşmıştır. Bugün ülkemizde, Çuvaşça, Yakutça, Tuvaca gibi en uzak lehçeler dâhil her Türk lehçesi için birden fazla uzman yetişmiştir. Lehçelerle ilgili çalışmalar onların edebiyatlarına kadar uzanmış, Türk Dünyası'ndan pek çok edebiyatçı ve eserleri üzerinde incelemeler yapılmıştır.

Anadolu ve Rumeli ağızları üzerindeki çalışmaların sayısı çok artmış, incelenmemiş bölgeler çok az kalmıştır. Ağız çalışmalarında binlerce sayfalık metin derlenmiş ve bu metinler üzerinden her ağzın ayrı ayrı gramerleri yazılmıştır. Şimdi sıra Türkiye'nin ağız atlasını yapmaya gelmiştir.

Eski edebiyatımızın birinci sınıf şairlerinin tamamı incelenmiş ve eserleri ilmî olarak yayımlanmıştır. İkinci, üçüncü sınıf şairler üzerinde de bir hayli çalışma bulunmaktadır. Eski edebiyatın tahlil, tenkit gibi alanlarına da girilmiş ve bunlarla ilgili çok önemli incelemeler yayımlanmıştır.

Tanzimat'tan günümüze ulaşan Yeni Türk Edebiyatı üzerinde yüzlerce doktora tezi yapılmıştır. Şairler, yazarlar ve eserleri incelenmiş, yorumlanmıştır. Edebiyat tarihi, tenkit, metin incelemesi gibi alanların her biri kendi yöntemleri ve farklı yaklaşımlarla ele alınmıştır.

Türkiye Türkolojisi, halk edebiyatı dalında da devasa bir kütüphane yaratmıştır. Halk edebiyatının destandan ağıta kadar bütün türlerine ait malzeme toplanmış ve yayımlanmıştır. Üstelik bu malzeme Türkiye ile de sınırlı değildir. Türk Dünyası'nın destanları, masalları, halk şiiri ile ilgili pek çok çalışma bulunmaktadır.

Başlangıçtan günümüze ulaşan ve üç kıtada cereyan eden muazzam Türk tarihiyle ilgili çalışmaları izlemek neredeyse imkânsız hâle gelmiştir. Bir yandan ana kaynaklar ilmî usullerle yayımlanmış, bir yandan yabancı dillerdeki belge ve kaynaklara dayalı araştırmalar yapılmış, bir yandan da önemli yabancı kaynaklar Türkçeye çevrilmiştir. Siyakat yazısı denilen kargacık burgacık yazıyla yazılmış yüz binlerce belge de tarihçilerimizin elleri altındadır. Arşivlerdeki bu belgelere dayalı sosyal tarih araştırmalarında da bir hayli yol alınmıştır. Tarihimizin kaynak dilleri olan Çince, Farsça, Arapça, Rumca, Rusça, İtalyanca gibi dilleri bilen pek çok uzmanımız vardır.

Türk dili ve edebiyatı, tarihi alanlarında onlarca ilmî ve hakemli dergi yayımlanmakta ve bu dergilerde çok ciddi araştırmalar yer almaktadır.

Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, üniversitelerdeki Türkiyat / Türkoloji ile ilgili enstitüler yüzlerce yayın yapmaktadır. Akademik kuruluşlar yanında birçok özel yayınevi de ilmî araştırmaları yayımlamaktadır. Çünkü dil, tarih, edebiyat gibi konular sadece akademik çevreleri değil, geniş okuyucu kitlesini de ilgilendirmektedir.

Şüphesiz daha pek çok eksikler vardır ve şüphesiz çalışmaların hepsi aynı kalitede değildir. Fakat Türkiye'de son 30-40 yılda oluşan Türkoloji kütüphanesi asla göz ardı edilemez. Fuat Köprülülerin, Zeki Velidî Toganların, Reşid Rahmeti Aratların, Abdülkadir İnanların mirası büyük bir canlılıkla yaşamaya ve gelecek nesillere aktarılmaya devam ediyor.

23.12.2018

TÜRKOLOJİ KONGRELERİ

Ülkemizde, üç ayda bütün ilimleri hatmeden allameler adına ilmî kongreler düzenlendiği gibi, neyse ki gerçek manada ilmî kongreler de düzenlenmektedir. Gerçek ilmî kongrelerin açılışına bakanlar, milletvekilleri, valiler gelmese de genç, yaşlı bilim adamlarının katılımı kâfi gelmekte ve bizim gibi 70 yaşında hâlâ bilime susamış insanlar bu kongrelerde yeni bilgilerle beslenmektedir.

30 Eylül - 04 Ekim 2013 tarihleri arasında İstanbul'da yapılan VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi'nden bahsediyorum. Cumhuriyetin ilanının 50. yılında, 1973'te yapılan Birinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi üzerinden tam 40 yıl geçmiş. İlk kongreye öğrenci veya asistan olarak katılanların bir kısmı vefat etmiş. Hayatta kalanlar ise emekli olmuşlar ama ilmî çalışmalarına ve öğrenmeye devam ediyorlar. Kongrenin kurucuları ve ilk yürütücüleri Ahmet Caferoğlu, Sadettin Buluç, Muharrem Ergin, Mehmet Kaplan gibi hocalarımızdan bize miras kalan bu ilmî faaliyeti şimdi İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanlığı ile Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü devam ettirme kararı almışlar ve gerçekten dolu dolu bir kongre düzenlemişler; sağ olsunlar. Kongrenin 1973'teki ilk yürütücülerinden bugün sadece Osman Fikri Sertkaya hayatta. O da birkaç ay önce emekli olmuş, fakat ilmî çalışmalarına büyük bir aşkla devam ediyor. Daha nice çalışmalarla kendisinin Türkolojiye hizmete devam edeceğinden eminim.

Almanya, Polonya, Macaristan gibi Orta Avrupa ülkelerinden, Sırbistan, Makedonya, Kosova, Bulgaristan gibi Balkan ülkelerinden, Tunus, Mısır, İran gibi Arap ve Ortadoğu ülkelerinden, Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Tataristan, Başkurdistan, Tuva, Altay gibi Türk cumhuriyetlerinden, Doğu Türkistan'dan, Çin'den, Moğolistan'dan, Japonya'dan katılan pek çok bilim adamıyla sekizinci kongre gerçekten bir bilim şöleni olarak geçti. Mesela genç bir bilim adamından, 17. yüzyılda Hindistan'da yazılmış *Zebân-ı Türkî* adlı Çağatay Türkçesi - Farsça bir sözlük olduğunu; bu tür sözlüklere Farsçada Kitâb-ı Âmeden, Türkçede

Kelürnâme şeklinde adlar da verildiğini öğrendik. Daha genç bir Özbek bilim adamından, Soğd dilinde yazılmış Mug Dağı belgelerinde Köktürklere ait *kagan, ilteber, elçi* gibi unvanların; *Türk, Türkmen* gibi adların geçtiğini öğrendik. 19. yüzyılda Süryani yazısıyla yazılmış Türkçe Meryem Ana ilahilerini Alman bir bilim adamı anlattı. Polonya Hükümeti, Karay mirasını toplamak ve muhafaza etmek için bir proje başlatmıştır; kongrede buna da vâkıf olduk. Karaylar, Museviliğin Karay mezhebine mensup küçük bir Türk topluluğudur; Kırım, Litvanya, Ukrayna, Polonya'da yaşayan çok az sayıda Karay vardır. Onlardan kalma ve onların lehçelerini yansıtan birçok yazma eser İbrani yazısıyla yazılmıştır. Şimdi, başta Jozef Sulimoviç olmak üzere birçok kişinin şahsi kütüphanelerinde kalmış bu yazmaları, Polonya hükümeti toplamakta, onarmakta ve muhafaza altına almaktadır. Polonyalı Karay Türkü Anna Akbike Sulimoviç bize babasının kütüphanesindeki el yazmaları hakkında bilgiler sundu.

Kongrede sadece Türk dili değil, Türk edebiyatı, tarihi, folkloru, musikisi hakkında bölümler de vardı. Aynı anda diğer salonlarda okunan bildirilerin çoğunu takip edemedim. Bildirilerin kitap hâlinde basılacağını ve o zaman onları da okuyacağımı ümit etmek istiyorum. Kongrenin birinci günündeki "Türkolojinin Güncel Sorunları Paneli"nde Georg Hazai, Günay Kut, Mübahat Kütükoğlu gibi ve daha sonraki oturumlarda Kemal Eraslan, Ergaş Fazılov gibi kıdemli hocaları görmek ve dinlemek benim için bahtiyarlık olmuştur.

Oturumlara Zeki Velidî Togan, Reşid Rahmeti Arat, İbrahim Kafesoğlu, Saadet Çağatay, Mecdut Mansuroğlu, Faruk Kadri Timurtaş, Kaya Bilgegil, Faruk Sümer, Ali Fehmi Karamanlıoğlu, Necmettin Hacıeminoğlu, Mehmet Çavuşoğlu, Mehmet Akalın, Hakkı Dursun Yıldız, Turgut Günay, Şerif Aktaş gibi rahmetli olmuş Türkologların isimlerinin verilmiş olması geleneğin devamlılığı açısından önemlidir. Kongreyi düzenleyenleri kutlarım.

06.10.2013

TÜRK LEHÇELERİ ARASINDA AKTARMA ÇALIŞMALARI

Türkler 13. yüzyıla kadar tek bir yazı dili kullanmaktaydı. Köktürk, Eski Uygur ve Karahanlı yazı dilleri, bütün Türklerin ortak yazı dilleri idi. Okuma yazma bilen her Türk, 11. yüzyılda yazılmış *Kutadgu Bilig*'i okuyup anlayabiliyordu. 12. yüzyıldaki Ahmet Yesevî'nin hikmetleri bütün Türk dünyasının ortak şiir ürünleriydi. 11. yüzyıldan başlayarak Oğuzların Azerbaycan ve Anadolu'ya yerleşmeleri ve Türkistan'la Karadeniz'in kuzeyinde kalmış Türklerden coğrafya olarak, daha sonra da siyasi olarak uzak düşmüş olmaları sonucunda Azerbaycan ve Anadolu'da Oğuz ağzına dayalı yeni bir Türk yazı dili doğdu. Yunus Emrelerin, Âşık Paşaların, Süleyman Çelebilerin dili. Türk dilinin bugüne kadar gelen bu koluna bilim dünyasında Oğuzca veya Batı Türkçesi denir. Osmanlıca / Osmanlı Türkçesi, 16. yy. başlarından 20. yy. başlarına dek sürmüş olan Batı Türkçesi dönemidir. Buna karşılık Türkistan ve Karadeniz'in kuzeyinde kalmış olan Türkler, küçük değişikliklerle Karahanlı Türk yazı dilini devam ettirdiler. Bu yazı dilinin 13.-14. yüzyıllardaki dönemi Harezm-Kıpçak Türkçesi, 15. yy. başından 20. yy. başına dek sürmüş olan dönemi Çağatay Türkçesi adını alır. Ancak bunlar ilmî terimlerdir; doğuda da batıda da Türkler 20. yüzyıl başlarına kadar kendi dillerine Türkçe, Türk dili / tili demişlerdir. Kuzey ve Doğu Türklerinin Rus hâkimiyetine girmelerinden sonra, 19. yüzyılda, Rusya'daki Türklerin dillerini ayırma süreci başladı. Gaspıralı İsmail, hepsini birleştirmeye, Ruslar ise ayırmaya çalışıyordu. 1917'deki Bolşevik ihtilalinden sonra, Gaspıralı'yı izleyenlerin faaliyetleri yasaklandı; Sovyetler'deki Türklerin her boyunun konuşma dili ayrı bir yazı dili hâline getirildi. Böylece bugünkü Türk dünyasında 20 yazı dili oluşturuldu. Hepsinde ayrı ayrı zengin edebiyatlar meydana geldi. 1990'dan sonra ilişkiler rahatlayınca, birbirinden uzak düşmüş bu zengin edebiyatların karşılıklı olarak tanınması zarureti ortaya çıktı. Türk lehçelerinden pek çok roman ve şiir son 20-25 yılda Türkiye Türkçesine aktarıldı. Azerbaycan'dan Vahapzade'nin şiirleri, Anar'ın, Elçin'in romanları; Özbekistan'dan Çolpan'ın

şiirleri, Aybek'in, Adil Yakubov'un romanları; Kazakçadan Mağcan Cumabayoğlu'nun, Tatarcadan Abdullah Tukay'ın şiirleri gibi. Az da olsa diğer Türk lehçelerine de Türkiye Türkçesinden bazı eserler aktarıldı.

Bütün bu faaliyetler ve sonunda ortaya çıkan ürünler, çeviri / aktarma biliminin konusudur. 31 Mart - 05 Nisan 2009 tarihlerinde Türksoy'un öncülüğünde, Maltepe Üniversitesi, Kültür ve Turizm Bakanlığı, TİKA, Gazi Üniversitesi ve Avrasya Yazarlar Birliği'nin iş birliği ile aktarma çalışmalarının bugünkü durumunu ve karşılaşılan sorunları ele alan bir toplantı yapıldı. Maltepe Üniversitesinin Kayış Dağı'na yerleşmiş Marma Kongre Merkezi'nin güzel oda ve salonları Türk dünyasından gelen edebiyatçılara ve genç aktarıcılara kapılarını açtı; Maltepe Üniversitesinde altı günlük bir bilgi şöleni yaşandı. Bu tür toplantılar için bir ilk olan iki günlük atölye çalışmasında genç aktarıcılar kendi lehçelerinden edebî metinleri Türkiye Türkçesine, Türkiye Türkçesinden seçilen edebî metinleri de kendi lehçelerine aktardılar. Böylece sorunlar uygulamalı olarak görülüp tartışıldı.

12 Türk ülkesinden 30'dan fazla bilim adamı, edebiyatçı ve genç aktarıcının katıldığı toplantının sonunda, bütün üyelerin iştirakiyle bir sonuç bildirisi hazırlandı. Bildiride, toplantının her yıl tekrarlanması, Türk dünyasından aktarılacak eserlerin öncelik sırasına konulması, konuşurları çok azalmış bulunan Karay, Hakas gibi Türk topluluklarına özel bir önem verilmesi, bilgisayar destekli çeviri programları oluşturulması, başarılı çalışmaların ödüllendirilmesi, profesyonel çevirici / aktarıcılar yetiştirilmesi için gerekli tedbirlerin alınması ve bütün bu dileklerin Türk ülkelerinin Kültür Bakanlıklarına ulaştırılması gibi kararlar alındı. Bu tür faaliyetlerin Türk dünyasını birbirine daha çok yaklaştırdığı muhakkaktır. Toplantıyı düzenleyen kuruluşları ne kadar kutlasak azdır.

08.04.2009

BİR KÜLTÜR ŞÖLENİ: TÜRK DÜNYASI KÜLTÜR KONGRESİ

İzmir'in Çeşme'si, geçen hafta baş döndürücü bir şölene sahne oldu. Türk Dünyası Altın Yunus Oteli'nde toplandı ve İkinci Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi'ni yaptı. Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü'nün muhteşem düzenlemesiyle, Türk Dil Kurumu'nun da iş birliğiyle bir hafta süren bir bilgi, bilim adamı, kültür kaynaşması.

Prof. Dr. Fikret Türkmen'in yoktan var ettiği Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü'nün ikinci büyük başarısı bu. Birinci kongre dört yıl önce yine Çeşme'de yapılmıştı. Yine gönüller, duygular, bilgiler birleşmişti. Fakat bu defaki başka. Bu defaki kongre şiir ve edebiyat sohbetleriyle, musiki dinletileri ve oyun gösterileriyle tam bir şölene dönüştü. Bu ifadelerime bakıp da okuyucular, kongrenin bilim tarafının eksik kaldığını düşünmesinler. Dünyanın dört bir yanından gelen Türklük bilimcileri, haftanın beş iş günü, saat 9.15'ten 18.15'e kadar bildiri okudular, bildiri tartıştılar. Beş ayrı salonda tam 337 bildiri sunuldu ve tartışıldı. Salonlar konulara göre ayrılmıştı. Manas Salonu'nda genel konular ele alındı. Dede Korkut Salonu'nda halk bilimi konuları üzerinde duruldu. Mahdumkulu Salonu'nda Türk dünyası edebiyatları üzerine bildiriler okundu. Kaşgarlı Mahmut Salonu'nda Türk dili ve lehçeleri konuşulup tartışıldı. Kutlualp Salonu'nda Türk tarihi ve Türk sanatı konuları işlendi.

Katılımcıların ülkelerini de yazmalıyım ki kongrenin genişliği ve büyüklüğü hakkında tam bir fikir edinelim: Almanya, Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Çin, Gürcistan, Hindistan, Irak, İran, Japonya, Kazakistan, Kırgızistan, Kosova, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Makedonya, Mısır, Özbekistan, Rusya, Türkmenistan, Ukrayna. Elbette Çin deyince oradaki mazlum Türkler hatırımıza geliyor. Bir Çinli yanında birçok Uygur Türkü de kongreye katılmış ve güzel bildiriler sunmuşlardı. Bu tür kongreler için bir ilk yaşanmış ve ilk defa bir Salır bilim adamı da kongreye katılmıştı. Çin'in Çinhay eyaletinde yaşayan ve bilim dünyasında Salar olarak bilinen Türkler meğer kendilerine Salır

diyorlarmış. Salırlar, Oğuzların en doğudaki kolu. Yedi sekiz asır önce Semerkant'tan doğuya göçmüşler.

Rusya kavramının içinde de oradaki federe ve özerk Türk cumhuriyetleri var: Tataristan, Başkurdistan, Çuvaşistan, Tuva, Altay, Karaçay-Malkar. Her birinden gelen katılımcılar Türklük bilimine yeni katkılarda bulundular. Ukrayna'nın Kırım Özerk Cumhuriyeti'nden gelen Kırım Türkleri de bildiri ve tartışmalarıyla Kırım Türkçesinin yaşatılması için nasıl gayret gösterdiklerini kanıtladılar. Tabii Türkiye'nin birçok üniversitesinden gelen bilim adamlarını da anmalıyız. Özellikle genç bilim adamları ümitlerimizi artırmıştır. Çuvaş, Tuva, Altay gibi uzak Türk lehçelerini konuşan ve bu lehçeler üzerinde yüksek lisans ve doktora yapan gençler, hocalarının takdirkâr bakışlarından güç ve kuvvet aldılar.

Kongrede Türk dünyasının çeşitli yerlerinden gelen bilim adamlarının, bildirilerini büyük bir çoğunlukla Türkiye Türkçesiyle okumaları ve tartışmaları da Türkiye Türkçesiyle yapmaları özellikle belirtilmelidir. Bu, hiç olmazsa Türkoloji alanında Türkiye Türkçesinin ortak iletişim dili olma yolunda ilerlediğini göstermektedir. Kendi lehçelerinde bildiri okuyanlar da bize Türkçenin farklı renklerini gösterdiler, farklı lezzetlerini tattırdılar. Kazan Tatarcasıyla, Karaçay-Malkar lehçesiyle, Irak Türk ağzıyla okunan şiirler de kongreye ayrı bir anlam kazandırdı. Türk dünyasının büyük romancısı Anar'ın, babası Resul Rıza'yı Azerbaycan-Türkiye Türkçesi karışımı bir dille anlatması bizim için bir talihti. Büyük Azerbaycan şairi Resul Rıza'yı, doğumunun 100. yılında oğlundan dinlemiştik.

Şiir ve edebiyat sohbetlerini yöneten gazeteci ve biyografi yazarı Orhan Karaveli, Atatürk vurgulamalarıyla kongreye ayrı bir anlam kazandırdı. Sümerlerden kalma şiirleri okuyan Muazzez İlmiye Çığ da öyle. Azerin'in Turan'lı, Çırpınırdın Karadeniz'li konseri ise kongreye giydirilmiş bir taç gibiydi. Kongreyi düzenleyen Fikret Türkmen ve arkadaşlarını ne kadar kutlasak azdır.

28.04.2010

BALKANLARDA TÜRKLÜK BİLİMİ

Türklük bilimi, Türkoloji teriminin Türkçesidir. Türkoloji için Meşrutiyet yıllarında Türkiyat kelimesi kullanılmaktaydı. Cumhuriyetin başlarında da aynı kelime kullanılmıştır. Atatürk'ün talimatıyla Fuat Köprülü tarafından 1924'te İstanbul Üniversitesine bağlı olarak kurulan enstitünün adı Türkiyat Enstitüsü idi; çıkardığı dergi de *Türkiyat Mecmuası* adını taşıyordu. Türkiye Türkolojisinin gelişmesinde çok önemli rolleri olan bu enstitü ve dergi hâlâ Türkiyat adını taşımaktadır. Sonraki yıllarda ve bugün yaygın olarak kullanılan kelime, milletlerarası bir terim olan Türkoloji'dir. Son yıllarda Türklük bilimi terimi de yaygınlaşmaktadır.

Türklük bilimi dar anlamda sadece Türk dili, edebiyatı ve halk bilimi çalışmalarını içine alır. Ancak geniş anlamda Türklükle ilgili her inceleme alanı Türklük biliminin içindedir. Türk tarihi, sanat tarihi, din tarihi, Türk musikisi, Türk sanatları, hatta Türk coğrafyası, sosyolojisi, ekonomisi Türkoloji'nin kapsamına girer.

Türkler uzun bir tarihî süreç içinde çok geniş coğrafyalara yayıldıkları için Türklük bilimi alanının sınırları da son derece geniştir. Kuzeydoğu Sibirya'dan Kuzey Afrika'ya dek uzanan coğrafi alan içinde Balkanların özel bir yeri vardır. Çünkü tarihte Balkanlar iki defa Türk yurdu olmuştur. 4. yüzyılın sonlarında başlayan kavimler göçü sonunda Hunlar, Bulgar Türkleri, Avarlar, Uzlar, Peçenekler ve Kuman-Kıpçaklar asırlarca Balkanlarda yaşadılar ve bölgede derin izler bıraktılar. 14. asırda ise Balkanlar Osmanlı hâkimiyetine girdi ve Balkan savaşlarına dek asırlarca Türklerin yurdu oldu. Türk Osmanlı izleri, oralarda yaşayan ve Türkçe konuşup yazan insanlarla; tarihî eserlerle bugün de canlı olarak devam etmektedir.

Balkanlar Türkiye Türkologları tarafından çalışıldığı gibi, 20. yüzyılın başından beri Avrupa Türkologlarının da ilgisini çekmiştir. Siyasi şartlar uygun olduğu müddetçe, Balkanlarda yaşayan Türkler de Türkoloji çalışmaları yapmışlar ve önemli Türkologlar yetiştirmişlerdir. Bugün de Balkan ülkelerinde birçok Türk asıllı Türkolog vardır. 1990'dan sonra Balkan Türkolojisi kurumlaşmaya da

başlamıştır. Başta Belgrad ve Priştine olmak üzere bazı Balkan şehirlerinde Şarkiyat ve Türkoloji bölümleri vardır. Asıl önemlisi Türklük biliminin sivil olarak da kurumlaşmasıdır. Bunun en somut örneği Kosova'nın Prizren şehrinde kurulan Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi'dir. 2001'de kurulan merkezin kısa adı BALTAM'dır. Merkezin altı ayda bir çıkardığı *BALTAM* adlı araştırma dergisi Mart 2011'de 14. sayıya ulaşmıştır. Merkez, iki yılda bir uluslararası sempozyum da düzenlemektedir. 5. Uluslararası Güneydoğu Avrupa Türkolojisi Sempozyumu, 12-16 Nisan 2011 tarihleri arasında Prizren'de yapılmıştır. Sempozyum'a Macaristan'dan, Fransa'dan, Rusya'nın Tataristan Cumhuriyeti'nden, Azerbaycan'dan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nden, bütün Balkan ülkelerinden ve tabii Türkiye'den çok sayıda bilim adamı ve uzman katılmıştır. Dil, edebiyat, tarih, kültür, halk bilimi, sanat tarihi ve musikiyle ilgili çok sayıda orijinal bildirinin okunup tartışıldığı sempozyum gerçek anlamda uluslararası bir toplantı olmuştur. Merkez, sempozyum bildirilerini de yayımlayarak kalıcılığı sağlamaktadır.

Prizren, Osmanlı Türk eserlerini ve ev mimarisini korumuş olan şirin bir şehirdir. Osmanlı döneminde en çok divan şairi yetiştiren şehirlerden biriydi. Şimdi de camilerinin bahçelerinde birçok Osmanlı simasının mezarı bulunmaktadır. Kosova'daki 25-30.000 Türk'ün en yoğun olarak yaşadığı yer Prizren şehri ve ona bağlı Mamuşa köyüdür. Kosova Türkleri, dernekleriyle, partileriyle, gazete ve dergileriyle, kültürel faaliyetleriyle oralardaki Türklüğü yaşatmaya devam etmektedir. BALTAM da Türklüğün yaşatılması çalışmalarının ilmî merkezidir.

Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi'nin kurucusu ve başkanı Prof. Dr. Nimetullah Hafız'dır. Kendisi gibi Türkolog ve şarkiyatçı olan eşi Prof. Dr. Tacide Hafız'la birlikte merkezi başarıyla yürütmektedirler. *BALTAM* dergileri ve Uluslararası Güneydoğu Avrupa Türkolojisi sempozyumları onların başarılarının en somut kanıtlarıdır. Yanlarında bulunan genç ve cevval asistanlarla başarılarının artarak devam edeceğinden eminim.

20.04.2011

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

1962 Kasım'ında gazete bayilerinde mavi kapaklı şirin bir dergi gözümüze çarptı. O yıllar büyük gazetelerin henüz dağıtım sektörünü parsellemediği yıllardı. Aylık edebiyat ve kültür dergileri de bayilerde satılabiliyordu. 1962 Aralık'ında, 1963 Ocak'ında ve daha sonraki aylarda bu şirin dergi bayilerde görünmeye devam etti. Sadece mavi kapağıyla cezbetmiyordu bizleri. İçinde yazılanlar çekiyordu. Altay Türkleri, Şor Türkleri, Kazan Tatarları, Özbek, Kazak, Kırgız Türkleri... Sanki önümüzde yeni bir dünya açılıyordu. Mehmet Emin Resulzade diye bir adam vardı; 1918'de Azerbaycan'da bağımsız bir Türk cumhuriyeti kurmuştu ve "Bir kere yükselen bayrak bir daha inmez" diyordu. Çolpan diye bir şair vardı; Türkistan'da "Yığlagan men men, külgen başkalar (ağlayan benim, gülen başkaları)" diye ağıt yakıyordu. Mimar Sinan Kırım'a da gitmiş, orada, Gözleve şehrinde de bir cami yaptırmıştı. Fakat 1960'larda Kırım'da Türk yoktu; 1944 Mayıs'ında büyük bir sürgün yaşanmış, Kırım Türk'ten boşaltılmıştı.

Bütün bunları mavi kapaklı *Türk Kültürü* dergisinden öğreniyorduk. Benim neslimin ilk Türk dünyası bilgileri bu dergi tarafından sağlanıyordu. Daha sonra derginin arkasında bir müessese olduğunu öğrendik: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü. 27 Mayıs'tan sonra böyle bir ihtiyaç olduğunu düşünen Kurmay Albay Alparslan Türkeş'in girişimiyle bu fikir yeşermiş ve 20 Ekim 1961 tarihinde enstitü, bir dernek olarak kurulmuş. İlk yıllarda hükümetlerden maddi yardım da almış. Aylık dergi, yılda iki defa çıkan Türk Kültürü Araştırmaları adlı ilmî dergi ve çeşitli yayınlarıyla Türklüğü araştırmaya ve tanıtmaya başlamış.

Böyle bir iş ancak uzman ve ehil bir kadroyla başarılabilirdi. Enstitünün kuruluşunda muhteşem bir kadro vardır. Türk dilinin en büyük uzmanlarından Ord. Prof. Dr. Reşid Rahmeti Arat, Türk dili tarihinin ve Türk boylar bilgisinin büyük uzmanı Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu, Türkiye'nin tek Mongolisti Prof. Dr. Ahmet Temir, Genel Türk Tarihinin büyük mütehassısı Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, Türk ve İslam sanatı tarihinin büyük ismi Prof. Dr. Oktay Aslanapa, Osmanlı tarihinin büyük uzmanı Prof. Dr.

Halil İnalcık, Türk halk edebiyatı araştırmalarının öncülerinden Doç. Dr. Şükrü Elçin... Ve onların arkasından gelen genç ve dinamik nesil: Türk dili uzmanları Doç. Dr. Muharrem Ergin, Doç. Dr. Faruk Kadri Timurtaş, Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, Bizans kaynaklarından Türkleri araştıran tarihçi Doç. Dr. Şerif Baştav, Yakın Çağ Türk tarihçisi Doç. Dr. Ercüment Kuran, coğrafyacı Doç. Dr. Talip Yücel, sosyolog Doç. Dr. Nihat Nirun...

Enstitü başkanlığını 1962'den 1974 sonuna kadar Ahmet Temir, 1975-2006 arasında Şükrü Elçin yürüttü. 2006'dan beri de Türk Halk Bilimi mütehassısı Prof. Dr. Dursun Yıldırım yürütüyor.

Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nün bazı yayınları kendi alanlarında ilk bilgileri veren ve artık klasik hâle gelmiş bulunan yayınlardır. *Türk Dünyası El Kitabı* adlı dört ciltlik büyük eser, Türk dünyasının dili, edebiyatı, tarihi, coğrafyası ve sanat tarihi hakkındaki ihtiyacı, bir temel kitap olarak yıllarca karşılamıştır. Ahmet Caferoğlu'nun *Türk Kavimleri* adlı eseri de aynı şekilde, mahalli kaynaklara ulaşmamızın çok zor olduğu devirlerde her zaman müracaat edilen eserlerden biri olmuştur. İbrahim Kafesoğlu'nun *Türk Millî Kültürü* hâlâ temel müracaat eserlerinden biridir. Burada hepsini saymak elbette mümkün değil. Enstitünün yayımladığı eser sayısının 220'yi aştığını söylemekle yetinelim.

Enstitünün tarihinde iki önemli kongre de var: 1969'da Lefkoşa'da yapılan Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi ve 1973'te Ankara'da yapılan Daimî Milletlerarası Altaistler Konferansı. 1971 ve 1979 yıllarında enstitü tarafından yayımlanan bu kongrelerin bildirileri de kaynak eserler arasındaki yerlerini çoktan almış bulunuyorlar.

Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 8 Ekim 2011 Cumartesi günü, hayatta olmayan kurucu atalarını birer konuşmayla anarak 50. yılını kutladı. Kurucu atalarımızdan 97 yaşındaki Oktay Aslanapa da aramızda idi. Üç asil adamın, Oktay Aslanapa, İbrahim Kafesoğlu ve Muharrem Ergin'in İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde yan yana yürüyüşleri gözümün önünden geçti. Onlardan bize intikal eden Türk kültürü sevgi ve bilgisi mutlaka bizden sonraki nesillere de geçmeli diye düşündüm. Bütün olumsuz şartlara rağmen.

12.10.2011

ŞÜKRÜ ELÇİN

Türk halk edebiyatı araştırmalarının öncülerinden Şükrü Elçin'i 27 Ekim 2008 Pazartesi günü saat 13.30'a doğru kaybettik. Perşembe günü Hacettepe Üniversitesi'nde yapılan cenaze töreni ve öğle namazını müteakip kılınan cenaze namazından sonra Elçin'in naaşı Ayvalık'a nakledilerek cuma günü oradaki aile mezarlığına defnedildi.

Şükrü Elçin, Fuat Köprülü'nün açtığı çığırın hayatta kalan son temsilcisi idi. 1912 yılında, bir uç beği ailesinin evladı olarak Florina'da doğmuştu. Bugün Makedonya'nın Yunanistan topraklarında kalmış bulunan Florina'da geçirdiği çocukluğuna ait hatıraları unutmayan Şükrü Murat'ın ailesi 1923 yılındaki mübadele anlaşmasıyla Türkiye'ye göç etti. Aile Turgutlu'ya yerleşti. Şükrü Murat ilkokulu Turgutlu'da, ortaokulu Manisa'da okudu. Sonradan Atatürk Lisesi adını alan İzmir Erkek Lisesi'ne yatılı olarak girdi ve 1935 yılında oradan mezun oldu. İstiklal Savaşı kahramanlarından ve Atatürk'ün arkadaşlarından Esat Çınar, Şükrü Elçin'in edebiyat hocasıydı ve onun edebiyat araştırmacısı olmasında önemli rol oynadı. Elçin 1935 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne girdi. Mehmet Kaplan, Ahmet Ateş sınıf arkadaşlarıydı ve Fuat Köprülü'nün talebesi olmuşlardı. Ahmet Caferoğlu, Reşid Rahmeti Arat, Ali Nihat Tarlan gibi hocalardan ders görmüşlerdi. 1939 yılında Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitiren Şükrü Elçin 1939-1944 yıllarında Sivas ve Denizli liselerinde edebiyat hocalığı yaptı; 1944 sonlarında Ankara Erkek Teknik Öğretmen Okulu'na tayin edildi. Pertev Naili Boratav'ın yanında doktora çalışmalarına başladı ve "Kitâbî, Mensur, Realist Halk Hikâyeciliği" adlı teziyle 1949'da doktor oldu. Aynı yıl Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Paris'e gönderildi. 1951'de Türk kültür eserlerini yayımlamak üzere Milli Eğitim Bakanlığı'nda görev aldı. Tevfik İleri zamanındaki bu teşebbüs maalesef o zaman akim kaldı ve ancak 1970 yılında 1000 Temel Eser adıyla hayata geçirilebildi. Şükrü Elçin, Ankara Atatürk Lisesi, Maarif Koleji ve Gazi Eğitim Enstitüsü'ndeki edebiyat hocalıklarından sonra 1964'te Hacettepe Üniversitesi'ne girdi. 1969'da bu üniversitede Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü kurdu. "Anadolu Köy Orta Oyunları" adlı

teziyle 1962'de doçent olan Şükrü Elçin 1969'da da profesörlüğe yükseltildi. Ancak 57 yaşında bir bölüm kurma şansına sahip olan hoca burada sağlam bir kadro yetiştirdi. Dursun Yıldırım, Ahmet B. Ercilasun, Turgut Günay, Umay Günay Türkeş, Bilge Ercilasun, Sadık Tural, Tulga Ocak, Abdurrahman Güzel, Şükrü Elçin hocanın bölüm başkanlığında akademik hayatlarını geliştirdiler. 1982 yılında emekli olan Elçin 1982-1992 yılları arasında Hacettepe Üniversitesi'nin Türk Dili Dersleri Koordinatörlüğü'nü de yürüttü ve burada göreve aldığı okutmanların önemli bir kısmı da akademik hayata atılıp başta Gazi Üniversitesi olmak üzere çeşitli üniversitelerde hoca oldular. Hocanın yetiştirdiği akademik kadro ve onların talebeleri Türkiye'nin çeşitli üniversitelerine dağıldı ve oralardaki Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri ile halk edebiyatı araştırmalarının nüvesini oluşturdu. Şükrü Elçin'in 1970'lerde başlayan ve 30 yıl kadar süren Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Başkanlığı da kültür hayatımızda etkili olmuştur. Enstitünün ilmî yayın ve faaliyetleri yanında 1983'te kurulan Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu üyeliklerine kaynaklık etmiş olmasının da önemi büyüktür. Üyeliklerin belirlenmesi sırasında Şükrü Elçin'in gösterdiği gayretin payı bilhassa hatırlanmalıdır.

Şükrü Elçin 30'a yakın kitaba, yüzlerce makaleye imza attı. Kerem ile Aslı, Gevherî, Âşık Ömer, Karacaoğlan, Ali Ufkî üzerindeki çalışmaları hâlâ bu konuların en önemli kaynakları arasındadır. Halk şairlerinin şiirlerini toplayan el yazması cönkler üzerinde yılmadan çalışmış, bu sayede birçok halk şairi ve şiirini gün yüzüne çıkarmıştır. Maniler, bilmeceler, ağıtlar hocanın çalışmalarında konularına göre tasnif edilmiş ve daha sonraki birçok muhteva çalışmasına örnek olmuştur. Akçağ Yayınları arasında çıkan ve tükendikçe yeni baskısı yapılan iki ciltlik Halk Edebiyatı Araştırmaları, genç araştırıcılara kaynaklık etmeye devam etmektedir.

Her yaz gittiği Ayvalık'ta kaybettiğimiz topraklara bakarak şiirler yazan Şükrü Elçin'in bu tarz şiirleri *Adalara Destanlar* adıyla neşredilmiştir. Kırım'a, Doğu Türkistan'a yaptığı seyahatler de şiirleşmiştir. 96 yaşında da okumaya ve yazmaya devam eden hocayı sevenleri ve talebeleri büyük bir saygı ile son yolculuğuna uğurladılar. Muhtemelen Şükrü Elçin şu anda da Ayvalık'tan adalara bakıyor ve kaybedilmiş toprakların hasretini mısralara döküyor.

05.11.2008

MOĞOLİSTAN'DA YAZITLARI GÖRMEK

Köktürk anıtlarına ilk defa 1990 yılında gitmiştim. İsmail Çoruh'un yapımcılığını üstlendiği "Altaylar" dizisinin çekimleri için. Erciyes Dağı'nda kaybettiğimiz eski Dağcılık Federasyonu Başkanı Mecit Doğru, Köktürk ve Uygur yazıları uzmanı Osman Fikri Sertkaya ve ben 12 bölümlük dizinin danışmanları idik. Köl Tigin anıtı yanında bir gece konaklamıştık. 45 gün Moğolistan'da, 15 gün de Çin'de dolaşmış ve çekimler yapmıştık. Dizi TRT'de birkaç defa gösterildi. Bugünlerde Avrasya kanalında Kırgız Türkçesiyle gösteriliyor. Bu geziyi *Moğolistan ve Çin Günlüğü* adıyla kitaplaştırmış ve Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları arasında neşretmiştim.

1995 yılında Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile anıtlara bir defa daha gittim. Kalabalıkça bir ilim ve devlet adamı heyeti ile. Bilge Kağan bengü taşının dikilişinden 1260 yıl sonra bir Türk devlet başkanı ilk olarak anıtları ziyaret etmişti. Moğolistan devlet başkanı ile birlikte. İki devlet başkanı arasında imzalanan anlaşmalarla o tarihte "Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi" başlatıldı. Bölgede kazılar yapılacak, anıtlar ve kazılarda bulunanlar, yerinde inşa edilecek olan müzeye taşınacak ve bir de Kara Korum ile anıtlar arasındaki 45 km'lik mesafe asfalt bir yola kavuşturulacaktı.

1999 yılında Devlet Bakanı Abdülhaluk Çay ile Moğolistan'a bir daha gittim. Bu defa sadece Tonyukuk bengü taşını gördük. Bakan ile Moğol yetkililer arasında anlaşmalar bir defa daha teyit edildi.

Bu defaki gidişimiz uluslararası bir toplantı içindi: "Türk Kültürünün Gelişme Çağları: Başlangıç ve Yazıtlar Çağı". Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Başkanı Dursun Yıldırım; Türk dil, kültür ve tarihini başlangıçtan bugüne beş döneme ayırmış ve her biri için uluslararası bir toplantı tasarlamıştı. Enstitü Yönetim Kurulu olarak konuyu tartışmış ve Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumuna sunmuştuk. Yüksek Kurum Başkanı Bahaeddin Yediyıldız ve Türk Dil Kurumu Başkanı Şükrü Haluk Akalın'ın projeyi benimseyip üstlenmesiyle ilk ilmî

toplantı 15-16 Ağustos'ta, başkent Ulanbator'da, Moğolistan Millî Üniversitesi'nde yapıldı. Üç salonda, iki gün süreyle 59 bildiri sunuldu ve tartışıldı. Yaşlı ve tecrübeli bilim adamlarının yanında gerek Türkiye'den gerek diğer Türk cumhuriyetlerinden ve Moğolistan'dan genç bilim adamlarının katkıları da gelecek için umut verici idi. Köktürk dönemi dili, yazısı, tarihi ve arkeolojisiyle ilgili yeni bilgi ve görüşleri heyecanla paylaştılar. Ulanbator Büyükelçimiz Asım Arar'ın bütün katılımcılara gösterdiği konukseverlik yanında bildirileri bizzat takip etmesi ülkemiz adına hepimizi gururlandırdı.

Fotoğraf sanatçısı ve yapımcı Servet Somuncuoğlu'nun "Damgaların Göçü" adlı belgesel gösterimi de toplantıya renk kattı. Somuncuoğlu şu anda Moğolistan bozkırlarında dolaşmaya ve Türk izlerini resimlemeye devam ediyor. Geziye katılan bir TRT ekibi de hem toplantıyı hem anıtları belgeledi.

Toplantıya katılan bilim adamları 14 Ağustos'ta Tonyukuk bengü taşını, 17 Ağustos'ta Uygur Kağanlığının merkezi Karabalgasun kalıntılarını, 18 Ağustos'ta Bilge ve Köl Tigin bengü taşlarını ziyaret edip üzerinde çalıştıkları yazıtları yerinde incelediler. Tonyukuk, Ulanbator'a 40-50 km mesafede idi ve ulaşımı kolaydı. Diğerleri, Çingiz Han'ın başkenti Kara Korum (bugünkü Harhorin) civarında idi ve Ulanbator'a 370 küsur km uzaklıktaydı. Minibüslerle 6-7 saat süren bir yolculuk sonunda Kara Korum'a ulaşarak Orhun Irmağı kıyısındaki çadırlarda iki gece konakladık.

Cumhurbaşkanı Demirel'in ziyaretinden sonra başlayan ve TİKA tarafından yürütülen projenin tamamlandığını, Kara Korum ile anıtlar arasının asfaltlandığını, Bilge ve Köl Tigin bengü taşları arasına güzel bir müze yapıldığını, anıtların ve bazı buluntuların müzeye yerleştirildiğini görmekten mutlu olduk. 1995'ten beri her yaz, aylarca bozkırda konaklayıp kazılar yapan, "Bilge Kağan Hazineleri" diye basında yer alan altın, gümüş heykelcik ve süslemeleri bulan, yazıtları inceleyip belgeleyen bilim adamlarını, bilhassa toplantıya katılamayan Cengiz Alyılmaz'ı hatırladım ve hepsine gönülden teşekkür ettim. Bölgede yapılacak daha çok şey var. Başka bir yazıda onlardan da bahsedeceğim.

24.08.2011

TÜRKOLOGLAR AYAKTA

Bir yanda manzara şöyle: Memleket yangın yerine dönmüş. Her yanda alevler ve cinayetler. Ülkeyi seçilmişler mi yönetiyor, PKK ve onun lideri mi, belli değil. Kuzey Irak'ın peşmergeleri silahlarla donatılmış vaziyette topraklarımızdan geçiyor. Bu manzaralar içimizi dağlıyor.

Bir yanda da Türkoloji'yle uğraşan bilim adamları var. Konferanstan konferansa, sempozyumdan sempozyuma koşuyorlar; Türk dili ve kültürüyle ilgili bildiriler sunuyorlar, sunulanları dinliyorlar, tartışmalara katılıyorlar.

Ben de sık sık Türkoloji toplantılarına katılıyorum ve o zaman ülkedeki acı tabloyu, gafletleri, hamakatleri, dalaletleri ve ihanetleri unutur gibi oluyorum. İnsanoğlu bir tuhaf. Acı ve sevinci bir arada yaşayabiliyor.

3-5 Eylül 2014 tarihlerinde birçok Türkolog ve dil bilimci Fransa'nın Rouen şehrinde idi. Mehmet Ali Akıncı ve Kutlay Yağmur'un düzenlediği 17. Uluslararası Türk Dilbilim Kurultayı'na katılmışlardı. İki yılda bir düzenlenen kurultayın 18.si Çukurova Üniversitesi'nde olacak.

18-19 Eylül 2014 tarihlerinde Mustafa ve Hülya Argunşah'ın davetiyle Kayseri'ye gittik. Erciyes Üniversitesi'nin düzenlediği İç Anadolu Bölgesi Dilcileri Sürekli Kurultayı'nda genç yaşlı birçok meslektaşımızla tarihî metinlerin yayımlanmasındaki yöntem ve sorunları tartıştık.

14-16 Ekim 2014 tarihlerinde birçok Türkolog Ardahan'da toplanmıştı. Üniversite rektörü Ramazan Korkmaz'ın daveti ile. 1. Uluslararası Tehlike Altındaki Diller Konferansı'nda, konuşanlarının sayısı azalan Türk boyları ve onların dilleri üzerinde duruldu. Aynı konudaki bir toplantı daha önce Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından düzenlenmişti.

Ahmet Buran ve arkadaşlarının davetiyle 16-18 Ekim'de Elazığ'a gittik. 7. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu'nu bu yıl Fırat Üniversitesi üstlenmişti. Köktürkçe, Uygurca, Çağataycadan çağdaş lehçelere uzanan, Türkçenin öğretim meselelerini ele alan bildiriler dinledik. Türkoloji'nin aksakallarının açılış

konuşmalarına ve değerlendirmelerine kulak verdik. Azerbaycan, Türkmen, Tatar, Kazak, Kırgız, Uygur Türkçeleri ile ve tabii Harput ezgileri ile kulaklarımızın pasını sildik; Esat Kabaklı'nın yiğit sesi ve edası ile coştuk.

24 Ekim'de Gazi Üniversitesi'nin Mimar Kemalettin salonunda idik. Hülya Kasapoğlu Çengel'in başında bulunduğu Gazi Türkiyat Uygulama ve Araştırma Merkezi de bir toplantı düzenlemişti: Türk-Moğol Araştırmaları Çalıştayı. Evet, Türk-Moğol ilişkilerinden biz Türkologlar ve tarihçiler her zaman bahsediyorduk ama konuyu ilk defa bir çalıştayın gündemine almıştık.

Fakat aklımız başka yerde kalmıştı. Hörmetli Tofig Hacıyev'in davetine icabet edememiştik. Ben gidememiştim ama Türkiye'den ve Türk Dünyası'ndan pek çok Türkolog orada idi. 1. Selefler ve Halefler Beynelhalk Konferansında. Azerbaycan Milli Elmler Akademiyasının İ. Nesimi Adına Dilçilik İnstitutu, Türkoloji'nin seleflerini anıyor, haleflerini selamlıyordu. Buradan ancak selamlarımızı iletebildik kendilerine.

Kasım ortalarında lağman ve mantı yiyeceğiz. Türkiye'deki Uygur kardeşlerimizin, Erkin Emet'in düzenlediği bir toplantıda Uygur Türklerinin dillerini, edebiyatlarını, tarih ve kültürlerini konuşacağız. Yemekler ve müzik de elbette kültürün en önemli unsurları. 11-12 Aralık'ta Uludağ Üniversitesi'nin Görükle yerleşkesinde olacağız. İsmail Gaspıralı Bilgi Şöleni'nde. Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nun konferansını dinleyecek, Zafer ve Neşe Karatay'ın Kırım belgesellerini izleyeceğiz. Türk Ocakları Bursa Şubesi ile Uludağ Üniversitesi'nin düzenlediği toplantıda da Kırım'ın acısını yaşayacağız. Evet, Türkologlar ayakta ve bunlar sadece son aylarda benim izleyebildiklerim.

26.10.2014

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

Ülkelerin tarihinde, siyaset, kültür ve bilim alanlarında önemli roller oynamış kuruluşlar vardır. Bizim de yakın tarihimizde Türk Ocakları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı gibi kuruluşlar Türklük, Türk Dünyası konusunda toplumu bilgilendiren önemli kurumlardır. Bugün de çalışmalarına devam ediyorlar. Son yıllarda Millî Düşünce Merkezi de yoğun faaliyetleriyle dikkati çekiyor.

Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü de Türklük ve Türkoloji konusunda faaliyet gösteren en önemli kurumlardan biridir. 1960 yılında Alparslan Türkeş'in teşebbüsü, o görevden uzaklaştırılmış olsa da 1961'de netice vermiş ve enstitü kurulmuştur. Prof. Dr. Ahmet Temir ve Prof. Dr. Şükrü Elçin'in efsanevi başkanlıkları döneminde TKAE, yayın ve faaliyetleriyle Türk kamuoyunu yıllarca aydınlatmıştır. Ahmet Caferoğlu, Reşid Rahmeti Arat, Oktay Aslanapa, Halil İnalcık, Şerif Baştav, Muharrem Ergin, Faruk Kadri Timurtaş, Cengiz Orhonlu, Emel Esin, Yaşar Önen, Ercüment Kuran, Nihat Nirun, Necati Öner, Müjgân Cumbur gibi Türklük araştırmalarının önemli isimlerinin misyonlarını bugün onlardan sonraki nesiller devam ettiriyor.

1960'larda Türk Dünyası kavramı hakkında kamuoyunun bilgisi sıfıra yakındı. Bazı Türkçü dernek ve dergiler vardı. Bir de o zaman "Dış Türkler" denilen soydaşlarımızın kurdukları küçük dernekler. Bunların ulaştığı kitle de çok sınırlıydı. İşte o günlerde "Türk Kültürü" adını taşıyan gök mavisi bir dergi her ay gazete bayilerini süslemeye başladı. Türkiye dışındaki Türk Dünyası'nı öğrenmek isteyen aydınlar ve gençler bu dergiyi kapıştılar. Yukarıda adlarını saydığım bilim adamları birbirinden değerli yazılarıyla susuzluğumuzu az da olsa giderdi. TKAE, arka arkaya yayımladığı kitaplarla kamuoyunu bilgilendirmeye devam etti. *"Türk Dünyası El Kitabı"* adlı birkaç ciltlik büyük kitap bu konudaki ilk müracaat eseri olarak yıllarca kitaplıklarımızdaki müstesna yerini korudu. Bugün faaliyet gösteren birçok Türklük bilimcisi bu yayınlarla ve bu hocalarla beslendi. Hatta belki de bunlar sayesinde bu alana intisap etti.

1990'ların başında Türk aydınlarının gözleri fal taşı gibi açıldı. Hazar'ın berisinde ve ötesinde Türkler varmış. Hem de öyle böyle değil. Beş bağımsız Türk cumhuriyeti birdenbire ortaya çıkıvermişti: Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nün dergisini ve kitaplarını izleyenler ise hiç şaşırmadılar. Çünkü onlar o gök mavisi dergiden ve o birkaç ciltlik büyük eserden ırktaşlarını, millettaşlarını tanıyorlardı. Şaşırmadılar ama çok sevindiler. Konuyu yeni öğrenen iş adamları ve bazı basın mensupları Türk Dünyası'na onlardan evvel koştularsa da bunun zararı yoktu. Onlar da zaten bunu istiyorlardı.

Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Prof. Dr. Dursun Yıldırım'ın başkanlığında bugün de faaliyetlerine devam ediyor. Gök mavisi dergi artık tamamen ilmî bir dergi hâline geldi ve altı ayda bir çıkıyor. Birbirinden değerli araştırmalar bilim dünyamızı besliyor. Maddî imkânların kısıtlılığı yüzünden kitap yayınları son derece sınırlı. Yine de her yıl birkaç önemli eser yayımlanıyor. Sadece en son çıkan iki yayını haber vereyim. İki genç bilim adamının eseri: Doç. Dr. Bülent Gül, ***Moğolca İbni Mühennâ Lügati;*** Doç. Dr. Ferruh Ağca, ***Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı***.

İbni Mühennâ Lügati, Türkologların çok iyi bildiği tarihî bir sözlüğümüzdür. Fakat bu sözlüğün bir de Moğolca kısmı var. İşte bu kısım Türkiye'de ilk defa işlenmiş oluyor. Bu demektir ki Türkiye'de artık Moğolca bilen genç akademisyenler de var.

Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'nı şüphesiz bütün aydınlarımız biliyor. Uygur harfli bu eser ilk defa 1930'larda, Almanya'da ilmî olarak yayımlandı. Willi Bang ve Reşid Rahmeti Arat tarafından. Bu iki isim Türkoloji'nin büyük bilginleri idi ve Uyguristik denilen dalın kurucularıydı. Bu kült eserden sonra ilmî bir yayına teşebbüs etmek bir cesaret işiydi. Eski Uygur yazısına hâkim Ferruh Ağca bu cesareti gösterdi. Birçok yeni ilmî açıklamayla Türkoloji literatürünü zenginleştirdi.

TKAE'nin kitaplarını piyasada bulmak zor. Şu iletişim adresleriyle temasa geçerek yayınları temin edebilirsiniz: +90 (312) 213 31 00 ve iletisim@turkkulturu.org.tr

12.02.2017

CEVAT HEYET

Milletler yaptıkları işler yanında kahramanlarıyla da yaşarlar ve kahramanlarıyla geleceğe iz bırakırlar. Cevat Heyet de Türk milletinin kahramanlarından biriydi. Bütün Türk milletinin ama öncelikle İran'da yaşayan otuz milyon civarındaki Türk'ün kahramanı. 12 Ağustos 1914 tarihinde onu kaybettik.

O bir savaş kahramanı değildi elbette. O bir kültür ve bilim kahramanıydı. Türkoloji'nin yok mesabesinde olduğu, Türk dil ve kültürünün değil araştırılmasının, yaşanılmasının dahi mümkün olmadığı yıllarda İran'da Türkoloji'yi kurdu. 1979 yılında çıkarmaya başladığı üç aylık *Varlık* dergisi bir dil, kültür ve edebiyat dergisi olarak hâlâ varlığını sürdürüyor. Türkiye'de dahi Türklükle ilgili bir derginin 35 yıl yaşaması çok seyrek görülen bir hadise iken o *Varlık*'ı İran'da 35 yıl devam ettirdi. Türk dili, edebiyatı, folkloru ve tarihiyle ilgili birçok araştırmayı ya kendisi kaleme aldı, ya arkadaşları. Dergideki araştırmalar bir yana, %80 Türk diliyle çıkan bir derginin, İran'da Türkçenin yazı dili olarak varlığını sürdürmesi açısından da çok önemli bir rol oynadığı muhakkaktır. Nitekim *Varlık* yayımlanmaya başladıktan sonra İran'da Türkçe olarak yayımlanan dergi, gazete ve kitaplar birdenbire süratle artmıştır.

1980 yılında Alparslan Türkeş, rahmetli Ahmet Karaca ile beni İran Türklüğü üzerinde bir küçük araştırma yapmamız için Tahran ve Tebriz'e göndermişti. *Varlık* dergisi, Cevat Heyet'in Tahran'daki muayenehanesinde hazırlanıyordu. O günlerdeki sıcak konuşmalarımızı unutmam mümkün değil. Onunla ve en yakın arkadaşı Hamid Nutki ile 1980'de başlayan dostluğumuz ömür boyu sürdü. Hamid Nutki'yi 15 yıl önce kaybettik, Cevat Heyet'i de bugünlerde. İran Türkleri arasındaki intibalarımı "İran'da Sekiz Gün" adıyla *Töre* dergisinde yayımlamıştım. Yazı, *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler* kitabımda da var.

Cevat Heyet 1925 Mayıs'ının 24'ünde Tebriz'de doğdu. Tıp tahsiline Tahran'da başladı. Yıl 1943. Türkiye'nin Tahran büyükelçisi Kemal Hüsnü Taray'dır. Unutulmasın diye bu isimleri buraya yazıyorum. İran'ın tanınmış hukukçularından olan Cevat

Heyet'in babası Mirza Ali Heyet'le Kemal Hüsnü Taray bir araya geliyorlar ve Türkiye'ye 100 talebe gönderme kararı alıyorlar. Cevat Heyet de gönderilenler arasında. Bugün İran'da Türklük şahlanmış durumda ise işte bu iki adamın kararının bunda rolü var. İstanbul Tıp Fakültesini 1946'da bitiren Cevat Heyet akademik hayatına Paris'te devam eder ve 1952'de Tahran'a döner.

Heyet'in yüreğinde mevcut olan Türklük duygu ve sevgisi İstanbul'da bilinç hâline gelir. Arkadaşları arasında Faruk Sükan, Sadettin Bilgiç ve benim çok sevgili hocam Muharrem Ergin vardır. 1944-1945 yıllarının milliyetçi gençleri. Türklük ve Türkçülük aşkı işte bu çevrede gelişir.

O elbette İran tıbbının çok önemli bir ismi. İran cerrahîsinin öncülerinden. İran'da ilk açık kalp ameliyatı, ilk kalp kapakçığı nakli, ilk böbrek nakli… 12 yıl boyunca sürekli çıkardığı ilmî tıp dergisi. Paris Cerrahî Akademisi üyesi. Azad İslam Üniversitesi Cerrahî Bölümü öğretim üyesi ve yıllardan beri İran üniversitelerinde okutulan cerrahlıkla ilgili kitaplar…

Fakat o bizim için her şeyden önce bir kültür adamı. İran Türkoloji'sinin bir numaralı ismi. Ana dili Azerbaycan Türkçesi. İlk ve orta öğrenim dili Farsça. İstanbul'da Türkiye Türkçesi. Fransa'da edinilen mükemmel Fransızca. Türkoloji'yle ilgili yayınlarında bu dilleri rahatlıkla kullanıyor. Kuzey Azerbaycan'daki, Türkiye'deki, İran'daki ve Avrupa'daki neşriyatı izliyor. Âdeta bizim Meşrutiyet Dönemi aydınlarımıza benziyor. O da babası ve kardeşi Firuz Heyet'le birlikte 1956'da İran-Türkiye Dostluk ve Kültür Cemiyeti'ni kurdu. Tahran büyükelçimiz Korkmaz Haktanır ile 1993'te Tahran'da Türk Kültür Merkezi'ni açtı. Türkiye'ye sürekli öğrenci gönderdiler. Bakü'deki, Tahran ve Tebriz'deki dostlar, hepimizin başı sağ olsun. Tanrı onu yarlıgasın ve Türklüğü korusun!

24.08.2014

BİR SEMPOZYUM VE BİR KİTAP

Cezayir'i 186 yıl önce kaybettik. 1830 yılında. Tam 314 yıl Türk hâkimiyetinde kalmış bulunan Cezayir 1830'da Fransızların eline geçti.

Cezayir'in kurucusu kimdir acaba? Okurlarımız ve Türk kamuoyu bu konuda ne biliyor, bilmiyorum. Şimdi kuracağım cümle belki de birçok kişiyi şaşırtacaktır:

Cezayir Devleti'ni 1516 yılında Barbaros kardeşler kurdu: Oruç ve Hızır Reis.

Bugünkü Cezayir topraklarında 1516'dan önce ayrı ayrı iki devlet vardı. Fas sınırındaki batı topraklarında Abdülvâdiler, Tunus sınırındaki doğu topraklarında Hafsîler. 1516'da Oruç Reis Cezayir ve Şerşel şehirlerini İspanyollardan alarak bir devlet kurar ve sultan ilan edilir. Batı eyaletleri kendi idaresinde, doğu eyaletleri ise kardeşi Hızır Reis idaresindedir. Ancak iki yıl sonra Oruç Reis İspanyollarla giriştiği bir savaşta şehit olur; sultanlık kardeşi Hızır Reis'e geçer. Hızır Reis 1519'da Osmanlı himayesine girer. 1533'te Cezayir'i Muhteşem Süleyman'a takdim eder; Cezayir Beylerbeyi ve Kapdân-ı Deryâ (Osmanlıların Harbiye Nazırı) olur. Bugünkü Cezayir ve Tunus Fransızların eline geçinceye kadar bu topraklar, Osmanlıların Garp Ocakları'dır.

Bu yıl 1516'daki fethin 500. yıldönümü. Bu vesileyle 1-3 Aralık 2016 tarihlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi; Cezayir 2 Üniversitesi, Türk Tarih Kurumu ve TİKA'nın desteğiyle bir sempozyum düzenledi: "Uluslararası Fethinin 500. Yılında Cezayir, Barbaros Hayrettin Paşa ve Osmanlı Denizciliği Sempozyumu."

Osmanlı denizciliğini açılış bildirisinde Prof. Dr. İdris Bostan'dan dinledik. Denizcilik tarihimiz âdeta bir destan ve başlı başına bir çalışma alanı. Osmanlı denizciliği bilinmeden Akdeniz ülkelerinin tarihi yazılamaz. Çoğu defa korsanlık denilip geçilen olaylar aslında büyük bir devletin denizcilik siyaseti. Balkan karasında akıncılar neyse Akdeniz'de Türk denizcileri de o.

Celal Bayar Üniversitesi'nin rektör yardımcısı, tarihçi Prof. Dr. Muzaffer Tepekaya'nın Düzenleme Kurulu Başkanlığının sonucunda Osmanlı, İtalyan, İspanyol ve Cezayir arşivlerine girdik;

Barbaros kardeşler ve Cezayir tarihi konusunda pek çok yeni bilgiler edindik. Sempozyumun yükünü başarıyla taşıyan Dr. Betül Bülbül Oğuz'a ne kadar teşekkür etsek azdır.

Dr. Mehmet Tütüncü de sempozyumda bir bildiri sundu: "İki Şehit Barbaros: Oruç ve İshak Reislerin Şehadet Yerleri Hakkında Yeni Bilgiler".

Mehmet Tütüncü bütün eğitimini Hollanda'da almış ve hâlen Hollanda'da yaşayan bir ekonomi doktoru. Fakat onun asıl ihtisas alanı bence kitabe bilimi. Sırtında çantası, elinde fotoğraf makinesi ile Osmanlı coğrafyasını adım adım dolaşıyor. Osmanlıdan kalma cami, kale, kışla, çeşme, mezar kitabelerini fotoğraflıyor, okuyor, Arapça ise tercüme ediyor, Türkçe ise yeni yazıya çeviriyor ve albümler hâlinde yayımlıyor. Kitabe ile ilgili teknik bilgiler (ebat, malzeme, yazı cinsi vb.) ve kitabenin, hangi tarihî ve coğrafi şartların eseri olduğu, bütün bu bilgilerin tamamı albümlerde var. Filistin, Kudüs, Cezayir ve Orta Avrupa Osmanlı Türk kitabelerini ayrı ayrı albümler hâlinde yayımlamış. Cezayir'le ilgili eserinin künyesi şöyle: ***Cezayir'de Osmanlı İzleri (1516-1830) - 314 Yıllık Osmanlı Hâkimiyetinde Cezayir'den Kitabeler, Eserler, Meşhurlar,*** 2013 İstanbul, SOTA Yayınları ve Çamlıca Basım Yayın.

Eser'de 218 adet kitabe var. Fotoğraflarıyla, tercümeleriyle veya yeni harflere aktarımlarıyla verilmiş. Kitabelerin asırlara, yazı türüne, malzemeye (mermer, taş, ahşap vb.), yazı tekniğine (kabartma, oyma vb.), türüne (mezar, cami, kale, çeşme, saray, konak vb.), kullanılan dile göre dökümleri yapılmış. Kitabelerde kullanılan ayetler, ebced hesabıyla tarih düşürmeler, bunların hepsi belirtilmiş.

Barbaros'un kitabesindeki **"Mücâhid Ebû Yusuf Yakub et-Türkî adıyla meşhur emirin oğlu efendimiz Sultan Hayreddin"** ibaresi çok önemli. Barbaros'un Türk olmadığına dair iddiaları çürütüyor.

Osmanlı Osmanlı diye bağırıp çağırmaya gerek yok. Oturursunuz, Mehmet Tütüncü gibi çalışırsınız. Vaktiyle akıncılar, denizciler vardı; bugün Tütüncü gibi gezgin araştırıcılar.

18.12.2016

ALTAY TOPLULUKLARI SEMPOZYUMU

Türkoloji ve Altayistik alanında bir toplantı daha gelenekselleşiyor: **Altay Toplulukları Sempozyumu.** İki yılda bir düzenlenen uluslararası sempozyum, her defasında farklı bir yerde yapılıyor. Fakat Düzenleme Kurulu'ndan iki isim değişmiyor. Türkiye'den Prof. Dr. İlhan Şahin, Kore'den Prof. Dr. Kim Byung Il.

Sempozyumun altıncısı, 24-26 Temmuz 2017 tarihlerinde, İstanbul Aydın Üniversitesinde yapıldı. Aydın Üniversitesi yöneticileri, Rektör Prof. Dr. Yadigâr İzmirli, Tarih Bölümü Başkanı Prof. Dr. Abdülhalûk Çay ve özellikle Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Şuayip Karakaş bu toplantının sorumluluğunu ve ev sahipliğini üstlenmiş oldular. Türkiye yanında, Japonya, Rusya, Kazakistan ve Kırgızistan'dan bilim adamları da Düzenleme Kurulu'nda görev alarak sempozyumun uluslararası bir toplantı olmasına katkı sağladılar.

Sempozyumda her defa farklı bir ana konu tespit ediliyor ve bildiriler bu ana konu etrafında hazırlanıp sunuluyor. Altıncı sempozyumun ana konusu "Altay Topluluklarında Mesken-Aile ve Aile Değerleri" idi. Üç gün boyunca bu ana konu etrafında 200'e yakın bildiri sunuldu. Gerek Türkiye'den gerek Türk Dünyası'nın çeşitli bölgelerinden katılan genç yaşlı bilim adamları ve uzmanlar, mesken, yerleşim, aile ile ilgili, hepsi birbirinden değerli bilgiler verdiler. Konular tarihin ilk çağlarından başlayarak bugüne kadar geliyor; Türk ve Altay dünyasının bütün coğrafyalarına yayılıyordu.

Destan ve efsanelerde aile, aile ocağı, çekirdek aile, geniş aile, akrabalık terimleri, aile fertleri arasındaki ilişkiler, âdetler ve inanışlar, çadır ve ev şeklindeki çeşitli mesken tipleri, meskenlerin mimari yapısı, bölümleri… Bütün bu konularda yalnız Türk Dünyası'nda değil geniş Altay Dünyası'nda da dikkat çekici benzerlikler bulunduğuna sempozyuma katılanlar hayretle tanık oldular. Elbette sadece benzerlikler değil farklılıklar da dile getirildi. Farklı coğrafi ve ekonomik şartların ne gibi sonuçlara yol açtığı üzerinde de duruldu. Üç gün boyunca bende kalan izlenim, Türk Dünyası yanında Altay Dünyası kavramının da bir anlam ifade ettiğidir. Biz Türkler Moğolistan'a, Kore'ye ve Japonya'ya da uzanarak

bu kavramı işleyebilir, hatta bundan bir takım kültürel, ekonomik ve politik sonuçlar da çıkarabiliriz. Dünyada çeşitli ülkelerin, benzerliklerden hareketle çeşitli birlikler meydana getirmeye çalıştığı bir dönemde bizim de buna ihtiyacımız olduğunu düşünüyorum.

Sempozyum birçok bilim dallarına açık. Dil, edebiyat, tarih, halk bilimi, sosyoloji, teoloji, siyaset bilimi, iktisat, güzel sanatlar, mimari… Bütün bu alanlardan bilim adamları sempozyuma katıldılar ve her biri kendi uzmanlık alanının penceresinden konulara ışık tutmaya çalıştılar. Dolayısıyla toplantı sadece uluslararası değil aynı zamanda disiplinler arası bir sempozyum olarak da dikkati çekti. Dünyayı yöneten veya yönetme arzusunda olan ülkelerde, bilimsel çalışmalarda şu andaki genel eğilimin disiplinler arası araştırmalara yöneldiğini düşünürsek bu konunun önemi daha iyi anlaşılır.

İstanbul Aydın Üniversitesinin geniş ve ferah salonlarında bildirileri dinleyen katılımcılar bir de güzel sürprizle karşılaştılar. Bir önceki sempozyumda sunulan bildirilerin kitapları. Kitapları diyorum, çünkü bildiriler tek bir cilde sığmamıştı. Üç ciltten biri dil ve edebiyat bildirilerine, biri tarihe, biri de din ve inanç bildirilerine ayrılmıştı. İstanbul Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliği'nin yayını olarak nefis baskılar hâlinde, dünyanın her tarafından gelen katılımcılara ulaşan bu eserleri, hem bilim hayatımızın, hem matbaacılığımızın, hem de ahilik geleneğimizin uzantısı olan esnaf ve sanatkâr odalarımızın bir yüz akı gibi gördük. Üstelik, bu sempozyumun ve bundan sonraki sempozyumların bildirilerinin de yine aynı odalar tarafından basılacağının müjdesini aldık.

Sempozyumlar, çalıştaylar ve kongreler bilim adamlarını tanıştırma ve kaynaştırma işlevini de görüyorlar. Gençler, yeni girdikleri alanın yaşlı uzmanlarını tanıyorlar, hocalar da gençleri tanıyor. Böylece fikir alış-verişinin ve hatta bazen de ortak çalışmaların temeli atılmış oluyor.

Yabancı bilim adamlarına Boğaz'ı, camilerimizi, Ayasofya'yı, Hisarları göstermek de ayrı bir kazanç. İstanbul'u mahvetmiş olsak da gösterecek birkaç şeyimiz kalmış diye sevindik.

Toplantıyı düzenleyenlere, ev sahipliği yapanlara teşekkür etmek… Fakat onlar zaten kültürümüz için iyi şeyler yaptıklarının farkında ve bunun zevki onlara yeter.

30.07.2017

ORHUN'DAN ANADOLU'YA

Moğolistan'da yapılan sempozyumun başlığı aslında çok uzun: "Köktürk Yazısının Okunuşunun 125. Yılında Orhun'dan Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu".

Sempozyum, 1-7 Haziran 2018 tarihlerinde başkent Ulanbator'da yapıldı. Dünya böyle söyleyip yazıyor ama Moğolların kendileri başkentlerine ***Ulaanbaatar*** diyorlar. Kelime "kızıl kahraman" anlamına geliyor. ***Ulaan*** sözündeki Moğolca -***aan*** < -***agan*** ekini atarsak geriye kalan kök, Türkçedeki ***al*** kelimesiyle aynı. ***Baatar*** da Türkçedeki ***batur*** ile aynı. ***Ulaanbaatar,*** şehrin tarihî adı değil. Tarihî isim ***Urga.*** Batılıların söyleyişi beni de yanıltmıştı, kelimeyi ***urmak*** (vurmak) fiilinden türemiş sanıyordum. Meğer başkentin eski adının Moğollar tarafından söylenişi ***örge*** imiş. Bu kelime de "taht" demek. Eski Türkçe metinlerde de var.

Sempozyumu, Ulaanbaatar'daki Türkiye Büyükelçiliğinin himayesinde Moğolistan Millî Devlet Üniversitesi düzenledi. Türkiye'den birçok kuruluşun da katkısı var: TİKA, Yunus Emre Enstitüsü, Abant İzzet Baysal, İzmir Kâtip Çelebi, Kastamonu ve İstanbul Kültür Üniversiteleri, Türk Hava Yolları ve Kesit Yayınları.

Sempozyumun fikir babası ve yürütücüsü ise Doç. Dr. Şaban Doğan. Moğolistan Millî Devlet Üniversitesi'nde yıllardan beri, Türkiye'den giden hocalar tarafından da takviye edilen bir Türkoloji Bölümü var. Şaban Doğan bölümün hocalarından biri. Bölümün diğer elemanlarıyla birlikte güzel bir sempozyum düzenlemişler. 250 civarında katılımcı. Bunların 120'si Türkiye'den.

Sempozyumda Türkoloji'nin farklı dallarında birçok bildiri okundu; bugüne dek bilinmeyen bazı konular aydınlandı. Bunlar, basılmış olan bildiri kitabında var.

Sempozyumun ilmî yönü yanında, alanda yapılan geziler de önemliydi. Türkologlar yıllardan beri üzerinde çalıştıkları, dersini verdikleri Köktürk anıtlarını yerlerinde gördüler. Anıtlara benim gibi beşinci, Tuncer Gülensoy gibi on birinci, Dursun Yıldırım gibi üçüncü kez gidenler için belki de yeni bir şey yoktu. Fakat bizden sonraki nesiller, Tunyukuk, Köl Tigin ve Bilge Kağan bengü taşlarını ilk defa gördüler ve tabii çok heyecanlandılar. Türk

oldukları için heyecanlandılar, Türkolog oldukları için heyecanlandılar. Taşlara hasretle baktılar, ***Türk*** kelimesine dokundular. ***Türk*** sözünün, bazılarının sandığı gibi, Cumhuriyet döneminde ortaya çıkmadığını elbette hepsi biliyordu. Fakat işte ***Türk*** sözü orada, taşlara kazılmış biçimde somut olarak duruyordu. Ve 1300 yıldan beri orada bulunuyordu. Şimdi genç Türkologlar sınıflarda Türk bengü taşlarını anlatırken anıtların yanında çektirdikleri resimlerini de öğrencilerine gösterecekler.

Tuğla Irmağı ve Orhun vadileri Türklerin dünya sahnesine çıkış noktaları. Bilinen ilk Türkçe metinler orada. Edebiyatımızın ilk verimleri orada. Elbette yıllardan beri bunları öğrencilerine anlatan yaşlı, orta yaşlı ve genç hocalar heyecanlanacaklardı. Balballara dokundular, heykelleri incelediler. Bilge Kağan hazinesinin altın tacına, gümüş geyiğine, kemer tokalarına baktılar. Orhun'da yıkandılar. Bir gece çadırlarda kalarak bozkır hayatının nasıl bir şey olduğunu az da olsa gördüler. Anıtların bulunduğu araziden ve Orhun Irmağı kıyısından taş ve toprak topladılar. Atayurttan getirilmek istenen bu küçük hatıraların çoğu hava alanındaki gümrük görevlilerince alındıysa da bazıları Türkiye'ye ulaşma imkânı buldu. Ceval Kaya, atayurttan getirdiği toprağı Atsız ve Nejdet Sançar'ın kabirlerindeki toprakla karıştırdı, saygı duruşunda bulundu. Bir başka arkadaş Türkeş'in mezarına toprak götürdü. Hayaller taşa dokundu, toprağa dokundu; Anadolu'dan Orhun'a, Orhun'dan Anadolu'ya yol oldu.

Moğolistan'a çok fazla olmasa da turlar da düzenleniyor. İnsanlar, atalarının topraklarını, Türk Kağanlığı'ndan kalan bengü taşları görmek için Ulaanbaatar'a, Orhun vadisine gidiyorlar. Önümüzdeki yıllarda bu gezilerin artacağını düşünüyorum. Çünkü o anıtlar bütün Türk Dünyası'nın ortak değeri. Anıtların bulunduğu topraklar hepsinin ortak kökü. Türk Dünyası, köklere doğru elbette gidecek ve o "kutsal yer"leri elbette ziyaret edecek.

Türkiye ve diğer Türk devletleri, Moğolistan'a yatırım yapmayı, orada sanayi tesisleri kurmayı da düşünmelidir. Özellikle başkent ve Orhun vadisi civarına. Bir de Kazak Türklerinin yaşadığı Bayan Ölgiy eyaletine. Yatırımcıların, Moğol kardeşlerimizden ve Kazak Türklerinden kendilerine yardımcılar bulabileceklerinden de eminim.

24.06.208

ŞÜKRÜ ELÇİN'İ HATIRLAMAK

1912'de Florina'da başlayan 2008'de Ankara'da noktalanan, Türk kültürüne, Türk halk edebiyatı araştırmalarına harcanmış 96 yıllık bir ömür.

1912'de Florina, Manastır'a bağlı bir Balkan kasabası. Şükrü Murat, Çelenklioğlu diye bilinen bir evlâd-ı fatihan ailesinin çocuğu. 11-12 yaşlarında mübadele ile Türkiye'ye geliyor. Aile Turgutlu'ya yerleştiriliyor. Çocukluğunun geçtiği bahçeli ev, çiftlik hayatı, o yeşil kasabalar ve araziler Elçin Hoca'nın içinde hep derin bir sızı olarak kalmış. Yahya Kemal'in dediği gibi: ***Balkan şehirlerinde geçerken çocukluğum / Her lâhza bir alev gibi hasretti duyduğum.***

İzmir'in ünlü Atatürk Lisesi'nde yatılı öğrenim. Edebiyat hocaları Esat Çınar. Necmettin Halil de hocaları arasında. Böyle bir çevrede tabii ki insan şiir yazar. Şükrü Murat da şiir yazmaya başlıyor:

Er kişi bindi atına / Yağız at kişnedi bir an / Er kişi bindi atına / Dedi ki: İçimde Turan // Böylece geçti günleri / At üstünde at üstünde / Kül Tigin kitabeleri / Verdi ona ön haberi.

Orhun dergisi, 3. sayı. 05 Ocak 1934. İmza Şükrü Murat. Elçin'in altı dörtlükten oluşan ilk şiirlerinden biri. 1,5 yıl sonra, 1935 güzünde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yılları başlıyor. Türkoloji'nin kurucu babalarından Fuat Köprülü'nün, divan şiirinin büyük bilgini Ali Nihat Tarlan'ın kürsüleri önünde geçen öğrencilik yılları. Mehmet Kaplan'la ömür boyu sürecek arkadaşlıkları o yıl başlıyor. Türk Dünyası'ndan gelmiş olan genç hocaları Ahmet Caferoğlu'nun, Reşid Rahmeti Arat'ın Türkçelerinde biraz aksaklıklar var. Rahmeti hocası rica ediyor: "Oğlum şu yazıma bir bakar mısın?"

1939'dan itibaren liselerde hocalıklar. 1944'te Denizli'de. Bütün liselere gönderildiği gibi Denizli Lisesi'ne de gönderilen bir genelge vardır. Turancıların ne büyük tehlike olduğuna dair öğrencilere bilgi verilecektir. Elçin Hoca da bilgi verir, Türk Dünyası'nı anlatır.

Şükrü Elçin azimlidir. O zaman için pek de kolay olmayan bir iş yapar. Dışarıdan, yani üniversite kadrosunda olmadan doktora yapar. Yıl 1949: ***Kitabî, Mensur, Realist, İstanbul Hikâyeleri.*** 1950'li

yılların başlarında Şükrü Elçin Paris'tedir. Mehmet Kaplan da orada. Kütüphaneler dolaşılır, konferanslar takip edilir. Dönüşte Millî Eğitim Bakanlığı'ndaki görevler devam eder. Hoca hâlâ üniversite dışındadır. Doçentliğini de böyle hazırlar ve 1962'de doçent olur.

Şükrü Elçin'in üniversiteye girişi ancak 1964 yılında gerçekleşir. O da Hacettepe Üniversitesinde Türkçe okutmanlığıdır. Fakat Elçin Hoca azimlidir. İhsan Doğramacı'yı ikna eder ve 1969 yılında Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü açtırır; bölümün kurucu başkanı olur. İşte o tarihten itibaren Şükrü Elçin'in insan yetiştirme işi de başlar. Hepimiz oradan yetiştik. Akademik hayatımızın ilk yılları hocanın dizi dibinde geçti. Dursun Yıldırım, Bilge Ercilasun, Sadık Tural, Abdurrahman Güzel, Turgut Günay, Umay Günay, Tulga Ocak… 1970'li ve 1980'li yıllar Hacettepe Üniversitesinin Türkoloji ve Tarih bölümlerinde ve bir de Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nde hep Ercüment Kuran ve Şükrü Elçin Hocaların çevresinde idik. Tam bir usta çırak usulüyle, hocaların sohbetleriyle yetişiyorduk.

Şükrü Elçin demek aynı zamanda **Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü** demek. Kurucu Başkan Ahmet Temir'den sonra enstitüyü o yürüttü. Bu iki hocanın döneminde enstitü Türk kültürüyle ilgili yüzlerce yayın yaptı. Aylık ***Türk Kültürü*** dergisiyle gençleri besledi. Aydın kamuoyu, Türk Dünyası'nı bu enstitüden öğrendi.

Şimdi Şükrü Elçin'in yüzlerce makalesi ve onlarca kitabı, halk edebiyatı ve halk bilimi hocalarının ellerinde. Hem onlar hem öğrencileri hâlâ Şükrü Elçin'in araştırmalarından bir şeyler öğreniyor.

Şükrü Elçin'i kaybedeli on yıl oldu. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, "Ölümünün 10. Yılında Prof. Dr. Şükrü Elçin Çalıştayı" düzenledi. 26 Ekim Cuma günü Ankara Bahçelievler, son durakta, 69. sokak, 38 numaradaki enstitü binasında saat 10'da başlayacak olan çalıştay bir gün sürecek. Dursun Yıldırım, Abdurrahman Güzel, Saim Sakaoğlu, Fikret Türkmen gibi halk edebiyatının aksakalları yanında gençlerden de konuşmacılar var.

Şükrü Elçin'i hatırlamak, Türk kültürüne, halk edebiyatına saygı demektir. **Milletler büyük insanlarını andıkça yaşamaya hak kazanırlar.**

21.10.2018

İŞTVAN MANDOKİ KONGUR

İştvan Mandoki Kongur, benim neslimden Türkologların çok iyi tanıdığı Macaristanlı bir Türkolog. Fakat o, sadece Türkologların değil Türk Dünyası'na ilgi duyan herkesin tanıması gereken bir isim.

Mandoki Kongur 1944 yılında Macaristan'ın Büyük Kumanistan bölgesinde doğdu, 1992 yılında Dağıstan'ın başkenti Mahaçkala'da vefat etti. Ünlü Türkolog Gyula Németh'in öğrencisi olmuş ve kısa zamanda Macar Türkolojisinin farklı bir siması hâline gelmişti.

Mandoki Kongur, Kuman / Kıpçak Türklerinin soyundan geldiğini, kendisinin bir Kıpçak Türk'ü olduğunu küçük yaşta öğrendi. O bilinçle yetişti. Akademik hayatında da unutulmuş olan atalarının dillerini bulmaya çalıştı.

Kuman / Kıpçak Türklerinin bir bölümü 1239 yılında Macaristan'a gelip yerleştiler. Onların toprakları bugün de hâlâ Kuman toprağı olarak adlandırılır. Hristiyan oldular ve 1800'lere kadar ana dillerini kullandılar. Özellikle dinî metinlerde ve bazı tekerlemelerde atalarından kalma Kıpçak Türkçesi izlerini Mandoki Kongur buldu ve yayımladı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 50. yıl dönümü vesilesiyle İstanbul Üniversitesi, 1973 yılında uluslararası bir Türkoloji kongresi düzenledi. Kongreler üç yılda bir yapılarak uzun süre devam etti. Biz genç Türkologlar bu kongrelerde yabancı meslektaşlarımızı, özellikle Doğu blokundan ve Sovyetlerdeki Türk cumhuriyetlerinden gelen Türkologları görüp tanıma imkânı bulduk.

1970'lerde tanıdığımız genç Türkologlardan biri de İştvan Mandoki Kongur idi. **"Ben Türk'üm, Kıpçak Türk'üyüm."** diyordu. Türkiye'deki yayınları alıp ülkesine götürüyordu. Onları ya elden yahut posta ile Türk Dünyası'ndaki meslektaşlarımıza gönderiyordu. O tarihlerde Doğu bloku demir perde idi ve bizim kitap alış-verişi yapmamız mümkün değildi. Bir Doğu bloku ülkesi olan Macaristan için bu imkân vardı ve Kongur bizim irtibatımızı sağlıyordu.

1986'da 10 kişilik bir Türkologlar heyeti, Altayistler konferansı için Taşkent'e gittik. Bu ilmî gezi, Türk Dünyası'na ilk çıkışımızdı. Tabii konferans programı belirlenmişti ve onun dışına çıkılamazdı. Her şey zaptürapt altına alınmıştı. Özbekistan'ın genç şair ve yazarları bizi evlerine davet ettiler. Program dışı bu daveti kabul etmeli miydik? İmdadımıza Kongur yetişti. **"Bu arkadaşlar Özbekistan'ın milliyetçileri, gidin."** dedi. Programı hazırlayanları atlatarak gittik ve orada unutulmaz bir gece geçirdik. ***Gülnar*** adlı romanımda bu ilmî gezi ve Kongur yer almıştır.

1990'da **Altaylar** dizisini çekmek üzere Moğolistan'a gittiğimizde de Kongur'un izine rastladık. Moğolistan Kazaklarından bir genç, Türkleri ve Türk Dünyası'nı soruyordu. Bunları nereden öğrendiğini merak ettik. **"Macaristanlı Türkolog** İştvan **Mandki Kongur geldi ve bunları bize anlattı."** dedi.

1990'ların başında Kırım'da bulunduğumuz gezide de Kongur vardı. **Han Sarayı'ndaki caminin minaresine bir arkadaşımız çıkmış ve ezan okumuştu. Bahçede toplu hâlde namaz kılmıştık. Yani 1990 veya 1991 yılında Sovyetler Birliği'nde eylem yapmıştık.** Şimdi yine Rus postalları tarafından çiğnenmiş bulunan güzel Kırım'daki Salgır Irmağı boyunda yürüdüğümüz geceleri unutmak mümkün değil. **Kongur ile Gaspıralı İsmail'i ve Türk Dünyası'nı konuştuk.**

Mandoki Kongur Türk Dünyası âşığı idi. Her yaz Türk coğrafyalarından birine gider, uzun süre oralarda kalır, malzeme toplardı. En çok gittiği yer de Kumuk ve Nogayların yaşadığı Dağıstan idi. Kumukların büyük şairi Badrutdin Magomedov ile dost olmuştu. Badrutdin'in konuğu iken 1992 yılında o topraklarda vefat etti. Vasiyeti üzerine Almatı'da toprağa verildi.

Badrutdin Magomedov arkadaşını unutmadı ve onun hakkında bir kitap yazdı. ***Kopan Üzengi*** adlı eseri, Çetin Pekacar, Kumuk Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktardı. Eser, TÜRKSOY tarafından yayımlandı.

Mandoki Kongur ve Badrutdin 09 Aralık 2019'da Budapeşte'de anıldı. TÜRKSOY, Türk Konseyi, Yunus Emre Enstitüsü, Türkiye, Azerbaycan ve Kazakistan büyükelçiliklerinin iş birliğiyle düzenlenen toplantıda ben de bir şeyler söyledim.

Kongur'un bulduğu atalardan kalan duayı okuyarak onun ruhu önünde eğildik.

Önümüzdeki hafta Türkiye'den, yine genç yaşta kaybettiğimiz bir Türkoloğu, Turgut Günay'ı yazacağım. O yalnız Türkolog değil şairdi, bizim Yetik Ozan'ımızdı. **Ölülerimizin ruhları bizimle yaşamaya devam ediyor.**

15.12.2019

YETİK OZAN

Yetik Ozan, çok genç yaşta yitirdiğimiz bir Türkolog ve bir şair. 1942-1978 yılları arasında 36 yıllık kısa bir ömür sürmüş. Ama onun, sadece biz arkadaşları üzerinde değil 1970'li yılların ülkücü ve milliyetçileri üzerinde de iz bıraktığı muhakkak.

Yetik Ozan'ı önce bir Türk dilcisi olarak tanıdık. Gerçek adıyla, Turgut Günay olarak. 1967 yılının güz mevsiminde Atatürk Üniversitesinde asistan olarak göreve başladığımız zaman aynı heyecanla derslere giriyorduk. Türkiye Türkçesine, Köktürkçeye. **Heyecanlıydık, çünkü bilim adamı adayı idik. Heyecanlıydık, çünkü Türkçü ve ülkücü idik. Heyecanlıydık, çünkü derslerde anlattığımız konular tam da ülkücülüğümüze uygun konulardı.**

Erzurum'un kendine özgü havası da vardı tabii. Öğrenciler de ülkücüydü ve gönül köprüleri çabucak kuruluveriyordu. Yılma Durak, Yavuz Akpınar, Sedat Yurtseven, Nihat Çetinkaya, Erbuğ Gülsoy, Mahmut Aktaş gibi öğrencilerimiz vardı. Fakat beni asıl şaşırtan, o güne kadar sadece kitaplarda okuduğumuz âşıklık geleneğinin Erzurum'da canlı olarak yaşıyor olmasıydı. Kahvelerde âşıklar atışıyordu. **Yaşar Reyhani, İlhami Demir, Mevlüt İhsani, Şeref Taşlıova, Murat Çobanoğlu…**

Turgut Günay'ın şairliği ortaya çıkıvermişti. Âşıklara ayak veriyordu, onlarla atışıyordu. Üstelik saz da çalıyordu. Aydın bir şair, halk şiirinden besleniyordu. Ev gezmelerimizde de atışıyorduk. Tabii bendeniz olsa olsa kalem şuarâsı denilecek türden bir hevesli idim. Turgut irticalen bir dörtlük söylüyor, ben de düşüne düşüne kalemle yazarak bir dörtlükle ona cevap veriyordum. Böyle nice geceler geçirdik. Birimiz Tutkun, birimiz Vurgun olduk. Sonra o, âşık tarzı şiirlerinde Firkati mahlasını kullandı.

Turgut Günay'ın yetkin bir şair olarak ortaya çıkması *Töre* dergisiyle oldu. 1971'in yaz aylarında çıkmaya başlayan, büyük romancımız Emine Işınsu'nun *Töre*'si, 1970'ler boyunca ülkücü gençleri besledi. O zamanın ülkücüleri fikre, sanata, şiire, romana düşkündüler. *Töre* de dergiydi hani! **Necmettin Hacıeminoğulları, Mehmet Erözler, Erol Güngörler, Mustafa Kafalılar…** Ayhan Tuğcugil Türk milliyetçiliği fikir sistemini *Töre*'de yazmaya

başlamıştı. **Coşkun Karakaya, Mehmet Başbuğ, Garipkafkaslı** gibi ressamlarımız ve çizerlerimiz de vardı. **İşte bu kadronun şiirdeki temsilcisi Yetik Ozan'dı.** Çin zulmü o zaman da vardı. Bugün de bütün dehşetiyle devam eden Çin'in zalimliği Yetik Ozan'ın şiirinde şöyle dile geliyordu: ***Bir dilsiz gece tek tanığı günün / Bakır yüreklerde paslanan kinin / Kanlı gerçeğini örtünce Çin'in / Afyonlu düşüne iner bunalır // İnsanlığa yumuk çapaklı gözler / Kara fenerlerle şeytanı izler / Ölüm bayramınca maskeli yüzler / Çirkin gülüşlerde donar bunalır.***

Yetik Ozan tutsak Türklerin şiirini yazdı, Anadolu'nun kilimini yazdı, türküsünü yazdı. Kapağında siyahla yeşilin birbirine karıştığı ***Atmaca Uçurumu*** onun ilk şiirlerini bir araya getirmişti. 1973 yılında Töre Devlet Yayınları'ndan çıkan bu kitap o zamanki ülkücülerin elinden düşmüyordu.

Nida Tüfekçi'ye ithaf ettiği "Bağlama" şiirinde saz, nöbet tutan bir er gibidir: ***Gence'de topraksız lâle örneği / Tebriz'de bayraksız kale örneği / Kerkük'te ceylansız bala örneği / Öksüz tarı, tutsak curası vardır // Nice ki ölüm var er geç kaderde / Bir içli ağıtta susar son perde / Karacaoğlan'ın yattığı yerde / Sonsuza dek nöbet durası vardır.***

14 Aralık 2019 tarihinde Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nde Yetik Ozan'ı andık. Gençlerden ve olgunlardan meydana gelmiş seçkin bir dinleyici karşısında Yetik Ozan'ı anlattık. Dursun Yıldırım, İskender Öksüz ve ben. Konyalı âşık Yağız Ozan da çalıp söyledi. Firkati'nin (Yetik Ozan'ın) âşıklar tarafından bestelenmiş epeyi şiiri var. Bağlama, Kilim gibi şiirlerinin besteleri TRT repertuarında da yer alıyor.

1978 yılının soğuk bir kış gününde ***Ben bülbül ölüsü, sen gül kurusu / Oluverdik kaşla göz arasında*** dedi ve kaşla göz arasında gidiverdi. Şimdi onun ***Rize İli Ağızları*** dilcilere, ***Atmaca Uçurumu, Ülkü Bağı*** kitaplarında toplanan şiirleri de ülkücülere yadigâr kaldı. Turgut Günay, Türkoloji tarihinin; Yetik Ozan, edebiyat tarihinin malı olarak yaşamaya devam ediyor.

22.12.2019

KIBRIS TÜRK EDEBİYATI TARİHİ

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde iki koca adam var: İsmail Bozkurt ve Oğuz Karakartal. Bu iki adam "*Kıbrıs Türk Edebiyatı Tarihi (1571-2017)*" adlı, büyük boy, beş ciltten meydana gelen, tam 3644 sayfalık bir kitabı yayına hazırlamışlar. Yanlış okumadınız, tam 3644 sayfa. Her biri 700 küsur sayfadan oluşan beş ciltlik koca bir kitap. Ve bu işi iki yıldan daha az bir zaman içinde başarmışlar.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti küçük bir ülke. Bugünkü nüfusu 300.000 civarında. 1571'den 1878'e kadar Osmanlı Türk devletinin bir parçası olan Kıbrıs, 1878-1960 yılları arasında İngiltere tarafından yönetildi. 1960'ta Rumlarla ortak olarak kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti fazla sürmedi. 1974'teki Kıbrıs Barış Harekâtı ile Kıbrıs Türkleri adanın kuzeyinde toplandılar. Rauf Denktaş 15 Kasım 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni ilan etti. Kıbrıs Türkleri o tarihten beri bağımsız bir ülkede yaşıyorlar.

Giriş yazısında İsmail Bozkurt **"446 yıl var olduğumuz, Türkçe konuşup Türk diliyle edebiyat yarattığımız Kıbrıs Adası"** diyor. 446 yıl, küçük bir ada, milyonu bulmayan bir nüfus. Ve 3644 sayfadan oluşan bir edebiyat tarihi. Yanlış anlaşılmasın, bu sayfa sayısı, Kıbrıs'ta yaratılan edebî eserlerin değil, onlar üzerinde yazılan edebiyat tarihi kitabının sayfa sayısı.

İsmail Bozkurt 1940 doğumlu bir kültür ve siyaset adamı. Kıbrıs Türk romanının önemli temsilcilerinden biri. 1985-1986 arasında Turizm ve Kültür Bakanı da olmuş. Fakat onun asıl önemli yanlarından biri örgütleme ve yönetme yeteneği. Pek çok kurum örgütlemiş ve onları yönetmiş. 1998'de Kıbrıs, Balkanlar, Avrasya Türk Edebiyatları Vakfı (KIBATEK) adlı bir vakıf kurmuş ve o tarihten beri pek çok milletler arası bilim ve edebiyat toplantısı düzenlemiş. Toplantıların bildirilerini de basmış. Yani onun düzenleyip yayımladığı büyük bir külliyat var elimizde. Sözünü ettiğim beş ciltlik edebiyat tarihinin bir ucunda da bu vakıf var. Eser KIBATEK ile Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesinin (KISBÜ'nün) ortak projesi. Projenin maddi yanı da KKTC'deki Türkiye büyükelçiliği tarafından karşılanmış.

Oğuz Karakartal 1966 İstanbul doğumlu bir edebiyat bilimci. Doktorasını, Marmara Üniversitesinde, Yeni Türk Edebiyatı alanında, İnci Enginün'ün yönetiminde yaptı. İtalyanca biliyor ve Türk-İtalyan kültür ilişkileriyle ilgili önemli çalışmaları var. 1996'dan beri KKTC'deki üniversitelerde çalışıyor. O artık bir Kıbrıslı ve kendisini Kıbrıs Türk edebiyatına adamış.

2013 yılında, günlerden bir gün. Yer Lefkoşa'da Oğuz Karakartal'ın evi. Raflarda kitaplar, eski pullar, İstanbul kartpostalları ve Kıbrıs Türk Mukavemet Teşkilatı ile ilgili belgeler, resimler, malzemeler. Odada dört adam var: Oğuz, İsmail Bozkurt, Harid Fedai, Ali Nesim. KKTC'nin önemli kültür ve edebiyat adamlarından Ali Nesim'i 2014'te, Harid Fedai'yi 2017'de kaybettik.

2013 yılının o güzel gününde, o küçük evin küçük salonunda büyük bir işe karar verildi. Kıbrıs Türk Edebiyatı Tarihi'ni yazmak. İş, İsmail Bozkurt ve Oğuz Karakartal'ın üstüne kaldı ve bu iki koca adam bu büyük işi başardı.

Kitap; şiir, roman, öykü, anı vb. türlere göre düzenlenmiş; şair ve yazarlar da doğum tarihlerine göre sıralanmış. Kitabı yayımlanmış olan her şair ve yazar esere alınmış; hayat hikâyesi verilmiş, eseri / eserleri değerlendirilmiş. Maddeler, çoğunluğu Kıbrıslı, bir kısmı Türkiyeli akademisyen ve araştırmacılar tarafından yazılmış. Kitabın yazımına yüze yakın araştırmacı katılmış.

Beşinci cildin sonunda, Kıbrıs'ta basılmış bütün edebiyat eserlerinin ve araştırmaların bir listesi de var. Hangi yılda, hangi şairin hangi eseri basılmış? Hangi araştırmacının hangi makalesi yayımlanmış? Listede hepsini görüyorsunuz. Bu bibliyografya bile başlı başına büyük bir çalışma.

İsmail Bozkurt ve Oğuz Karakartal'a bence büyük bir minnet ve şükran borcumuz var. **Kahramanlar sadece savaşta ortaya çıkmaz. Barış zamanının kahramanları işte onlar gibi kültür adamlarıdır.**

Kitabı edinmek isteyenler için KISBÜ ve KIBATEK'in e-posta adreslerini veriyorum: info@kisbu.edu.tr ve İsmail.bozkurt@gmail.com

22.03.2020